

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

NABUCCO DOĞAL GAZ ENERJİ BORU HATTI
PROJESİ'NİN TÜRK - RUS İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Nuri Gökhan TOPRAK
2501091220

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU
İstanbul 2012

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

Y Ü K S E K L İ S A N S

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **Nuri Gökhan TOPRAK** Numarası : **2501091220**
Anabilim/Bilim Dalı : **Uluslararası İlişkiler** Tez Savunma Tarihi : **15.06.2012**
Danışman : **Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU** Tez Savunma Saati : **11:00**

Tez Başlığı : **Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesinin Türk Rus İlişkilerine Etkisi**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF. DR. FARUK SÖNMEZOĞLU		Kabul
PROF. DR. ZEKAI ÖZDEMİR		Kabul
DOÇ. DR. ÖZLEM TERZİ		Kabul
YRD. DOÇ. DR. ERHAN KELEŞOĞLU		Kabul
YRD. DOÇ. DR. HAKAN GÜNEŞ		Kabul

NABUCCO DOĞAL GAZ ENERJİ BORU HATTI PROJESİ'NİN TÜRK - RUS İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Nuri Gökhan Toprak

ÖZ

Tez kapsamında, Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesi'nin Türk-Rus ilişkilerine etkisi, ikili ilişkilerin siyasi, iktisadi ve hukuki boyutlarıyla olduğu kadar hem Türkiye'nin hem de Rusya'nın bölgedeki diğer ülkelerle olan ikili ve çok taraflı ilişkileri çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın temel kavramsal çerçevesini oluşturan güç kavramının uluslararası ilişkiler alanında ne şekilde yer ettiği, ana unsurları ve Soğuk Savaş sonrası dönemde geçirdiği değişim üzerinde durulmuş; kavramın Türkiye ve Rusya'nın enerji stratejileri bakımından yeniden tanımına gidilmiştir. Bu doğrultuda, çalışma sırasında incelenen Türkiye ve Rusya'nın enerji stratejilerinin, yeniden yapılan tanımla ne şekilde örtüştüğü de sınıanmıştır. Türkiye ve Rusya'nın enerji stratejilerinin detaylı tespiti, birincil kaynak olarak nitelendirilebilecek resmi enerji stratejileriyle birlikte, hükümetler ve kamu iktisadi teşebbüsü enerji şirketleri arasında imzalanan ikili ve çok taraflı anlaşmaların incelenmesiyle ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonunda Nabucco'nun Türk-Rus ilişkilerini etkileyen faktörlerden biri olduğu tespiti yapılmış; bu tespit çerçevesinde Nabucco'nun önümüzdeki dönemde Türk-Rus ilişkileri üzerindeki etki düzeylerinin ne olabileceği tez kapsamında değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Within the framework of this thesis, the effects of Nabucco Natural Gas Pipeline Project on Turkish-Russian relations have been elaborately elucidated in terms of bilateral political, economic and legal aspects, as well as the multilateral relations of both Turkey and Russia with the third party countries of the region. The concept of ‘power’ mainly constitutes the core theoretical framework of the study. In this respect, how the power concept has been ingrained in the field of international relations, its core components and its formation in post cold war era have been deliberated and redefinition of the power concept was put forth in terms of energy strategies of Turkey and Russia. The issue of how and in what manner the energy strategies of both Turkey and Russia, which are scrutinized throughout the study, coincide with the definitions made so far were also examined. The determination of the energy strategies of Turkey and Russia have been propounded through the analysis of various documents which can be qualified as primary sources regarding the each country’s official energy strategy, as well as the bilateral and multilateral agreements between the governments and state-owned energy companies of the region. In this manner, Nabucco has been determined as one of the main factors which have effects on the Turkish-Russian Relations and in accordance with this determination, the probable changes in the level of Nabucco’s effects on the Turkish-Russian relations in the coming period were also assessed within the framework of the thesis.

ÖNSÖZ

Bu tez ile 13 Temmuz 2009 tarihinde Avusturya, Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Türkiye arasında Ankara’da imzalanarak inşa edilmesi kararlaştırılan Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’nin, 2012’e kadarki mevcut haliyle, Türk-Rus ilişkilerine etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede şekillenen tezin kapsamında, Rusya’nın Avrupa Birliği üzerindeki doğal gaz ihracat tekeli, inşa etmeyi öngördüğü alternatif bir güzergâhla, azaltmayı hedefleyen Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’nin Türk-Rus ilişkilerine olan siyasi, iktisadi ve hukuki etkilerinin yanında, Türkiye ve Rusya’nın doğal gaz enerjisi ilişkisinde bulunduğu bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini ne şekilde ve oranda etkilediği tartışılmıştır. Enerjinin uluslararası ilişkilerde güvenlikten ziyade bir güç unsuru olarak ele alınması tezin ana kavramsal çerçevesini oluşturmuş; başta Türkiye ve Rusya olmak üzere, ele alınan tüm ülkelerin enerji siyasetleri, doğal gaz özelinde, bu kavramsal çerçevede değerlendirilmiştir. Tezin kavramsal çerçevesini oluşturmak, enerjiye ilişkin mevcut literatürünün sınırlı olması, mevcut sınırlı literatürde ise enerjinin bir güç unsuru olmaktan ziyade bir güvenlik unsuru olarak ele alınması ve enerjinin uluslararası ilişkilerin iktisadi, hukuki ve siyasi boyutlarının üzerindeki etkisinin hızla genişlemeye devam etmesi nedeniyle, tezin en zorlayıcı evresi olmuştur. Tez sırasında karşılaşılan diğer bir zorluk, çalışma süresince çalışma içerisinde yer alan tüm ülkelerin enerji bağlamındaki ilişkilerinde gözlemlenen yeni gelişmelerin, tezin günceli yakalayabilme potansiyeli üzerinde yaratmış olduğu olumsuzluklardır.

Yaklaşık üç yıla yayılan yüksek lisans eğitimimin bir sonucu olarak ele alınabilecek bu tezin ortaya çıkmasında pek çok kişinin katkısı bulunmaktadır. Tez danışmanım Prof. Dr. Faruk Sönmezoğlu çalışmalarım sırasında vermiş olduğu akademik destekle bu kişilerin başında gelmektedir. Yüksek lisans çalışmalarımın her safhasında göstermiş oldukları manevi destek ile bu çalışmanın tamamlanabilmesine vesile olan, başta eşim Arş. Gör. Aslı Okay Toprak olmak üzere, tüm aile bireylerime de tek tek teşekkürü bir borç bilirim.

Bütün bunların ötesinde, çalışmadaki tüm eksiklik ve hatalardan sadece benim sorumlu olduğum aşikârdır.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ÖNSÖZ	İV
HARİTALAR LİSTESİ	VIII
KISALTMALAR	İX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİNİN RUS VE TÜRK DIŞ POLİTİKALARINDAKİ YERİ

1.1. Uluslararası İlişkilerde Güç Tanımı	5
1.1.1. Uluslararası İlişkilerde Güç Tanımının Soğuk Savaş Sonrasında Uğramış Olduğu Değişiklik	7
1.1.2. Uluslararası İlişkilerin Güç Kavramı Üzerinde Enerjinin Artan Önemi	9
1.1.3. Yumuşak Güç-Kaba Kuvvet Tartışmalarında Enerji	12
1.2. Rus ve Türk Dış Politikasında Enerjinin Yeri	14
1.2.1. Rus Dış Politikasında Enerjinin Yeri	14
1.2.1.1. Rusya'nın Enerji Görünümü	15
1.2.1.2. Rusya'nın Enerji Stratejisi	17
1.2.1.2.1. Rusya'nın Enerji Stratejisi Bağlamında Doğudaki Komşularıyla Kurmuş Olduğu Enerji İlişkileri	18
1.2.1.2.2. Rusya'nın Enerji Stratejisi Bağlamında Batıdaki Komşularıyla Kurmuş Olduğu Enerji İlişkileri	19
1.2.2. Türk Dış Politikasında Enerjinin Yeri	22
1.2.2.1. Türkiye'nin Enerji Görünümü	23
1.2.2.2. Türkiye'nin Enerji Stratejisi	24
1.2.2.2.1. 'Enerji Transit Koridoru' Türkiye	25
1.2.2.2.2. 'Enerji Koridoru' Türkiye	28
1.2.2.2.3. 'Enerji Terminali' Türkiye	31

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE RUSYA'NIN NABUCCO PROJESİNE KATILMASI MUHTEMEL ÜLKELERLE İLİŞKİLERİ

2.1. Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesi Hakkında Genel Bilgiler	35
2.1.1. Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesi'nin Kısa Geçmişi	36
2.2. Türkiye ve Rusya'nın Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesine İştirak Etmesi Muhtemel Ülkelerle Proje Bağlamındaki İlişkileri	39
2.2.1. Kafkasya Bölgesi	40
2.2.1.1. Azerbaycan	41
2.2.1.1.1. Azerbaycan'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü	41
2.2.1.1.2. Azerbaycan ve Nabucco Projesi	43
2.2.1.2. Gürcistan	48
2.2.1.2.1. Gürcistan'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü	48
2.2.1.2.2. 2008 Savaşı'nın Gürcistan'ın 'Transit ve Alternatif Enerji Boru Hattı Ülkesi' İmajına Etkisi	50
2.2.1.2.3. 2008 Savaşı Sonrası Gürcistan ve Nabucco Projesi	52
2.2.1.3. Ermenistan	54
2.2.1.3.1. Ermenistan'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü	54
2.2.1.3.2. Ermenistan ve Nabucco Projesi	55

2.2.2. Hazar Havzası.....	57
2.2.2.1. İran	59
2.2.2.1.1. İran'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü.....	59
2.2.2.1.2. İran ve Nabucco Projesi	59
2.2.2.2. Türkmenistan.....	63
2.2.2.2.1. Türkmenistan'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü	63
2.2.2.2.2. Türkmenistan ve Nabucco Projesi	66
2.2.2.3. Kazakistan.....	67
2.2.2.3.1. Kazakistan'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü	67
2.2.2.3.2. Kazakistan ve Nabucco Projesi.....	69
2.2.3. Avrupa Birliği.....	71
2.2.3.1. Avrupa Birliği'nin Doğal Gaz Enerjisi Görünümü.....	71
2.2.3.2. Avrupa Birliği'nin Enerji Arz Güvenliği ve Güney Enerji Koridoru Projesi	72
2.2.3.2.3. Güney Koridoru Projesi ve Türkiye.....	75
2.2.3.2.4. Güney Koridoru Projesi ve Rusya	77
2.2.4. Orta Doğu Bölgesi	81
2.2.4.1. Irak	82
2.2.4.1.1. Irak'ın Doğal Gaz Görünümü	82
2.2.4.1.2. Irak ve Nabucco Projesi	83
2.2.4.2. Mısır	89
2.2.4.2.1. Mısır'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü.....	89
2.2.4.2.2. Mısır ve Nabucco Projesi.....	93
2.2.4.3. Katar.....	97
2.2.4.3.1. Katar'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü	97
2.2.4.3.2. Katar ve Nabucco Projesi.....	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNE NABUCCO DOĞAL GAZ ENERJİ BORU HATTI PROJESİNİN ETKİLERİ

3.1. Türk-Rus İkili İlişkilerine Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesinin Siyasi Etkileri	107
3.2. Türk-Rus İkili İlişkilerine Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesinin Hukuki Etkileri.....	112
3.2.1. Boğazlar Sorunu ve Nabucco Projesi	113
3.2.2. Hazar'ın Uluslararası Hukuki Statüsü Sorunu ve Nabucco Projesi	114
3.2.2.1. Rusya'nın Hazar'ın Uluslararası Hukuki Statüsü Sorununa Bakışı	118
3.3. Türk-Rus İkili İlişkilerine Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesinin İktisadi Etkileri	120
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	133

HARİTALAR LİSTESİ

harita 1. Rusya ile Avrupa Arasında Mevcut Olan ve Planlanan Doğal Gaz Boru Hatları.....	21
Harita 2. Azerbaycan'da Mevcut Olan ve Yapılması Planlanan Doğal Gaz Boru Hatları.....	42
Harita 3. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Supsa Petrol Boru Hatları'nın Gürcistan'daki Bölümü.....	49
Harita 4. İran'daki Mevcut Doğal Gaz Boru Hatları.....	61
Harita 5. Kazakistan'daki Mevcut Doğal Gaz Boru Hatları	68
Harita 6. Güney Akım, Nabucco ve Kuzey Akım Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri ..	73
Harita 7. Arap Doğal Gaz Boru Hattı.....	92

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AIOC: Azerbaijan International Operating Company (Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi)

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BOTAŞ: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi

BP: British Petroleum

BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

BTE: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı

CDC: Caspian Development Corporation (Hazar Kalkınma Şirketi)

ÇHC: Çin Halk Cumhuriyeti

EGPC: Egyptian General Petroleum Corporation (Mısır Genel Petrol Şirketi)

GECF: Gas Exporting Countries Forum (Doğal Gaz İhraç Eden Ülkeler Forumu)

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

IEOC: International Egyptian Oil Company (Uluslararası Mısır Petrol Şirketi)

IGB: Gas Interconnector Greece-Bulgaria (Yunanistan-Bulgaristan Doğal Gaz Bağlantısı)

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

IPI: Iran-Pakistan-India Gas Project (İran-Pakistan-Hindistan Doğal Gaz Projesi)

ITGI: Interconnector Turkey-Greece-Italy (Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğal Gaz Bağlantısı)

KEİB: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Belgesi

LNG: Liquefied Natural Gas (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz)

NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı)

NIC: Nabucco Gas Pipeline International GmbH (Uluslararası Nabucco Doğal Gaz Anonim Şirketi)

NNC: National Nabucco Companies (Ulusal Nabucco Şirketleri)

OAC: Orta Asya Cumhuriyetleri

OPEC: Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)

QP: Qatar Petroleum

SGP: Satın Alma Gücü Paritesi

SOCAR: State Oil Company of Azerbaijan Republic (Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi)

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TEP: Ton Eşdeğeri Petrol

TNET: Toplam Nihai Enerji Tüketimi

ÜPA: Üretim Paylaşım Anlaşması

GİRİŞ

Soğuk Savaşın sona ermesiyle uluslararası sistemin yapısında meydana gelen değişim, etki kapasitesi fark etmeksizin birçok ülkeyi ve buna bağlı olarak da bu ülkelerin dış siyasetini belirli ölçülerde etkilemiştir. Ülkelerin dış politikalarındaki etkilenmeye sebep olan bu yapısal değişimlerden biri olan ‘küreselleşme’ olgusu, ülkelerin uluslararası sistem içerisinde etki kapasitelerini belirleyen askeri, siyasi ve iktisadi yeterliliklerin birbirlerini tamamlamasının ve desteklemesinin önemini nispeten arttırmıştır. Bu çerçevede, bir ülkenin çağdaş uluslararası sistem içerisinde “büyümesi, büyük bir ülke olması, diğer bir deyişle sistem içerisinde yer alan çeşitli faktörleri kendi isteği doğrultusunda yönlendirebilmesi”¹ veya ‘güçlü’ olabilmesi askeri ve siyasi kapasiteyle olduğu kadar, bu kapasitelerin desteklenmesi veya geliştirilmesine doğrudan etkisi olan iktisadi kapasiteyle gerçekleştirilebilecek bir hedefe dönüşmüştür.

Çağdaş uluslararası sistem içerisinde iktisadi yeterliliklerin önemi nispi bir artış sağlarken, ülkelerin iktisadi kapasitelerini belirleyen faktörler içerisinde de bir değişim gerçekleşmiştir. Soğuk Savaşın son on yılına kadar ‘ana görüş’ iktisadi teoriler enerji kaynaklarını, “bir ülkenin iktisadi gelişmişlik düzeyini belirleyen faktörlerden biri”² olarak ele almakta, dolayısıyla enerji kaynaklarına iktisat içerisinde “edilgen ve diğer faktörlere (ham iş gücü, sermaye hizmetleri, vb...) eşit bir rol vermekteydiler”.³ Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan küresel çaptaki iktisadi krizlerin enerji arzı ile ilişkisi üzerinde çalışmalarını gerçekleştiren iktisatçılar, bu ‘ana görüşü’ yeniden değerlendirilmeye tabi tutmuşlardır.⁴ Bu yeniden değerlendirilmelerin sonucunda ortaya çıkan yeni kanıya göre ise “enerji kaynaklarına günümüz iktisadi sistemi içerisinde daha farklı bir pencereden

¹Faruk Sönmezoğlu, “Dünya ve Türkiye,” **Türk Dış Politikasının Analizi**, der. Faruk Sönmezoğlu, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Üçüncü Basım, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 995.

²Robert Costanza, “Embodied Energy and Economic Valuation,” **Science Magazine**, Vol. 210, No: 4475, 12 December 1980, s. 1219-1224.

³Bruce M. Hannon, “An Energy Standard Of Value,” **Annals of the American Academy**, Vol. 410, No:1, 1973, s. 139-153; Robert M. Solow, “A Contribution to The Theory of Economic Growth,” **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 70, No. 1, February 1956, s. 65-94.

⁴David I. Stern, Cutler J. Cleveland; “Energy and Economic Growth,” **Rensselaer Working Papers in Economics**, March 2004, Number 0410, s. 7-17, 28-29.

bakılması ve enerji kaynaklarının daha aktif bir rol verilerek incelenmesi gerekmektedir”.⁵

‘Güç’ kavramının uluslararası ilişkiler disiplininde geçirmiş olduğu değişime ek olarak, kavramın içeriğini dolduran farklı kapasitelerin de kendi içerisinde yaşadığı değişim, dünyadaki güç dengelerinin değişimine neden olmuştur. Dünyadaki güç dengelerinin değişime uğradığı Soğuk Savaş sonrası dönemde bu değişimi doğrudan yaşayan bölgelerde bulunan ülkelerden birisi de Türkiye’dir. Varşova Paktı’nın dağılması ve Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle dış siyasetini büyük ölçüde Kuzey Atlantik Paktı (NATO) örgüt üyeliği zeminine oturtmuş olan Türkiye, coğrafyasındaki güç dengelerinin ve uluslararası sistemin yeni dinamiklerinin artan değişkenlik hızına bağlı olarak, dış politikasını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin dış politikasına sirayet eden bu gözden geçirme süreci, Soğuk Savaş'tan miras kalan mevcut konuların yeniden değerlendirilmeye tabi tutulması kadar, uluslararası sistemin değişen ve karmaşıklaşan dinamikleri bağlamında yeni ana konu başlıklarının dışişleri gündemine alınması sonucunu doğurmuştur. Nitekim 2011 yılında, ‘Türkiye’nin Enerji Politikası’, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından ‘Boğazların Güvenliği’, ‘Avrupa Birliği’ veya ‘NATO ile İlişkiler’ gibi Türk Dış Politikası’nın ana konu başlıkları arasında sayılmıştır.⁶

Türkiye’nin içerisinde bulunduğu coğrafya, ‘gücün’ askeri kapasitesinin ikinci planda kalmasını büyük ölçüde imkânsız kılmakla beraber, günümüzde ‘güçlü bir ülke’ olmanın ölçüsünde de farklılaşan faktörler göz önüne alındığında, Türkiye’nin etki alanını genişletmesi yönündeki çabalarda artık ‘topraksallıktan’ çok ‘ekonomiden’⁷ dolayısıyla da ‘enerji politikalarından’ söz edilmektedir. Bu bağlamda Türk Dışişleri Bakanlığı’nın Ocak 2011 tarihinde yayınlamış olduğu resmi ‘Türkiye’nin Enerji Politikası’ Belgesi, Türk Dış Politikasının vizyonunun

⁵Michael Toman, Barbara Jemelkova; “Energy and Economic Development: An Assessment to the State of Knowledge,” **Resources for the Future Discussion Paper 03-13**, Washington D.C., April 2003, s. 4-5.

⁶T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Ana Konular,” (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/sub.tr_mfa?eddda31b-595f-4e2d-b1d7-78ef1d689583, 31 Ocak 2011.

⁷Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 995.

belirlenmesi açısından zaruri bir açıklama niteliğindedir. Türk Dışişleri Bakanlığı'nın yayınlamış olduğu bu resmi belgenin dışında Türkiye'nin enerji politikasının nasıl geliştiği, Türkiye'nin enerji görünümünün ve uluslararası dinamiklerin bu politikayı nasıl şekillendirdiği, özellikle enerji alanında çıkarlarının zaman zaman örtüştüğü zaman zamansa çakıştığı, komşusu Rusya ile olan ilişkilerini ne derecede ve hangi yollardan etkilediği bu çalışmanın seyrini belirleyecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde uluslararası ilişkilerde güç kavramı üzerinde gerçekleştirilen tartışmalar üzerinde durulmuş; nihayetinde çalışmada kullanılacak güç kavramı için, 'sistem içerisinde yer alan çeşitli faktörleri kendi isteği doğrultusunda yönlendirebilmesi' tanımı uygun görülmüştür. Güç kavramının ne şekilde ele alınacağı belirlendikten sonra, uluslararası ilişkilerde güce tesir eden faktörlerin içerisinde iktisadi boyutun, iktisadi boyut içerisinde de 'enerji' kaynaklarının ne oranda tesirli olduğu tartışılmıştır.

Enerjinin uluslararası ilişkilerdeki gücün iktisadi boyutları üzerindeki tesirinin, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle daha da arttığı görülmüş, böylece Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle değişen güç seviyelerini yeniden değerlendirmeye tabi tutan iki ülke olarak Rusya ve Türkiye üzerinden enerjinin dış politikada ne şekilde ve ne oranda kullanıldığı ikinci bölümün konusu olmuştur. İkinci bölüm içerisinde değinilen bir diğer nokta, her iki ülkenin bölgesinde bulunan diğer ülkelerle kurmuş olduğu ilişkilerde enerjinin ne gibi bir etkisinin olduğudur. Bu noktada Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin, uluslararası bir enerji projesi olarak, Türkiye, Rusya ve diğer bölge ülkeleri için ne anlam ifade ettiği, gerek bölgeler içerisindeki ilişkileri gerekse bu ülkelerin Türkiye ve Rusya ile olan ilişkilerini ne oranda etkilediği incelenmiştir.

İkinci bölümde, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin, 2012'de gerçekleşmemiş haliyle bile, projede yer alması muhtemel ülkelerle Türkiye ve Rusya'nın ilişkilerinde bir araç olarak kullanıldığı görülmüş, böylece projenin Türk-Rus ilişkileri üzerindeki doğrudan etkilerinin incelendiği üçüncü bölüme geçilmiştir.

Üçüncü bölümde, uluslararası ilişkilerin siyasi, iktisadi ve hukuki üç temel boyutu üzerinden, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türk-Rus ilişkilerine etkisi, çeşitli güncel olaylar üzerinden ortaya konmuştur. Böylece tezin başta

belirtmiş olduğumuz amacı olan ‘Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’nin Türk-Rus ilişkilerine etkisi’ ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise, üçüncü bölümde ortaya konulan Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’nin Türk-Rus ilişkilerine etkisinin, gelecekte Türk-Rus ilişkilerine uluslararası ilişkilerin hangi boyutlarında ne oranda etkili olacağına dair öngörülerde bulunulmuştur.

Çalışmanın hazırlandığı 2012 yılına dek, Türk Dışişleri Bakanlığı’nın yayınlamış olduğu ‘Türkiye’nin Enerji Politikası Belgesi’, Türk Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen uluslararası temaslar ve/veya 13 Temmuz 2009 günü imzalanan hükümetlerarası anlaşma göstermektedir ki ‘Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (Nabucco)’ Türkiye’nin Enerji Politikası’nın en önemli meyvesi olmaya adaydır. Türkiye’de ve dünyanın dört bir yanında enerji güvenliği uzmanı akademisyenlerin konuya dair yayınladıkları akademik çalışmalar da tezimizi destekler niteliktedir. Ancak ‘Nabucco’, 2012 yılı itibariyle hala bir ‘projedir’. Projenin gerçekleştirilmesi için atılan resmi imzalar ve taraf ülkelerde yapılan hukuki düzenlemeler dışında, henüz tünelin ucundaki ışığı net olarak görmek mümkün olmamıştır. Çalışmamızda Nabucco, ‘gerçekleştirilmesi muhtemel bir proje olarak’ ele alınmış ve esas olarak, Nabucco’nun Türk-Rus ilişkileri üzerindeki mevcut etkilerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu perspektiften yapılacak bir okuma, Nabucco’nun gerçekleştirilme ihtimalinden ziyade, Nabucco’yu mevcut proje haliyle Türk-Rus ilişkilerine etkisini incelemeyi hedefleyen bu çalışmayı anlamada daha etkili olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİNİN RUS VE TÜRK DIŞ POLİTİKALARINDAKİ YERİ

1.1.Uluslararası İlişkilerde Güç Tanımı

“Gücün niteliği zaman içerisinde değişmektedir”¹

Uluslararası ilişkiler, teorik olarak, anarşik bir ortamda, yani hukuk kuralları koyarak bunları yaptırımlarla destekleyebilecek merkezi bir otoritenin olmadığı bir ortamda yürütülür. Bu teoriden hareketle, uluslararası ilişkiler içerisinde başat aktörler olan devletlerin kendi başının çaresine bakmak ve güvenlik konularında kendi önlemlerini almak zorunluluğu olduğundan bahsedebiliriz. Böylesi anarşik bir ortamda ise, öz güvenliği sağlamanın yollarından biri ‘güçlü’ olmaktır. Ancak, uluslararası ilişkileri anarşik bir yapı olarak inceleyen akademik çalışmalarda, dış politika açıklamalarında veya küresel/bölgesel stratejik analizlerde karşımıza çıkan ‘güç’ kavramı, içeriği ve ölçülebilirliği açısından muğlak bir kavramdır.

Uluslararası ilişkilerde ‘güç’ kavramı üzerine çalışan teorisyenlerden Hans Joachim Morgenthau, ‘gücün’ tanımını net olarak yapmamakla birlikte uluslararası siyasetin temel amacını güç arayışı ve güç mücadelesi olarak belirtmiştir.² Öte yandan bir diğer uluslararası ilişkiler teorisyeni Kalevi Jaakko Holsti, Morgenthau’nun ‘güç’ kavramını ‘uluslar arasında bir ilişki türü ya da uluslararası politikadaki en temel amaç veya istenenlerin yaptırılabilmesi için amaca yönelik bir araç’ gibi farklı şekillerde kullanmasını eleştirmiştir.³ Holsti’ye göre ‘güç’ bir ülkenin, elindeki olanak ve yetenekleri ödül, ceza, ikna ve zorlama gibi çeşitli stratejiler yoluyla kullanarak karşı tarafın davranışlarını kendi çıkarları doğrultusunda etkileme ve yönlendirme kapasitesidir.⁴ Bir diğer uluslararası ilişkiler teorisyeni Richard K Ashley’e göre ise uluslararası ilişkilerde ‘güç’ kavramı, gerek

¹Joseph Nye Jr. , “The Changing Nature of World Power,” **Political Science Quarterly**, Vol. 150, No:2, Summer 1990, s. 179-180.

²Hans Joachim Morgenthau, **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, rev. by Kenneth W. Thompson, California, McGraw-Hill, 1993.

³Kalevi Jaakko Holsti, “The Concept of Power in the Study of International Relations,” **Background**, Vol. 7, No:4, February 1964, s.179.

⁴Holsti, **a.g.e.** , s.181-184.

‘diğer aktörleri etkileme yeteneğine sahip olma’ gerekse ‘bu yetenekleri elinde bulunduran aktör olma’ anlamlarında kullanılmaktadır.⁵

Uluslararası ilişkilerde ‘güç’ kavramını, gücün unsurlarını ortaya koyarak tanımlamaya çalışan teorisyenler olduğu gibi, izlenen politikaların sonuçlarına bakarak bu kavramın içeriğini doldurmaya çalışan teorisyenler de olmuştur. Bu anlayışa göre, bir ülkenin coğrafi konumu, demografik unsurları, sınaî yeterlilikleri, doğal kaynakları, diplomasisi veya o ülkeyi temsil eden otoritenin kalitesi gibi ülkenin sahip olunan niteliklere bakarak güç yorumları yapılabileceği gibi, uluslararası siyasette gözlemlenen sonuçlardan yola çıkılarak hangi aktörün hangisinin davranışlarını yönlendirebildiği, yani gücün nasıl kullanıldığı da açıklanabilir.⁶

Sonuç olarak, uluslararası ilişkilerde teorisyenler ‘güç’ kavramının tanımlanmasına ilişkin, genel olarak, iki temel zorluktan söz etmektedirler. Bu zorluklardan birincisi, ‘güç’ kavramının muğlâk niteliğinin kavramı açıklamaya çalışan teorisyenleri çok sayıda değişkeni denkleme dâhil etmek zorunda bırakmasıdır. Bu değişkenlerin kendi içlerinde detaylı olarak incelendiğinde ise bir ülkenin sahip olduğu hemen hemen her şeyin gücün tanımına girebildiğini görürüz. Bu da gücü olduğundan daha da belirsiz ve tanımlanması imkânsız bir hale getirmektedir.

Tanıma ilişkin ikinci zorluk ise, ‘gücün’ uluslararası ilişkilerin gerçekleştiği zaman ve mekâna has değişken bir niteliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, “uluslararası hukuk kurallarının ve iletişim teknolojilerinin bugünkü kadar gelişmediği dönemlerde askeri unsurlar gücün ana içeriğini oluştururken, bugün diplomasinin kalitesine ek olarak bilgi kaynakları ve iletişim süreçleri üzerindeki kontrol, gücün temel niteliğini oluşturmaktadır.”⁷ Öte yandan günümüzde

⁵Richard K. Ashley, “The Poverty of Neorealism,” **International Organization**, Vol. 38, No:2, Spring 1984, s. 272.

⁶Robert Dahl, “The Concept of Power,” **Behavioral Sciences**, Vol. 2, No:3, July 1957, s.201-215; Michael D. Ward, Lewis L. House, “A Theory of the Behavioral Power of Nations,” **The Journal of Conflict Resolution**, Vol. 32, No: 1, March 1988, s. 3-36; Joseph S. Nye Jr. , “Soft Power,” **Foreign Policy**, No:80, Autumn 1990, s. 155.

⁷Haluk Özdemir, “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme,” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt. 63, Sayı: 3, Ankara,2008, s.118.

küreselleşme olarak adlandırılan olguyla birlikte iktisadi ilişkilerin ön plana çıkmakta, askeri güç ve resmi ilişkiler ağırlığını kaybetmekte, onların yerine iktisadi unsurlar ve devlet-dışı aktörler ön plana çıkmaktadır.⁸ İktisadi unsurların ön plana çıkmasıyla birlikte ise, hiçbir ülkeye net olarak bir bağlılık hissetmeyen çok-uluslu şirketler gibi değişkenlerin de yenilenen güç denkleminde dâhil edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla zaman içerisinde uluslararası ilişkiler gibi güç kavramı da evrim geçirmekte ve onu tanımlayan unsurlar değişmektedir.

1.1.1. Uluslararası İlişkilerde Güç Tanımının Soğuk Savaş Sonrasında Uğramış Olduğu Değişiklik

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte uluslararası ilişkilere sirayet etmeye başlayan küreselleşme olgusu, uluslararası ilişkilerde ‘güç’ kavramının ele alınışıyla alakalı bazı temel değişimlere neden olmuştur. Örneğin askeri kapasitesi olmayan ya da oldukça kısıtlı siyasi kapasitesi olan, ancak iktisadi kapasitesi devletlerden çok daha yüksek olan ulus-üstü aktörlerin ortaya çıkışı, uluslararası ilişkilerde güç kavramına yeni boyutlar katmıştır. Mekânsal açıdan devletler gibi kısıtlılıkları bulunmayan bu ulus-üstü aktörlerin devlet davranışlarını kolaylıkla etkileyebilmesi, devletler tarafından talepleri yerine getirilmediği takdirde finansal kaynaklara gereksinim duyan ülkeleri terk ederek buralarda iktisadi sıkıntılara neden olabilmesi veya talepleri yerine getirildiğinde bu ülkelerin ihtiyaç duyduğu iktisadi istikrar ve refahın yaratılabilmesi için gerekli kaynakları sunabilmeleri güç kavramına eklenen boyutlara örnek olarak verilebilir.

Ulaşım ve bilgi teknolojilerinin ivmesi yükselen ilerlemelerine bağlı olarak, küresel hareketlilik olanağı devletlere nazaran oldukça yüksek olan yeni aktörler ulus-devletler üzerinde daha geniş kontrol imkânları bulmaktadır. Ancak madalyonun diğer tarafında bu aktörlerin sahip olduğu finans ve hareketlilik kapasitesinden faydalanmak isteyen devletler arasında acımasız bir rekabetten söz edilebilir. Dolayısıyla küresel sermayenin artan gücünü kendi ülkesinin mevcut gücüyle birleştirme çabası noktasında rekabet içerisinde olan ülkeler sermayenin

⁸Nye Jr. , “Soft Power...” , s. 156-157.

verdiği bu gücü tatmin edecek politikalar uygulamak zorunda kalmaktadır.⁹ Bu da aslında yeni aktörlerin uluslararası ilişkilerin değişen yapısı yoluyla devletler üzerinde uyguladığı yeni bir tür güçtür.

Tüm bu gelişmelerin sonucunda John Arquilla ve David Ronfeldt, reel politik anlayışı yansıtan realist teorisyenlerin ‘güç’ kavramına ilişkin açıklamalarının, küreselleşme olgusunun uluslararası ilişkilerde neden olduğu değişikliklerin bir sonucu olarak, artık eksik hale geldiğini savunmuştur. Bu teorisyenlerin iddialarına göre Soğuk Savaş sonrası dönemde aktörlerin hareket alanları karmaşıklaşan ilişkiler ve ‘karşılıklı bağımlılık’ ilkesi tarafından sınırlandırılmış, politika yapım sürecine ulusal çıkarların yanı sıra küresel sorun ve kaygılar eklenmiş, askeri güç kullanımını giderek zorlaştırırken aktörler yumuşak güç yöntemlerine başvurmaya başlamış, sivil toplum ve kamuoyu dış politika kararlarını dikkatle izleyerek bunlara müdahale etmeye başlamıştır.¹⁰

Ulaşım ve iletişim teknolojilerinin giderek daha geniş insan kitlelerinin hizmetine girmesiyle ivmelenen küreselleşme ortamında ‘gücün’ tanımının hala aynı kalması düşünülemez. Örneğin günümüzde ‘sosyal medya’ adı verilen web tabanlı anlık iletişim metotlarının yaygınlık kazanmasıyla birlikte uluslararası kamuoyu daha da önemli bir güç unsuru haline gelmiştir. Sosyal medyanın, başka ülkelerin kamuoylarını kendi hükümetleri üzerinde bir baskı unsuru haline getirmede kullanılan bir araç haline gelmesiyle de klasik güç tanımının dışında yeni bir güç uygulaması ortaya çıkmıştır.

Özetle, uluslararası ilişkiler çalışmalarında tartışıla gelen ‘güç’ kavramının zamana, mekâna ve aktörlere bağlı olarak değişmesi, ‘güç’ kavramını açıklamaya dair ileri sürülen teorilerin herhangi birinin diğerine baskın gelmesini engelleyen en temel faktördür.

⁹Jean-Marie Guéhenno, **The End of the Nation-State**, çev. Victoria Elliot, Minneapolis, the University of Minnesota Press, 2000, s. 10-13.

¹⁰John Arquilla, David Ronfeldt, **The Emergence of Noopolitik: Toward An American Information Strategy**, California, RAND Corporation, 1999, s. 30-31.

1.1.2. Uluslararası İlişkilerin Güç Kavramı Üzerinde Enerjinin Artan Önemi

Soğuk Savaş sonrası dönemde bir ülkenin uluslararası sistem içerisinde ‘büyümesi’, askeri ve siyasi kapasiteyle olduğu kadar, bu kapasitelerin desteklenmesi veya geliştirilmesine doğrudan etkisi olan iktisadi kapasiteyle de elde edilebilecek bir hedefe dönüşmüştür. Bu dönemde uluslararası sistem içerisinde gücün göstergesi olarak ele aldığımız büyümede iktisadi yeterliliklerin önemi, diğer yeterliliklere göre nispi bir artış sağlarken, ülkelerin iktisadi kapasitelerini belirleyen faktörler içerisinde de eş zamanlı bir değişim gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş Dönemi’nin son on yılına kadar ‘ana görüş’ iktisadi teoriler enerji kaynaklarını, bir ülkenin iktisadi gelişmişlik düzeyini belirleyen faktörlerden biri olarak ele almakta, dolayısıyla enerji kaynaklarına iktisat içerisinde edilgen ve diğer faktörlere (ham iş gücü, sermaye hizmetleri, vb...) eşit bir rol vermekteydiler. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan küresel çaptaki iktisadi krizlerin enerji arzı ile ilişkisi üzerinde çalışmalarını gerçekleştiren iktisatçılar, bu ‘ana görüşü’ yeniden değerlendirilmeye tabi tutmuşlardır. Bu yeniden değerlendirilmelerin sonucunda ortaya çıkan yeni görüşe göre ise enerji kaynaklarına günümüz iktisadi sistemi içerisinde daha farklı bir pencereden bakılması ve enerji kaynaklarının daha aktif bir rol verilerek incelenmesi gerekmektedir.

Enerji kaynaklarının bir ülkenin iktisadi kapasitesini belirleyen faktörler arasında daha aktif bir rol oynadığında dair öne sürülen diğer bir tez, “uluslararası enerji sektöründe devlet teşebbüsü yatırımların artış eğilimi göstermesidir”.¹¹ Özellikle dünya üzerinde kullanılan başat hidrokarbon enerji kaynağı petrolün piyasasında 20. yüzyıl içerisinde yaşanan hızlı ve derin değişim, bu tezi desteklemek için bir örnek olarak sunulmaktadır.

Petrolün stratejik öneminin 20. yüzyılın henüz ilk çeyreğinde anlaşılmiş olmasına rağmen, yüzyılın ilk yarısının sonuna gelindiğinde, dünya petrol üretimi ve

¹¹Brenda Shaffer, **Energy Politics**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2009, s. 6.

arzu toplamda yedi çokuluslu özel teşebbüs şirketi tarafından kontrol edilmekteydi.¹² Ancak, 1973 ve 1979 yıllarında küresel çapta yaşanan iktisadi durgunluk, enerji arz güvenliğinin ülkelerin iktisadi kapasitelerini daha derinden ve uzun vadeli olarak etkileyebileceğini göstermiş, bu tarihten sonra ‘enerji kaynaklarının kamulaştırması hareketi’ ülkeler arasında hızlı bir şekilde yayılmıştır.¹³ Günümüzde dünya çapındaki enerji üretiminin toplam %75’i enerji kaynaklarına sahip devletlerin kendi kontrollerindeki ulusal şirketlere geçmiş, dünyanın en büyük yirmi petrol şirketinden on altısı ulusal kimliğe bürünmüş, 1950ler’de dünya petrol üretimini kontrol eden yedi çokuluslu şirket ise yüzyılın sonunda küresel rezervin ancak %5’lik bir kısmını kontrol edebilir hale gelmiştir.¹⁴

Uluslararası siyasal ve iktisadi sistemde gözlemlenen tüm bu değişiklikleri analiz ettikten sonra karşımıza çıkan tabloda, enerji kaynaklarının ülkelerin iktisadi kapasitelerinin arttırılmasında, artan iktisadi kapasitelerin de ülkelerin uluslararası alandaki etki alanının genişletilmesinde birer araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan son yıllarda iktisadi açıdan gelişmekte olan ülkelerin yüksek iktisadi büyüme oranlarına ulaşması sonucunda küresel çapta artan enerji talebine karşılık¹⁵, enerji arzının yetersiz kalması, ülkelerin enerji ihtiyaçlarını karşılama yollarını karmaşıklaştırmıştır.¹⁶ Net enerji kaynağı ithalatçısı olan ülkeler arasındaki mücadeleye, enerji kaynağı ihracatçısı ülkelerin bu kalemden elde ettikleri gelirlerini arttırmaya yönelik faaliyetleri eklenince ortaya çıkan karmaşık tabloya ‘sıfır toplamı’ renkler hâkim olmaktadır. Enerji alanında ithalatçı kimliği ön plana çıkan

¹²Daniel Yergin, **The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power**, New York: Free Press, 1992, s. 171.

¹³“A Citizen’s Guide to National Oil Companies,” Part B, Data Directory, October 2008, The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, The Center for Energy Economics/Bureau of Economic Geology, Jackson School of Geosciences, The University of Texas.

¹⁴Shaffer, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁵Günümüzdeki hukuki ve siyasi koşulların değişmediğini varsayan ‘2010 Uluslararası Enerji Görünümü’ dünya enerji tüketimi önümüzdeki yıllarda ortalama%1,7 artış göstererek 2030 yılında günümüze kıyasla %40 artış gösterecek, fosil yakıtların genel enerji kaynağı çeşitleri içerisindeki yeri %64’ün altına inemeyecektir. Kaynak: **BP Energy Outlook 2030**, London, 2011, s. 76-77, (Çevrimiçi) http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2010_downloads/2030_energy_outlook_booklet.pdf, 03 Nisan 2012.

¹⁶Mert Bilgin, “Energy and Turkey’s Foreign Policy: State Strategy, Regional Cooperation and Private Sector Involvement,” **Turkish Policy Quarterly**, Vol. 9, No: 2, s.82.

ABD ve Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerden ‘enerjinin dış politikada bir araçtan çok bir nevi ‘silah’ olarak kullanılmasına’ dair yapılan açıklamalar, değerlendirmemizi destekler niteliktedir.¹⁷

Uluslararası ilişkilerde güç kavramı ‘bir ülkenin sistem içerisinde yer alan çeşitli faktörleri kendi isteği doğrultusunda yönlendirebilmesi’ şeklinde tanımlandığında, bir kapasite unsuru haline dönüşecek ve nicel bir boyut kazanacaktır. Gücün uluslararası ilişkilerde kazanmış olduğu bu nicel boyut, uluslararası ilişkiler alanında ileriye dönük yansıtımların oluşturulmasına zemin hazırlayan bazı bileşik dizinlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Uluslararası ilişkiler alanında güç kavramının nicel bir unsur olarak sıralandığı bu dizinlere örnek olarak, ‘Ulusal Kapasite Bileşik Dizini’ veya ‘Kapsamlı Ulusal Güç Dizini’ verilebilir. Bu dizinlerden ilki olan ‘Ulusal Kapasite Bileşik Dizini’nde bir ülkenin uluslararası ilişkilerdeki gücü hesaplanırken toplam nüfusun, kentli nüfusun, demir ve çelik üretiminin, askeri harcamaların ve askeri personel sayısının oranlarına ek olarak, başat enerji tüketimi oranını dikkate alınmaktadır.¹⁸ Bu dizinin uluslararası ilişkilerde gücün zorlayıcı niteliklerini önalana çıkararak sadece ‘sert güç’ oranını açıkladığı, ancak gücün çekici niteliklerini önalana çıkaran ‘yumuşak güç’ oranını açıklamada eksik kaldığından hareketle oluşturulan ‘Kapsamlı Ulusal Güç Dizini’nde ise esas olarak 8 ana gösterge bulunmaktadır: İktisadi Kaynaklar, İnsan Sermayesi, Doğal Kaynaklar, Sermaye Kaynakları, Bilgi ve Teknoloji Kaynakları, Yönetimsel Kaynaklar, Askeri Kaynaklar ve Uluslararası Kaynaklar.¹⁹ Kapsamlı

¹⁷Alman Dış İşleri Bakanlığı yaptığı dönemde Walter Steinmeier’in “...enerjinin uluslararası siyasette güç birimi olmamasına...” dair uyarısı, Friedman Mueller tarafından turnak içerisine alınmış olarak, “Energy Security: Demands Imposed on German and European Foreign Policy by a Changed Configuration in the World Energy Market,” SWP Research Paper, German Institute for International and Security Affairs/Stiftung Wissenschaft und Politik, RP 2, English Version of SW P-Studie 33/06, Berlin, January 2007, 5, akt. Shaffer, **a.g.e.** , s. 1. ; ve ABD başkan yardımcısı yaptığı dönemde Dick Cheney’nin “...arz güdümlenmesi ya da ulaştırma tekelleşmesi girişimleriyle petrol ve gazın, gözdağı ya da şantaj aracı olarak kullanılmasının hiçbir meşru çıkara hizmet etmediğine...” dair açıklaması, akt. Shaffer, **a.g.e.** , s. 1.

¹⁸J. David Singer, “Reconstructing the Correlates of War Data Set on Material Capabilities of States, 1816-1985,” **Measuring the Correlates of War**, Ed. by J. David Singer, Paul F. Diehl, The University of Michigan Press, USA, 1990, s. 54-57.

¹⁹Hu Angang, Men Honghua “The Rising of Modern China: Comprehensive National Power and Grand Strategy,” **IR China**, 08 September 2005, Nankai University Academy of International Studies and Department of International Relations, s.8.

Ulusal Güç Dizini'nde yer alan Doğal Kaynaklar kategorisinin hesaplanmasında kullanılan 'enerji kullanımı' alt başlığı, enerjinin uluslararası ilişkilerde gücün nicel ölçümünde kullanılan bileşik dizinlerde de yer aldığını göstermesi hasebiyle, enerjinin uluslararası ilişkilerin güç kavramı içerisinde artan önemi tezimizi destekleyen bir diğer somut kanıt olarak sunulabilir.

1.1.3. Yumuşak Güç-Kaba Kuvvet Tartışmalarında Enerji

Enerjinin uluslararası ilişkilerin güç kavramı içerisinde artan önemi, enerjinin ne tür bir güç olduğuna dair tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Enerjini ne türden bir güç olduğuna dair bu tartışma, uluslararası ilişkilerde 1980lerin sonunda başlayıp 2000li yıllarda şiddetini arttıran 'kaba kuvvet-'yumuşak güç' tartışmaları ışığında ele alınabilir.

Bir ülkenin uluslararası alandaki bir başka aktöre karşı uyguladığı ve normal şartlar altında o aktörün yapmak istemediği/istemeyeceği bir eylemi yapmasını sağlama olarak tanımladığımız güç, kaba kuvvet, askeri ve/veya siyasi otorite ile gerçekleştirilmişse, uluslararası ilişkilerdeki tanımı 'kaba kuvvet' olmaktadır. Aynı eylemin, aynı aktöre kamuoyu yönlendirmesi, ikna ve/veya pazarlık yeteneği gibi zorlama içermeyen yöntemlerle yaptırılması ise 'yumuşak güç' tanımıyla açıklanmaktadır. Enerjinin güç türleri içerisindeki yeri ise, bir ülkenin uluslararası ilişkilerinde enerjiyi konumlandığı konum ile doğrudan ilgilidir. Enerjinin güç tanımları içerisindeki değişken durumunu açıklamak için Türkiye ve Rusya'yı örnek olarak verebiliriz.

Rusya, Soğuk Savaş döneminde bir süper güç olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) halefidir. Ancak SSCB'nin Soğuk Savaş'ın son birkaç on yılına kadar sürdürmüş olduğu bu konum, 1990lar'ın başında hiper enflasyon ya da devalüasyon gibi pek çok iktisadi krize ve etnik çatışmalar ya da askeri darbe girişimleri gibi pek çok siyasi krizle doğan Rusya'nın erişemeyeceği bir hedef olarak durmaktaydı. Geniş coğrafyası nedeniyle Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan güç boşluklarının tamamına da komşu olan Rusya, tüm bu siyasi ve iktisadi krizleri eş zamanlı olarak çözme yoluna gitmiş ve bu yolda geliştirdiği doktrinleri 'enerji politikası' potasında eritmiştir. Bu nedenle Rusya, enerjiye sadece bir iktisadi

güç unsuru olarak değil, aynı zamanda ‘yakın çevresini’ kontrol altına alma yolunda bir siyasi güç unsuru olarak görmüştür. Nitekim Rusya’nın son yirmi yılda dış politikasının gündeminde enerji ilk sırada bulunmuş, uluslararası enerji piyasasındaki çıkarlarını sık sık siyasi ve askeri otoritesini doğrudan kullanarak koruma yoluna gitmiştir.

Rusya’nın enerjiyi dış politikasında etken bir unsur olarak konumlandırması, Rusya’nın uluslararası enerji piyasasında kısa sürede hâkim bir konuma yükselmesinden sonra da değişmemiş, daha da ötesinde, mevcut konumunu korumada Rusya, askeri ve siyasi otoritesinden sonra, enerjiyi de bir kaba kuvvet unsuru olarak kullanmaya başlamıştır. 1990ların sonundan itibaren gözlemlenen enerji tedarik krizlerinde Rusya’nın transit geçiş ülkelerini ikna veya pazarlık yöntemlerinden çok askeri, siyasi ve enerji ticaretiyle edinmiş olduğu iktisadi otoritesi vasıtasıyla yönlendirme çabasına girişmesi bu iddiamızı desteklemektedir.

Öte yandan enerji, Türkiye örneğinde daha farklı bir güç türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan güç boşluklarının doldurulması Türkiye için yaşamsal bir öneme sahip olmamıştır. Soğuk Savaş döneminde etkin bir güç olmadığı bu bölgelerde Türkiye’nin girişimleri, bu ülkelerle kurulacak olumlu iktisadi ve siyasi işbirliklerine yönelik şekilde gerçekleşmiştir. Uluslararası alanda dikkate değer miktarda bir hidrokarbon enerji kaynağına sahip olmayan Türkiye’nin bu tutumu, dış politikası içerisinde enerjiyi konumlandırmasına da yansımıştır. Nitekim Türkiye enerjiyi bölgesel bir güç olma yolunda kullanabileceği bir yumuşak güç unsuru olarak ele almıştır. Bu bağlamda Türkiye, hidrokarbon enerji kaynakları zengin Orta Doğu ve Hazar Havzası ülkeleriyle enerji ihtiyacı düzenli olarak artan AB üyesi ülkelerini kavuşturma doğrultusunda kendisinin enerji terminali olacağı projeler üretmiş ve bu projelerin gerçekleşmesi için yumuşak güç tanımına giren metotları kullanmıştır.

Sonuç olarak, bir ülkenin enerjiye ne oranda sahip olduğu, enerjiyi ne amaçla ne oranda kullanmak istediği, enerji politikasında yer alan ya da yer alması muhtemel diğer aktörlere ne gibi roller biçtiği, enerjinin ne tür bir güç olarak tanımlanabileceğini belirlemektedir.

1.2. Rus ve Türk Dış Politikasında Enerjinin Yeri

1.2.1. Rus Dış Politikasında Enerjinin Yeri

06 Eylül 1991 tarihinde Litvanya, Letonya ve Estonya'nın bağımsızlık ilanlarının Sovyetler Birliği Devlet Konseyi tarafından kabul edilmesiyle başlayan SSCB'nin resmi dağılma süreci, 08 Aralık 1991 tarihinde Belarus ve Ukraynalı tarafların Minsk'te, geriye kalan on bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyet'in de 21 Aralık 1991 tarihinde Almatı'da SSCB'den ayrılmaya dair dünya kamuoyuna sunmuş oldukları bildirimlerle sona ermiştir.²⁰ Dağılma süreci uluslararası seviyede barışçıl bir şekilde tamamlandıktan sonra, SSCB'nin, başta Birleşmiş Milletler (BM) organları olmak üzere, uluslararası sistem içerisindeki tüm organlarda temsilinin Rusya Federasyonu tarafından devralındığı, 24 Aralık 1991'de Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin tarafından yazılan ve Yuli Vorontsov vasıtasıyla Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) Genel Sekreterliği'ne iletilen mektupla bildirilmiştir.²¹ Böylece 1991 tarihinde SSCB nüfusunun %51'inin, topraklarının ise %77'inin yeni sahibi olan Rusya Federasyonu'nun tüm eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin de desteğiyle, SSCB'nin halefi olmuştur.

SSCB'nin halefi olmak, Rusya'ya acil olarak çözülmesi gereken bir takım iktisadi ve siyasi sorunları beraberinde getirmiştir. Siyasi sorunlar arasında başta demokrasiye geçiş sürecinin yaratmış olduğu yönetim kademesinde yaşanan görüş ayrılıklarına ek olarak; asker-siyaset ilişkileri; Çeçenistan Bölgesi'nde kanlı çatışmalara varan mikro milliyetçi hareketler bulunurken²² iktisadi sorunlar arasında başta serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin yaratmış olduğu yapısal sorunlara ek olarak; 1993'te tüketici fiyat endeksinde yıllık %874,6 seviyesinde varan hiperenflasyon oranı; 1994'te Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla'nın bir önceki yıla göre

²⁰ **Keessing's Record of World Events**, Ed. by Roger East, Vol. 37, 60 Years of Publication, Cambridge, Longman, 1991, s. 38654.

²¹ **A.e.**, s. 38656.

²² John D. Steinbruner, "The Russian Case," **Post-Cold War Conflict Deterrence**, Washington D.C. , National Academy Press, s. 68.

%12,56, Kişi Başına Düşen Milli Gelir'in de %12,46 oranında düşüşü bulunmaktaydı.²³

İlk olarak dönemin Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, 16 Ağustos 1999 tarihinde ise başbakanlık görevine gelen Vladimir Putin, Rusya'yı bu siyasi ve iktisadi kargaşa ortamından çıkararak, bir küresel süper güç olma hedefine yöneltmek istemişlerdir. Ancak Soğuk Savaş sonrasındaki ilk yıllarda dünya nüfusunun %2'sini, küresel ekonominin %3'ünden daha az bir kısmını, küresel askeri harcamaların ise ortalama %4'ünü oluşturan Rusya Federasyonu, halefi olduğu SSCB çapında bir süper güç olmaktan oldukça uzak gözükmekteydi.²⁴ Askeri, siyasi ve iktisadi açıdan nicel ve nitel yetersizlikler Rusya'yı, bir yandan uluslararası sistem içerisindeki eski etkinliğini yeniden kazandırabilecek, öte yandan ülkenin gücünü belirleyen diğer faktörleri geliştirebilecek ve destekleyebilecek iktisadi alanda aramaya itmiştir. 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren iktisadi kalkınmada iktisatçıların daha etkin bir rolün biçmeye başladığı enerjinin Rusya içerisindeki görünümünü sunmak, iktisadi alanda verimliliği ispatlanmış daha uzun soluklu yatırımlar yerine, neden hidrokarbon enerji kaynaklarının ihracatına öncelik verildiğini anlamada faydalı olacaktır.

1.2.1.1.Rusya'nın Enerji Görünümü

Rusya'nın toplam nihai enerji tüketiminin %52,1'ini doğal gazla, %29'unu petrole, %18'ini kömürle, %5,3'ünü de nükleer enerjiyle karşılanmaktadır.²⁵ Ancak dünyadaki ispatlanmış ham petrol rezervinin %5,6'sının, doğal gazının ise %23,7'sinin sahibi Rusya, sahip olduğu enerji kaynaklarının çok sınırlı bir kısmını iç piyasada tüketebilmektedir.²⁶ Dünyadaki toplam petrol üretiminin %12,9'unu

²³The World Bank, "Russian Federation Data," (Çevrimiçi) <http://data.worldbank.org/country/russian-federation>, 13 Şubat 2011.

²⁴Kari Liuhto, "Energy in Russia's Foreign Policy," **Electronic Publications of Pan-European Institute 10/2010**, s. 49.

²⁵Energy and Resources-Russian Federation, Energy Trends Country Profiles, s.1. (Çevrimiçi) http://earthtrends.wri.org/pdf_library/country_profiles/ene_cou_643.pdf, 13 Şubat 2011.

²⁶**BP Statistical Review of World Energy June 2010**, London, June 2010, s. 6, 22, (Çevrimiçi) http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2010_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2010.pdf, 03 Nisan 2012.

üretmek dünya ikincisi, doğal gaz üretiminin ise %17,6'sını gerçekleştirerek dünya birincisi olan Rusya'nın²⁷ enerji sektöründen elde ettiği gelir, toplam sanayi üretiminin %33'ünü, ihracat gelirlerinin %61'ini, federal gelirlerin %50'sini ve 2007 GSMH' sinin %18'ini oluşturmaktadır.²⁸

Enerji kaynakları, sadece Rus ekonomisinin önemli bir girdi kalemi olmakla kalmamış, Rus ekonomisindeki hızlı gelişmenin de önemli bir unsuru olmuştur. Rus ekonomisi 1999 ve 2008 yılları arasında ortalama yıllık %7 oranında büyümüş, GSMH de yine aynı dönemde yıllık ortalama %27 oranında yükselmiştir.²⁹ Böylece Rusya, SSCB sonrasında yaşanan iktisadi kriz ortamını kısa sürede aşarak GSMH sıralamasında dünya sekizinciliği, satın alma gücü paritesinde ise dünya altıncılığı konumuna yükselmiştir.³⁰

Rus ekonomisinin yükselişinde önemli rol oynayan hidrokarbon enerji kaynakları, öte yandan Rus ekonomisini enerji sektörüne aşırı bağımlı bir hale getirerek, küresel enerji piyasasında yaşanan dalgalanmalara karşı Rusya'yı oldukça savunmasız bir hale getirmiştir. Enerji ticaretinde Hollanda, Belçika, Bosna-Hersek, Slovenya, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın ortalama %10; Polonya, Romanya, İsviçre, Almanya, İspanya, İtalya ve Fransa'nın ortalama %50; Türkiye'nin %66 ve Ukrayna'nın %77 oranında Rusya'ya bağımlı olması Rusya'yı enerji piyasasındaki dalgalanmalardan doğacak tehlikelere karşı orta vadede uzak tutabilecek gibi görünse de Rus Hükümeti kendi ülkesi için bu denli hayati öneme sahip olan bir konuda daha uzun bir vadeye dönük stratejiler geliştirmek zorunda

²⁷A.e, s. 8, 24.

²⁸Anders Åslund, **The Russian Economy: More than Just Energy?**, Peterson Institute for International Economics Testimony for the Committee on Foreign Affairs of the European Parliament, April 2009, s.1.

²⁹Organization For Economic Co-Operation and Development (OECD) Reviews Of Regulatory Reform, "Regulatory Reform in Russia," **Enhancing Market Openness Through Regulatory Reform**, 2005, s. 10.

³⁰The World Bank, "Data, Indicators, GDP (current US\$), Table" (Çevrimiçi) <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, 15 Şubat 2011 ve The World Bank, "Data, Indicators, GNI, PPP (current international \$), Table" (Çevrimiçi) <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.MKTP.PP.CD>, 15 Şubat 2011.

kalmıştır.³¹ Nitekim 23 Kasım 2000 tarihinde Rus Hükümeti, ‘2020’ye kadar Rus Enerji Stratejisi’nin Temel Hedefleri’ başlığı altında çeşitli sektörlerde idari, iktisadi ve yasal reformları içeren Rusya’nın Enerji Stratejisi Belgesi’ni kabul etmiştir.

1.2.1.2.Rusya’nın Enerji Stratejisi

Rusya’nın Enerji Stratejisi’nin 1992 yılında, SSCB’nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni iktisadi koşullar altında, temelleri atılmış; 1995 yılında ‘2010 Yılına Kadarki Dönem’ için temel hedeflerin belirlenmesiyle ilk halini ve son olarak 2000 yılında ‘2020 Yılına Kadarki dönem’ için temel hedeflerin belirlenmesiyle günümüzdeki halini almıştır. Rusya’nın Enerji Stratejisi, genel olarak “üretimde enerji yoğunluğunun ve enerji arz giderlerinin azaltılarak sürdürülebilir bir iktisadi gelişmenin yakalanmasını”³² hedeflemektedir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için, “yakıt ve enerji komplekslerindeki doğal tekellerin gerekli yapısal reformların tamamlanmasına; enerji sektöründeki üretim maliyetlerinin azaltılmasına, mevcut endüstriyel potansiyelin kullanılmasına, kar oranı düşük santrallerin özelleştirilmesine, diğer santrallerin ise kar oranlarının artırılmasına ve enerji komplekslerindeki mevcut yönetimlerin işletme kalitesinin artırılmasına öncelik verileceği”³³ belirtilmektedir. Enerji stratejisinde belirlenen bu iç hedeflere ulaşabilmek için uygulanması planlanan önlemler arasında sayılan “enerji kaynaklarının fiyatlarını arttırmak ve vergilendirme politikasının geliştirilmesine yönelik önlemler”³⁴, bir bakıma Rusya’nın enerji kaynaklarına dair algısının nasıl olduğunu genel olarak dünya kamuoyuna yansıtmaktadır.

Rus Hükümeti tarafından 22 Mayıs 2003’de onaylanan Enerji Stratejisi 2020, Rusya’nın dünyanın en fazla ham petrol ihraç eden ikinci ülkesi, doğal gaz, petrol ürünleri ve kömür ihracatında ise lider olmasını göz önünde bulundurarak, içeride

³¹Mazhar Yasin Tüylüoğlu, “Gazprom: Rus Süvarisi,” **Rusya Çalışmaları Stratejik Araştırmalar 2**, Ed. İhsan Çomak, TASAM Yayınları:42, Uluslararası İlişkiler Serisi:19, TASAM Yayınları: İstanbul, Eylül 2009, s.113.

³²Alexey M. Mastepanov, **Energy Strategy of the Russian Federation to the Year 2020**, s. 4 , (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/energy/russia/presentations/doc/energy-strategy2020_en.pdf, 30 Mart 2012.

³³A. e. , s. 4.

³⁴A. e. , s. 9.

enerji sektörünün olanaklarının geliştirilmesine, dışarıda ise enerji ihracatında kaynak ve talep bölge çeşitlendirilmesine gidilmesini hedeflenmiştir. Bu bağlamda Rusya Enerji Bakanlığı'nın 2020 yılında enerjiden elde edilecek olası gelirler hakkında bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu araştırma sonucunda ham petrol gelirlerinde yaklaşık %23, petrol ürünlerinde ise yaklaşık %60 azalma tahmin edilirken, doğal gaz gelirlerinde yaklaşık %32 gelir artışının olacağı hesaplanmıştır. Bu araştırma sonuçları, Rus enerji politikasında doğal gazın hâkim konumunun önümüzdeki on yıllık süreçte katlanarak devam edeceğini göstermektedir. Öte yandan enerji gelirlerinde beklenen artışın hangi bölgeye ne oranda yansıtacağı ise Rusya'nın yerel öncelikleri, küresel bir enerji merkezi olma yolundaki potansiyeli ve Rusya'nın komşularıyla kuracağı enerji ilişkilerine bağlıdır. Saymış olduğumuz ilk iki değişken Rusya'nın daha çok iç düzenlemeleriyle ilgiliyken, son değişken Rusya'nın dış politikasında enerjiye biçmiş olduğu rolle alakalı olacaktır.

1.2.1.2.1. Rusya'nın Enerji Stratejisi Bağlamında Doğudaki Komşularıyla Kurmuş Olduğu Enerji İlişkileri

Rusya'nın dış politikasında enerji, boru hatlarının güzergâhları ile doğrudan bağlantılı olarak iki alanda değerlendirilmektedir. ABD, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ve Japonya ile ilişkilerin kurulduğu doğudaki boru hatları, Rusya'nın bu bölgeyle ilişkilerini, batısında kalan boru hatları ise Avrupa ile olan ilişkilerini genel hatlarıyla belirlemektedir. Rusya'nın Asya-Pasifik Bölgesi ile ilişkilerini belirleyen doğu yönündeki boru hatları henüz proje aşamasında olan Angarsk-Nakhodka, Angarsk-Daking, Murmansk ve Sakhalin Projeleridir. Bu projelerden Murmansk Projesi, Rus petrolünün inşa edilecek petrol hatlarıyla ABD'ye Orta Doğu petrollerinden iki buçuk kat daha hızlı bir şekilde iletilmesini öngörmektedir.³⁵ Ancak bu proje, Rusya'nın projede Amerikan şirketlerinin katılmasına sıcak

³⁵Michael Cohen, "Major Russian Oil and Natural Gas Pipeline Projects," **Oil School Russian Pipelines** 49, March 11, 2005, s. 2. (Çevrimiçi) <http://www.meglobaloil.com/PAPERS/Major%20Russian%20Oil%20and%20Natural%20Gas%20Pipeline%20Projects.pdf>, 30 Temmuz 2011.

bakmamasından dolayı gerçekleşmezken, dünyanın en çok enerji tüketen ülkesi olan ABD'nin, enerji ihtiyacını üçüncü taraflar olmaksızın nispeten daha hızlı bir şekilde karşılayacak olması nedeniyle, ihtilafli konuların giderilerek projenin gerçekleştirilmesi yönündeki çabaları günümüzde devam etmektedir.

Angarsk şehrinden yola çıkarak Irkutsk petrolerinin Japonya'nın Nakhodka, ÇHC'nin ise Daking şehrine iletilmesi projesiyle ise, Asya-Pasifik ülkelerin rekor derecede hızlı bir şekilde artan enerji taleplerini karşılayarak, enerji arzında talep ülke çeşitliliği yaratılması ve Rusya'nın doğu bölgelerinin iktisadi kalkınmasına destek olunması hedeflenmiştir.³⁶ BM Güvenlik Konseyi'nin iki daimi üyesi Rusya ile ÇHC arasında, Çarlık Rusya Dönemi'nde sınır uyuşmazlıklarına, SSCB Dönemi'nde ise ideolojik rekabete dayanan sorunlardan sonra, ilişkilerin normalleştiği bir döneme girilmiştir. Rusya özellikle enerji alanında olmak üzere ÇHC ve Asya-Pasifik ülkeleriyle çeşitli işbirlikleri geliştirilerek küresel siyasette söz sahibi olma yolunda adımlar atmıştır.

1.2.1.2.2. Rusya'nın Enerji Stratejisi Bağlamında Batıdaki Komşularıyla Kurmuş Olduğu Enerji İlişkileri

Rusya'nın batısına doğru yönelen Drujba, Kuzey Avrupa Doğal Gaz Hattı 'Nord Stream' ve Yamal-Avrupa Boru hatları, başta AB üyesi ülkelerle olmak üzere Rusya'nın batı komşuları ile enerji ilişkilerinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu boru hatlarından 4000 kilometrelik uzunluğuyla dünyanın en uzun petrol boru hattı olan Drujba, günlük 1,2-1,4 milyon varil petrol taşıma kapasitesiyle Belarus ve Polonya'yı geçtikten sonra Almanya'nın Leipzig şehrinde sona erer. Drujba Petrol Boru Hattı esas olarak SSCB döneminde batı kesimdeki enerji fakiri Sovyet bölgelerine, sosyalist Doğu Bloğu ülkelerine ve Batı Avrupa'ya enerji sağlanması

³⁶Nodari A. Simonia, "Russia in the Asia-Pacific: The Beginning of a New Era?," **Asia-Pacific Review**, Vol. 13, No: 1, 2006, s. 25.

amaçlarıyla inşa edilmiştir.³⁷ Drujba Petrol Boru Hattı günümüzde Rus ve Kazak enerjisinin batıya taşınmasındaki ana köprü görevini de üstlenmiştir.

1992 yılında Rusya, Gazprom Enerji Şirketi aracılığıyla, Avrupa enerji pazarında yeni bir koridor oluşturma amacıyla çalışmalara başlamış, bu doğrultuda Kuzeybatı Sibirya’da yer alan Yamal Yarımadası’ndan Batı Avrupa’ya hidrokarbon enerji kaynaklarını taşıyacak olan Yamal-Avrupa Boru Hattı Projesi için 1993 yılında Belarus ve Polonya Hükümetleri ile birlikte anlaşma imzalamıştır.³⁸ Toplam uzunluğu 4000 kilometreye yakın olan bu proje yıllık 33 milyar metreküplük kapasitesiyle Rusya’nın Avrupa enerji sistemleriyle bütünleşmesini oldukça kolaylaştırırken, Rusya’ya enerji ihracatında önemli derecede esneklik de kazandırmaktadır. Gazprom tarafından hazırlanan, Polonya’nın güneydoğusundan geçerek Slovakya’ya, Slovakya’dan da Avusturya üzerinden İtalya’ya ulaşması planlanan ‘Yamal 2’ projesi ise, gerek Polonya’nın topraklarından geçen boru hatlarının Slovakya yerine Almanya’dan geçmesini istemesi gerekse Rusya açısından stratejik değeri oldukça yüksek olan başka bir enerji hattı projesinin hayata geçirilmesi nedeniyle, tamamlanamamıştır: Kuzey Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.

Rusya’nın Leningrad bölgesindeki Vyborg şehrinden başlayan Kuzey Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, ilk olarak Sankt Petersburg ve çevresine doğal gaz sağlamayı amaçlayan, daha sonra 917 kilometrelik kara yolculuğu ile Baltık Denizi’ne doğrudan ulaşarak Almanya’nın Greifswald kentine ve en nihayetinde Batı Pomeranya-Mecklenburg şehrine varan, stratejik önemi oldukça yüksek bir hattır. Baltık Denizi’ne doğrudan ulaşan Nord Stream, diğer boru hattı projelerinde transit ülke konumunda olan Baltık ülkelerini ve Polonya’yı tamamen devre dışı bırakmıştır. Rusya, Baltık Denizi’ndeki ana hatta yapmayı ön gördüğü ek boru hatlarının inşasıyla, İsveç, Danimarka ve özellikle İngiltere’ye de gaz ihracatını gerçekleştirmeyi planlanmaktadır. Nitekim bu plan doğrultusunda Rus enerji

³⁷Liviu Bogdan Vlad, Gheorghe Vlasceanu, “The EU- Russia in the Energy Race,” **Romanian Review on Political Geography**, 10th Year, No: 1, 2008, s. 69.

³⁸L. L. Izak, “Yamal-Europe Gas Pipeline: Technical and Economic Substantiation,” **Chemical and Petroleum Engineering**, Vol. 31, Issue: 12, New York, Springer, 01.12.1995, s. 732-734.

şirketleri Nord Stream'e yapılacak bu olası eklemeleri beklemeden İngiltere'deki önemli hidrokarbon enerji kuruluşlarına talip olmuştur.³⁹

Harita 1. Rusya ile Avrupa Arasında Mevcut Olan ve Planlanan Doğal Gaz Boru Hatları

Sonuç olarak enerji, Rusya ekonomisinde hayati bir öneme sahip olmakla birlikte, Rusya'nın üç kıtaya yayılmış komşularıyla kurmuş olduğu ilişkilerin bir aracı olarak sadece Rus dış politikasının değil, aynı zamanda uluslararası siyasal ilişkilerin ana konularından biri haline gelmiştir. Rusya gibi büyük bir enerji üreticisi

³⁹“Russia's Gazprom to Conquer British Energy Market”, **Pravda**, (Çevrimiçi) <http://english.pravda.ru/russia/economics/19-01-2006/9529-gazprom-0/>, 30 Temmuz 2011.

olan ABD'nin aynı zamanda büyük bir enerji tüketicisi olması Soğuk Savaş'tan miras kalan çekişmelerin bu ülkeler arasında tekrar gündeme gelebileceğini gösterirken, SSCB'nin dağılmasının ardından yeniden yapılanma sürecinde Rusya'nın iktisadi desteğine muhtaç olan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin (OAC) bu desteği Rusya üzerinden enerji ihraç etmekle çözmesi, Avrupa'nın ve Uzakdoğu Asya'nın artan enerji ihtiyacının Rus enerjisine olan talebi arttırması, Rusya'nın açık bir şekilde enerjiyi dış politika aracı olarak kullanmasına vesile olmuştur. Nitekim Rusya AB ve NATO ile kurduğu diyalog sürecinde diyaloga taraf olan ülkeler arasında, NATO ve AB'nin Rusya'ya doğru genişlemesi veya Rusya'da demokrasini tesisi gibi uluslararası siyasetin ana konulardan çok, enerji arz güvenliğine ilişkin konular tartışılmaya başlanmıştır.⁴⁰

1.2.2. Türk Dış Politikasında Enerjinin Yeri

Enerji arz güvenliğinin bir ülkenin dış politikasının ana konularından birine dönüşmesi tüm dünya veya Rusya'da olduğu kadar Türkiye'de de gözlemlenen bir olgudur. Nitekim 2011 yılında Türk Dışişleri Bakanlığı bu olgu doğrultusunda, 'Türkiye'nin Enerji Politikası' Belgesi'ni, Boğazların Güvenliği, Avrupa Birliği veya NATO ile ilişkiler gibi Türk Dış Politikasını şekillendiren ana konular arasında saymıştır.⁴¹ 'Türkiye'nin Enerji Politikası'nın' Türk dış politikasının ana konularında biri haline gelmesi, gerek Türkiye'nin enerji görünümünün yaratmış olduğu içsel gerekse Soğuk Savaş sonrasında uluslararası dinamiklerin yaratmış olduğu dışsal dinamiklerin etkisiyle şekillenmiş evrimsel bir sürecin ürünüdür. Bu yüzden Türk dış politikasında enerjinin yeri hakkında bilgi verebilmek için öncelikle Türkiye'nin enerji görünümünü özetlemek, daha sonra Soğuk Savaş sonrası dönemden itibaren enerjinin içsel bir ihtiyaçtan kademe kademe nasıl stratejik bir dış politika aracına dönüştüğünü tarihsel süreç içerisinde sunmayı gerektirmektedir.

⁴⁰24 Kasım 2006'da Finlandiya'da gerçekleştirilen AB-Rusya toplantısında ve 28 Kasım 2006'da Letonya'da gerçekleştirilen Rusya-NATO görüşmelerinde bu durum gözlemlenmiştir.

⁴¹T. C. Dışişleri Bakanlığı, "Ana Konular," (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?eddda31b-595f-4e2d-b1d7-78ef1d689583>, 31 Ocak 2011.

1.2.2.1. Türkiye'nin Enerji Görünümü

20. yüzyılın küresel tüketim alışkanlıklarına ayak uyduran Türkiye'de petrol, Toplam Nihai Enerji Tüketimi (TNET) sıralamasında yıllar boyunca birinci sıradaki konumu korumuştur. Ancak 2008 yılına gelindiğinde TNET'de doğal gaz %33'lük payıyla, %30 paya sahip petrolün üstüne çıkmıştır.⁴² Diğer hidrokarbon yakıtlarla kıyaslandığında başta birim miktarda enerji elde edebilmedeki ucuzluğu olmak üzere⁴³, doğaya yaymış olduğu karbondioksit salınım oranının azlığı⁴⁴, depolama maliyetinin düşüklüğü ve yanma esnasında hassas olarak kontrol edilebilmesi gibi faktörler, doğal gazın Türkiye genelinde kullanımını hızlı bir şekilde yaygınlaştırmıştır. Türkiye'de 2011 yılı itibariyle altmış üç ile doğal gaz arz edilmişken, dört ilin boru hattı inşaatı devam etmekte, beş il yapım ihalesi aşamasında, dokuz il için ise yakın zaman içerisinde doğal gaz arzı planlanmaktadır.⁴⁵ Bu projelerin tamamlanması durumunda seksen bir ilin tamamının enerji kaynağı olarak doğal gaz kullanacak olması, Türkiye'nin doğal gaza vermiş olduğu önemi gösterme açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Son on yıl içerisinde, dünyada doğal gaz ve elektrik talebinin ÇHC'den sonra en fazla arttığı ikinci ülke⁴⁶ konumunda bulunan Türkiye'nin bu enerji talebini karşılamadaki ilk prensibi, "enerji ihtiyacının imkânlar ölçüsünde yerel kaynaklardan ve en düşük maliyetle karşılanmasıdır".⁴⁷ Türkiye'nin yerel kaynaklara dayanan enerji üretiminin %55'ini (16,926 milyon ton eşdeğeri petrol) linyit ve taş kömürü; %

⁴²M. Tülin Keskin, Halil Ünlü, **Türkiye'de Enerji Verimliliğinin Durumu ve Yerel Yönetimlerin Rolü**, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul, Sena Ofset, Ekim 2010, s.20.

⁴³1 kw/h enerji üretilebilmesi için, 31 Ocak 2011 tarihindeki Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu-İstanbul Gaz Dağıtım Anonim Şirketi-Petrol Ofisi Anonim Ortaklığının verilerine göre, 0,29 Kuruşluk linyit kömürü, 0,20 Kuruşluk Fueloil, 0,05 kuruşluk Doğal gaz tüketmek gerekmektedir. Türkiye'de doğal gazın diğer hidrokarbon enerji kaynaklarına göre nispeten ucuz olmasına neden olan faktörler arasında kaynaklara yakınlık ve taşımacılık gelirinin enerji faturasından düşürülmesi sayılabilir.

⁴⁴Türkiye'de kullanılan hidrokarbon enerji kaynakları arasında Kömür 2,095 CO₂kW-hr, petrol 1,969 CO₂kW-hr ve doğal gaz 1,321 CO₂kW-hr karbondioksit sürümünü atmosfere yaymaktadır. Kaynak: Kit Bloomfield, Joseph Moore, Robert Nelson Neilson Jr., "Geothermal Energy Reduces Greenhouse Gases," **Climate Change Research**, March/April 2003, s.77.

⁴⁵BOTAŞ, "İllere Göre Doğal Gaz Arzı," (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/images/main/arz2009T.jpg>, 31.01.2011.

⁴⁶**BP Statistical Review of World Energy June 2010...** s. 27.

⁴⁷T.C. Dışişleri Bakanlığı Enerji, Su ve Çevre İşleri Genel Müdür Yardımcılığı, **Türkiye'nin Enerji Stratejisi**, Ocak 2011, s. 1, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, 13 Şubat 2011.

17'sini aralarında hidrolik, güneş, rüzgâr, biokütle ve jeotermal enerji çeşitlerinin bulunduğu yenilenebilir enerji kaynakları; %11,6'sını odundan elde edilen enerji kapsamaktadır. Ancak Türkiye'nin TNET' inin ikinci sırasında yer alan petrol yerel enerji üretiminin %7,7'sini, TNET'de ilk sırada yer alan doğal gaz ise yerel enerji üretiminin sadece %2'sini kapsayabilmektedir.⁴⁸

Bu verilerden çıkardığımız sonuca göre, “Türkiye'nin enerji gereksiniminin sadece sınırlı bir kısmı, bilinen kaynaklar ve birincil enerji kaynaklarının üretimiyle temin edilmektedir”.⁴⁹ Enerji ihtiyacını imkânlar ölçüsünde yerel kaynaklardan sağlamaya çalışan Türkiye, bu imkânların dünya ortalamasının çok üzerindeki enerji talebini karşılayabilecek ölçüde olmamasından dolayı, 1980ler'den itibaren enerji alanında ihtiyacının yıllık ortalama %73'ünü⁵⁰, dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin %70'inin sahibi olan komşularından⁵¹, başta enerji boru hatları olmak üzere çeşitli vasıtalarla ithal etme yolunu tercih etmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin uluslararası sistem içerisindeki gücünü arttırabilmenin yanı sıra mevcut gücünün farklı boyutlarını destekleyebilecek ve geliştirebilecek iktisadi kapasitesini hız kesmeden arttırabilmek ve bu yolda muhtaç olduğu enerji kaynaklarına ulaşabilmek için dış politikasında enerjiye geniş bir yer vermiş bulunmaktadır.

1.2.2.2. Türkiye'nin Enerji Stratejisi

Dışişleri Bakanlığı tarafından “ulusal ekonomilerin temel girdisini oluşturan enerji kaynaklarının, gerek gündelik yaşamımızın idamesi, gerek toplumsal refah seviyesinin arttırılması bakımından hayati öneme sahip”⁵² olduğu belirtilse de Türkiye'nin enerji stratejisinin çok uzun yıllara dayanan bir mazisi yoktur. 1945-1991 yılları arasında süren Soğuk Savaşın ideolojik kutuplaşmasına veya 1980-1988 yılları arasında süren İran-Irak Savaşı gibi dış etkenlere ek olarak 1970ler ve 1980ler

⁴⁸T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, “2009 Yılı Genel Enerji Dengesi (Bin Tep)”, (Çevrimiçi) http://www.enerji.gov.tr/EKLENTI_VIEW/index.php/raporlar/raporVeriGir/49100/2, 31 Ocak 2011.

⁴⁹Keskin, Ünlü, **a.g.e.**, s.20.

⁵⁰T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **2010-2014 Stratejik Planı**, 2010, s. 22, (Çevrimiçi) http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Planı.pdf, 30 Mart 2012.

⁵¹Ufuk Kantörün, “Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye,” **Bilge Strateji**, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2010, s.75.

⁵²T.C. Dışişleri Bakanlığı Enerji, Su ve Çevre İşleri Genel Müdür Yardımcılığı, **Türkiye'nin Enerji Stratejisi...** s. 1.

boyunca oldukça kırılgan bir iktisadi yapıya sahip olmak gibi iç etkenler, Türkiye'nin uzun yıllar boyunca geniş çaplı bir enerji stratejisi geliştirmesini engellemiştir. Bir enerji stratejisine sahip olamamak, Türkiye'nin dünya enerji rezervlerinin büyük bir kısmına sahip olan komşularının zengin enerji kaynaklarına ulaşabilme olanaklarını uzun yıllar boyunca engellemiştir.

Cumhuriyet tarihi boyunca yurtiçinde kullanım alanı her yıl katlanarak genişleyen petrol, uzun yıllar boyunca Türkiye'nin TNET' inde ilk sırada bulunan enerji kaynağı çeşidi olmuştur. Fakat 1970lerden itibaren, gerek Türkiye'de gerekse uluslararası dinamiklerde yaşanan değişimler, hem petrole alternatif bir enerji çeşidi bulunmasına hem de enerji ithalatı için kaynak ülke çeşitlendirilmesi çalışmalarına hız verilmesine zemin hazırlamıştır.

1.2.2.2.1. 'Enerji Transit Koridoru' Türkiye

Türkiye'nin Enerji stratejisi, her biri küresel şartlar, bölgesel dinamikler, dış politika tercihleri, yerel öncelikler ve arz-talep dengesindeki baskılara göre kendi içerisinde şekillenen dört ana evreden oluşmaktadır.⁵³ Bu stratejinin ilk evresi, 'Türkiye'yi yalnızca yerel enerji talebini karşılanmaya yönelik enerji projeleri gerçekleştiren 'net enerji ithalatçısı' statüsünden, bir nevi 'enerji transit koridoru' statüsüne geçişin sağlandığı dönem olmuştur.

Türkiye'nin taraf olduğu en eski boru hattı olan ve 25 Mayıs 1977 tarihinde ilk tanker yüklemesi yapılan Kerkük-Ceyhan Petrol Boru Hattı, İran ve Irak arasında sekiz yıl süren savaş nedeniyle kapasitesi oranında çalıştırılmamıştır. Ancak yine İran-Irak Savaşı süresince Türkiye'de enerji tüketiminin yıllık ortalama %4,4 oranında artması⁵⁴ ve ülke çapında oluşabilecek olası elektrik kesintileri, Türkiye'nin özellikle sanayide petrole alternatif bir enerji kaynağı aramalarını hızlandırmıştır. Bu bağlamda 1983 yılında Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ)⁵⁵

⁵³Mert Bilgin, "Turkey's Energy Strategy: What Difference Does it Make to Become an Energy Transit Corridor, Hub or Center?" **UNISCI Discussion Papers**, No: 23, May 2010, s.116.

⁵⁴Ufuk Kantörün, "Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye," **Bilge Strateji**, Cilt1, Sayı 3, Güz 2010, s. 88.

⁵⁵BOTAŞ, 15 Ağustos 1974 tarihinde, Irak petrolünün Ceyhan'a taşınmasını gerçekleştirmek üzere, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) Bağlı Ortaklık olarak kurulmuştur. Kaynak: Makine

Genel Müdürlüğünce başlatılan ‘Doğal Gaz Talep ve Temin’ konulu araştırmanın sonuçlarına da paralel olarak Türkiye, bu kez kuzeydoğu komşusu SSCB ile enerji konusunda ilişkiler kurma kararı almıştır. Bu kararı, 18 Eylül 1984'de SSCB ile doğal gaz alımını öngören çerçeve anlaşmanın imzalanması, 1986'da ise BOTAŞ'la Sovyet Soyuz Eksport Kuruluşunun 25 yıllık süreli, 1990'lı yıllar içinde yılda 5-6 milyar metreküpe ulaşması öngörülen doğal gaz ithalatını konu alan ticari anlaşmanın imzalanması izlemiştir.⁵⁶ Böylece yirmi yıl sonra Türkiye'nin TNET' inde bir numaralı sıraya yükselecek olan doğal gazın yurtiçinde pek çok alanda yaygın kullanımı başlamıştır.⁵⁷

Doğal gazın Türkiye'de kullanılmaya başlandığı yıl olan 1987'den sadece dört yıl sonra SSCB'nin dağılması, Türkiye'nin yıllardır beklenen enerji stratejisinin belirlenmesi için tetikleyici bir rol oynamıştır. İdeolojik ve politik kutuplaşma ortamının sona ermesiyle, stratejik bir öneme haiz olan enerji ilişkileri, dünya çapında süren Soğuk Savaş'ın kutuplar arası sınırlandırmalarından bağımsız olarak geliştirilme imkânı bulmuştur. Bu serbestîye ek olarak, enerji kaynakları açısından zengin olan OAC'nin altmış dokuz yıl süren merkezi Sovyet yönetimi sonrasında kendilerini siyasi bir güç boşluğu içerisinde bulmaları, Türkiye'nin enerji stratejisini belirlemeye çalışacağı ilk dönemin temel dinamiklerini oluşturmaktadır.

Türkiye Enerji Stratejisi'nin günümüzde de vurgulanmaya devam eden ilk hedefi OAC'nin “engelsiz surette tasarruf edebilecekleri enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara serbestçe ve farklı güzergâhlardan nakledilmesinin desteklenmesidir”.⁵⁸ Bu hedef doğrultusunda 1991 yılından itibaren Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan ile yeniden kurulmaya çalışılan kültürel ilişkiler vasıtasıyla enerji boru hatları projelerini de kapsayan iktisadi ve stratejik işbirlikleri kurma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türkiye açısından

Mühendisleri Odası, **Türkiye'nin Doğal Gaz Temin ve Tüketim Politikalarının Değerlendirilmesi Oda Raporu**, Yayın No: MMO/2008/469, Ankara, MMO, Mart 2008, s.29.

⁵⁶TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Türkiye'de Doğal Gaz Uygulamalarının Gelişimi ve Kurumlaşma,” **TMMOB 1. Enerji Sempozyumu**, Ankara, 12-14 Kasım 1996, s.39.

⁵⁷Harun Kemal Öztürk; Ahmet Yılcı ve Öner Atalay, “Past, Present And Future Status Of Electricity in Turkey and the Share Of Energy Sources,” **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, Vol. 11, No: 2, February 2007, s. 183-209.

⁵⁸T.C. Dışişleri, Bakanlığı, “Türkiye-Orta Asya Ülkeleri İlişkileri”, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>, 01 Şubat 2011.

bu olumsuz durumun sebebi temelde Türkiye'nin iktisadi açıdan OAC'nin hem iç piyasa hem de enerji boru hatları inşası için gerek duyduğu alt ve üst yapı yatırımlarını sağlayacak kapasitede olmamasıdır. Öte yandan, gerek OAC'nin gerekse Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının Anadolu'ya ulaştırabilmesi için gerekli olan finansal destek ABD vasıtasıyla temin edilebilecek olsa bile, 1988'den beri devam etmekte olan Azerbaycan- Ermenistan Savaşı'nın şiddetini arttırmasıyla, bölgede sadece Türkiye'nin değil herhangi bir ülkenin yer alabileceği bir enerji boru hattı projesi inşası mümkün olamamıştır.⁵⁹

Türkiye'nin OAC'nin enerji kaynaklarına ulaşabilmesinin önünde bu dönem içerisinde duran diğer bir engel, enerji bağlamında Soğuk Savaş sonrasında patlama yapan Türk-Rus ilişkileridir. Hâlihazırda Rusya'dan doğal gaz alımı büyük artış göstermiş olan Türkiye'nin, OAC'nin enerji kaynaklarını Avrupa'ya ulaştırarak elde ettiği geliri paylaşmaya yanaşmayacak Rusya ile bölge için mücadele edecek iktisadi gücü yoktur.⁶⁰

Türkiye'nin bölgede bir enerji boru hattı inşasını engelleyen son faktör ise, dönem içerisinde siyasi ve kültürel ilişkilerin çok iyi seviyede tutulduğu Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'in aşırı milliyetçi tutumudur. Elçibey'in, Ermenistan ile ülkesinin arasında geçen savaş boyunca uygulamış olduğu aşırı milliyetçi politikalar, Azerbaycan'da doğal gaz ve petrol iletim altyapılarının çokuluslu veya Türk şirketleri tarafından geliştirilmesini engellemiştir.⁶¹ Haziran 1993'te Elçibey'in Azerbaycan'da askeri bir müdahale ile iktidardan uzaklaştırılmasının ardından değişen bu durum, enerjinin kendi gündeminin olabileceğini gösteren iyi bir örneği oluşturmaktadır.

⁵⁹Nazlan Ertan, "Baku-Ceyhan: Pipeline or Pipe Dream," **Turkish Probe Haftalık Siyasi Gazetesi**, Ankara, 17 May 1996, s. 19-20.

⁶⁰Victor Panin, Henry Paniev, "Turkey and Russia," **Turkish Foreign Policy in Post-Cold War Era**, Ed. by İdris Bal, Florida, Brown Walker, 2004, s. 253-268.

⁶¹David G. Lewis, "The Politics of Energy in the Caspian Region," **Regional Surveys of the World: Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States 1999**, Fourth Edition, London, Europe Publications Limited, 1999, s. 95.

1.2.2.2.2. ‘Enerji Koridoru’ Türkiye

Türkiye’nin Enerji Stratejisi’nin ilk dönemi, ‘Orta Asya ve Kafkas enerji kaynaklarına kısa vade içerisinde ulaşılması’ (bir enerji transit koridoru olmak) ve orta vadede ‘Avrupa’ya yeniden ithal yoluyla bu enerji kaynaklarının iletilmesine’ (bir enerji terminali olmaya) geçiş için uygun siyasi ve iktisadi konjonktürün yakalanması gibi hedeflerin belirlenmesiyle başlamıştı. Bu hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmek istenenler ise, Türkiye’nin iktisadi kapasitesini arttırarak uluslararası sistem içerisindeki bölgesel etkinliğini arttırmak; enerji arzında Avrupa’nın Rus bağımlılığını azaltarak, Özal Dönemi’nde tekrar Türk Dış Politikasının gündemine giren, AB’ye karşı tam üyelik müzakerelerinde bir koz edinebilmek ve son olarak Orta Asya’daki yoğun Rus siyasi etkinliğine karşı güçlü bir alternatif olabilmektir. Ancak gerek yurtiçi gerekse yurtdışında yaşanan gelişmeler, Türkiye’nin enerji stratejisinin orta vadede bu hedeflere ulaşılabilmesini imkânsız kılarak, kamuoyunda bir nevi hayal kırıklığı yaratmıştır.

Türkiye’nin enerji stratejisinin nihai hedeflerine ulaşabilmesi için uygun siyasi ortam, Azerbaycan’da Haziran 1993’te Elçibey’in bir askeri müdahale sonucunda iktidardan indirildikten sonra yerine Haydar Aliyev’in geçmesiyle oluşmuştur. 1993-2003 yılları arasında Haydar Aliyev’in, 2003’ten günümüze kadarki dönemde ise İlham Aliyev’in liderliğindeki Azerbaycan, enerji iletim hatlarının ihtiyaç duyduğu modernleşme çalışmalarında, aralarında Türk şirketlerinin de bulunduğu, yabancı sermayeli ve çokuluslu şirketlerle işbirliğine gitme yolunu tercih etmiştir.⁶² Böylece Türkiye’nin enerji stratejisinde, Hazar Bölgesi’nin hidrokarbon enerji kaynaklarına ulaşma yolunda, yeni bir dönem başlamıştır.⁶³

Türkiye’nin 1991 yılında enerji stratejisinin şekillenmeye başladığı ilk yıllardan itibaren gerçekleştirilmek istenen temel hedeflerden birisi, Orta Asya’daki güç boşluğunu doldurması en muhtemel ülke olan Rusya’nın siyasi etkinliğine karşı

⁶²David G. Lewis, “The Politics of Energy in the Caspian Region,” **Regional Surveys of the World: Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States 1999**, Fourth Edition, London, Europe Publications Limited, 1999, s. 96.

⁶³Mert Bilgin, “The Emerging Caspian Energy Regime and Turkey’s New Role,” **Turkish Yearbook of International Relations**, Vol. 34, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, s. 5-6.

bir alternatif oluşturabilmektir⁶⁴. Ancak Orta Asya ile olduğu gibi Hazar Havzası'ndaki kuracağı enerji ilişkilerin geliştirilmesinde ve sürdürülebilmesinde de iktisadi açıdan zayıf kalacağına farkına varan Türkiye, bu engelle tekrar karşılaşmamak için, ABD'nin bölgeye dair uygulamış olduğu politikalar⁶⁵ eşgüdümünde hareket ederek bu ülkenin hem siyasi hem de iktisadi alanda desteğini kazanmıştır. Bu desteğin bir sonucu olarak 20 Aralık 1994'te British Petroleum (BP) yönetiminde 'Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi' (AIOC) Azeri, Çıracık ve Güneşli petrol sahalarını kapsayan bölgede kurulmuştur.⁶⁶ Türkiye'nin enerji stratejisinde 'Hazar Havzası'nın enerji kaynaklarına' ulaşabilmek anlamına gelen Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC) için gerekli olan petrol, BTC boru hattı şirketine 2005'ten beri AIOC tarafından sağlanmaktadır.

Hazar Havzası'nın enerji kaynaklarına ulaşabilmek ve bunları Avrupa'ya yeniden ithal edebilme yolunda atılan ilk adım ise, 7 Temmuz 2000 tarihinde AB Komisyonu, Türkiye, Yunanistan arasında imzalanan ve Azerbaycan, Rusya ile birlikte olası diğer kaynaklardan AB'ye enerji arzının gerçekleştirilmesini öngören mutabakat zaptıdır. Azerbaycan'ın Şahdeniz bölgesinde AB'ye aktarılacak yüksek miktarda doğal gaz rezervinin bulunduğunu iddia eden çalışmalar üzerine önce Azeri ve Türk Hükümetleri arasında doğal gaz alışverişini öngören antlaşma 12 Mart 2001'de, BOTAŞ ve Yunan DEPA şirketi arasındaki mutabakat zaptı ise 28 Mart 2002'de imzalanmıştır.⁶⁷ Böylece Türkiye'nin enerji stratejisinin esas hedeflerinden biri olan 'Doğu-Batı Enerji Koridoru Olma' hedefine Türkiye'yi bir adım daha yaklaştıracak Güney Koridor Hattı'nın temeli atılmıştır.

⁶⁴Emrah Denizhan, "Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA," **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı: 1, 2010, s.18.

⁶⁵ABD'nin Hazar Bölgesi'nin enerji kaynaklarına dair diğer bir politikası, Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölgeden yapmış olduğu enerji ithalatını barışçıl yollardan kısıtlamaktır. Kaynak: Dinara Kaliyeva, "The Geopolitical Situation in the Caspian Region," **UNISCI Discussion Papers**, Enero de 2004, s. 6.

⁶⁶Gareth M. Winrow, "Turkey's Relations with the Transcaucasus and the Central Asian Republics," **Perceptions**, March-May 1996, s.141.

⁶⁷T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Zeki Çakan'ın T.B.M.M. Başkanlığı'nın 30.05.2002 tarih ve A.01.0.GNS.0.10.00.02-15613 Sayılı Yazısı İlgili Şanlıurfa Milletvekili Niyazi Yanmaz'ın 7/7406-15688 Esas No'lu Yazılı Soru Önergisine Vermiş Olduğu B.15.0.APK.0.23.300-1187 Sayılı Cevap, (Çevrimiçi) <http://www2.tbmm.gov.tr/d21/7/7-7406c.pdf>, 01 Şubat 2011.

Türkiye'nin enerji stratejisinin uygulanmasında bir önceki döneme göre elde edilen başarı, Hazar Havzası'nın enerji kaynaklarına sahip ülkeler arasında bir eğilim ayrışmasına neden olmuştur. Kaynak ülkeler arasından Azerbaycan, Türkiye ile ilişkilerini güçlendirme yolunu seçerken, Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan bu dönemde de ilişkilerini SSCB'nin halefi Rusya ile daha sıcak tutmaktan yana kullanmışlardır. Nitekim 29 Ekim 1998 tarihinde Türkmenistan ve Türkiye arasında imzalanan hükümetler arası antlaşma ve 21 Mayıs 1999'da imzalanan doğal gaz satış anlaşması Rusya'nın Türkmenistan üzerindeki siyasi baskıları yüzünden yürürlüğe girememiş⁶⁸; Türkiye'de dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in Ağustos 1995'te Tengiz Bölgesi'nin petrolünün BTC'ye eklenmesi için Kazakistan'a yapmış olduğu ziyaret sonuçsuz kalmıştır.⁶⁹ Türkiye açısından yaşanan bir diğer olumsuzluk, Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü hakkında devam eden süreçte, bu alanda Rusya'nın siyasi desteğini arayan OAC'nin Rusya'ya yakın durmak istemeleridir. Ancak birkaç yıl içerisinde gerek Türkiye'nin Güney Koridor Hattı'nı kurma yolunda kat ettiği yol, gerekse Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü görüşmelerinde girilen 'çıkamaz', OAC'nin bu eğiliminde de değişimlere neden olmuştur. Bu eğilim değişiminin bir sonucu olarak Kazakistan ve Özbekistan, enerji alanında çoğunlukla Exxon Mobil ve Chevron gibi merkezi ABD'de bulunan çokuluslu şirketlere kapılarını açmış, Türkmenistan ise bir adım daha ileri giderek Ocak 1998'de Körpece şehrinden İran'ın Kurt-Kui şehrine 190 kilometre uzunluğunda bir doğal gaz boru hattı inşa ettirmiştir.⁷⁰ 30 Ağustos 1996'da Türkiye ile İran arasında Tebriz Erzurum şehirleri arasına boru hattı inşa edilmesine yönelik imzalanan anlaşma göz önünde bulundurulduğunda Türkmenistan'ın bu hareketi Türkiye için oldukça önemli bir hamle olma özelliğine sahiptir. Böylece Güney Koridor Hattı'na enerji kaynağı bulunması açısından oldukça önemli olan Türkmen gazının İran üzerinden Türkiye'ye ulaşması mümkün kılınmıştır. Ancak İran'ın uluslararası sistemden

⁶⁸ Atasay Özdemir, "Doğal Gazın; Dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye Açısından Önemi Bağlamında Nabucco Projesi'nin Değerlendirilmesi," **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Harp Akademileri Basım Evi, No: 10, Aralık 2009, s. 92.

⁶⁹ Winrow, **a.g.e.**, s. 141.

⁷⁰ John Roberts, "Caspian Pipelines: the Carriage of Caspian Oil and Gas to Market," **The Security of the Caspian Region**, Ed. by Gennady Chufirin, New York, Oxford University Press Inc, 2001, s.61.

izolasyonunun 11 Eylül Olayları ve İran'ın nükleer enerji programı sonrasında derinleşmesi ve yine İran'ın enerji altyapısındaki teknik yetersizlikler, Türkmen gazının İran üzerinden Türkiye'ye gelmesini bu dönem içerisinde engellemiştir. Azerbaycan ile kurulan olumlu enerji ilişkilerine rağmen OAC'nin enerjisine ulaşmada yaşanan olumsuzluklar Türkiye'nin enerji stratejisinde Hazar Havzası'nın dışında farklı coğrafyaları gündeme getirecek bir açılımın yapılmasını zorunlu kılmıştır: Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.

1.2.2.2.3. 'Enerji Terminali' Türkiye

2005 yılı itibariyle Hazar Havzası'nın enerji kaynaklarının oldukça sınırlı bir kısmına ulaşabilen Türkiye, AB'ye enerji ulaştırılması hedefine yönelik olarak attığı adımları farklı coğrafyalara yönlendirmiştir. Öncelikle, enerji ilişkilerinde arz güvenliği kadar önemli olan 'talep güvenliğini' sağlama yolunda Şubat 2002'de BOTAŞ, Avusturya'nın OMV şirketiyle görüşmeler başlatılmıştır. OMV ile kurulan olumlu ilişkilerin devamında Bulgaristan'ın Bulgargaz, Romanya'nın Transgaz ve Macaristan'ın MOL şirketleriyle birlikte Haziran 2004 tarihinde 'Avrasya ve İran'a ek olarak Irak⁷¹ Katar ve Mısır'ın enerji kaynaklarını 3300 km uzunluğundaki boru hatlarıyla Avrupa'ya taşıma amacıyla', Nabucco Uluslararası Şirketi kurulmuştur. Şubat 2008'de projeye Almanya'nın da katılmasından sonra 13 Temmuz 2009 tarihinde projeye destek veren ülke hükümetleri sınırları içerisinde Nabucco Projesi kapsamında boru hattı inşasına izin veren antlaşma imzalanmıştır.

Türkiye'nin enerji stratejisinin iktisadi açıdan karşılaştığı engelleri önce ABD'nin ve daha sonra uygulanmak istenen projelerden faydalanacak olan AB üyesi ülkelerin desteğini alarak aşması, Rusya'yı Avrupa pazarında harekete geçirmiştir. AB üyesi ülkelere enerji iletimini Baltık Denizi'nden geçen 'Nord Stream' ile devam ettiren Rusya'nın Gazprom şirketi 23 Haziran 2007'de İtalyan ENI şirketiyle, aralarında Nabucco'ya destek veren Bulgaristan, Macaristan, Avusturya'nın da temsilcilerinin bulunduğu ülkelerle, 'Güney Akım Projesi'nin mutabakat zaptını

⁷¹Christian Dolezal, Louis Ballard, "Nabucco İkmal Hattı Konseptinde Değişiklik" , (Çevrimiçi) <http://portal.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/tr/NewsEdit/8E7CAA46110B6010E040A8C00101094F>, 02 Şubat 2011.

imzalamıştır. İtalya ve Rusya haricinde Sırbistan sınırlarından da geçmesi planlanan projede Nabucco'ya da taraf olan ülkelerin adının geçmesi, projenin Nabucco'ya karşı olarak hazırlandığını iddia eden savları güçlendirmektedir.

Nabucco pek çok açıdan, Türkiye'nin Enerji Stratejisi'nin yalnızca yerel enerji talebinin karşılanmasına yönelik dar bir ufuktan, bölgesel etkinlik alanın genişletilmesi ve derinleştirilmesinde bir dış politika unsuru olarak kullanılmasına doğru evrilen sürecinin bir sonucudur. Nabucco tablosuna baktığımızda talep ayağında AB üyesi Almanya, İtalya, Avusturya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan, arz ayağında ise Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, İran, Irak, Mısır, Katar, Suriye, Gürcistan ve hatta Rusya⁷² bulunmaktadır. Bu tablonun gerek arz gerekse talep kısmında bir ülkenin yer almasının çoğunlukla Türkiye'nin bu ülkelerle hükümetler arası veya devlet kontrolündeki şirketler seviyesinde kurmuş olduğu ikili ilişkiler vasıtasıyla gerçekleşmiş olması, savımızı desteklemektedir. Ancak Nabucco'nun Türkiye'nin enerji stratejisinin bir izdüşümü olduğuna dair ileri süreceğimiz bir diğer sav daha bulunmaktadır. Projenin tamamlanıp tam kapasitesiyle işler hale gelmesinden sonra karşılaşması muhtemel iç ve dış sorunlar Türkiye'nin enerji stratejisinin yirmi yıllık süreçte içermiş olduğu engellerle örtüşmektedir.

Nabucco karşısında duran engellerin ilki, 1970'lerde yaşanan petrol krizlerinden sonra gerek Nabucco'nun müşterisi AB üyesi ülkelerin gerekse projenin fikir babası Türkiye'nin kendi enerji ithalatında görülen aşırı Rus bağımlılığıdır.⁷³ Otuz yıllı aşan bir süre boyunca yaşanan birkaç kriz haricinde⁷⁴ AB'ye doğal gaz iletmeyi başarmış bir Rusya'nın devre dışı bırakılarak Nabucco ile Güney Koridor'unun gerçekleştirilmesi durumunda bile yıllık ancak 43 milyar metreküp arz güvenliği vaat

⁷²Mustafa Ünal, "Babacan, Rusları Nabucco'ya Davet etti," **Zaman Gazetesi**, 20 Şubat 2008, s. 14.

⁷³Türkiye'nin Rus doğal gazına bağımlılığı 2009 yılında %52 seviyesindedir Kaynak: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **2010-2014 Stratejik Planı**, 2010, s. 22, (Çevrimiçi) http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Planı.pdf, 30 Mart 2012. AB'nin Rus doğal gazına bağımlılığı ise 2006 yılında %40 seviyesindedir . Kaynak: Dominique Finon, Catherine Locatelli, "Russian and European Gas Interdependence," **Cahier De Recherche Lepii**, Série EPE, No:41 bis, Grenoble, Janvier 2007, s. 4).

⁷⁴Arkady Moshes, "Ukraine and Russia: A Chronic Crisis," **Between Russia and the West: Foreign and Security Policy of Independent Ukraine**, Ed. by Kurt R. Spillmann, Vol. 2, Andreas Wenger, Derek Müller, Bern, Peter Lang, 1999, s. 257-279.

eden Türkiye, AB ülkelerinin kafalarındaki soru işaretlerini hala silememiştir.⁷⁵ İran'ın uluslararası izolasyonu nedeniyle Türkmen gazına ulaşamamak ve 2005 yılından itibaren Türkiye'nin dış politikada uygulamaya çalıştığı 'komşularla sıfır sorun politikası' bağlamında Ermenistan'la kurulan ilişkilerin Azerbaycan'la kurulmuş enerji ilişkilerine ivedilikle olumsuz olarak yansması, Türkiye'nin yirmi yıl içerisinde gerçekleştirdiği tüm enerji arz güvenliği çalışmalarını tehlikeli bir zemine çekmektedir.

Türkiye karşılaştığı ve karşılaşması muhtemel tüm bu dış sorunları bir şekilde istediği hedefe yönelik olarak çöze bile, içeride oluşabilecek sorunlar Türkiye'nin elini zayıflatmaya devam etmektedir. Bu sorunların ilki, Türkiye'nin bugüne kadar yapmış olduğu tüm doğal gaz antlaşmalarında kaynak ülkelere fazlasıyla vermiş olduğu talep güvencesidir. 'Al ya da öde' ilkesi olarak enerji anlaşmalarına giren talep güvenliği, kaynak ülkelere Türkiye'yi enerji alanında cazip bir ortak yaparken, artan enerji talebine karşılık yıllık olarak ihtiyaç duyulandan oldukça fazla doğal gaz talebi taahhüdünde bulunulması, bu ihtiyaç fazlası doğal gazı yeniden ithal etme ya da depolama imkânı bulunmayan⁷⁶ Türkiye için oldukça maliyetli bir tablo oluşturmaktadır. Bugüne kadar bir enerji terminali olma yolunda ithal edilen yüksek miktardaki doğal gazın⁷⁷ işbu sebeplerden elektrik üretiminde bile kullanılmasıysa Türkiye'nin enerji stratejisinde ileriye dönük olarak ayrı bir engeli teşkil etmektedir.

Türk dış politikası uluslararası dinamiklerin oldukça hızlı ve yaygın bir şekilde değiştiği Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle bölgesel politikalar seviyesinde yeni değerlendirmelerde bulunarak mevcut değişime ayak uydurmak sürecine girmiştir. Yakın dönem Türk dış politikasını kapsayan bu uyum sürecinde Türkiye'nin bölgesel

⁷⁵2004 yılında Avrupa Birliği'nin doğal gaz ihtiyacı yaklaşık 509 milyar metreküptür. Kaynak: Anouk Honoré, "Future Natural Gas Demand in Europe: The Importance of Power Sector," **Natural Gas Programme**, January 2006, s.15.

⁷⁶2010 yılı itibarıyla T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu toplam dört adet depolama lisansı vermiştir. Bu lisanslar BOTAS'a 2012'de faaliyete başlayacağı öngördüğü Tuz Gölü havzası tesisi, yine BOTAS'a ve Egegaz A.Ş.'ye ait yer üstü sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) tesisleri ve Türkiye Petrolleri A.O.'ya Silivri'de yer alan yeraltı depolama tesisi için verilmiştir. Tesislerin gönderim kapasiteleri ile sırasıyla yıllık 8, 6 ve 1 milyar metreküptür. Kaynak: Celal Ustaoglu, "Kontrat Devirleri Devam Etmeli," **GazBir Dergisi**, No: 8, Express Baskı A.Ş. , Mayıs 2010, s. 22.

⁷⁷BOTAS'ın yayınladığı doğal gaz alım anlaşmaları gereği Türkiye yılda 51,8 milyar metreküp doğal gaz ithal ederken, anlaşma yapılıp da devrede olmayan Türkmen gazıyla bu sayı 67,8 milyar metreküpe yükselecektir. Bu duruma karşılık Türkiye'nin yıllık doğal gaz tüketimi 36 milyar metreküptür. Kaynak: BOTAS, "Doğal Gaz Alım Anlaşmaları", (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, 03 Şubat 2011.

etkinliğini arttırma yolunda başvurduğu dış politika stratejilerden biri enerji alanında gerçekleştirilmiştir. Dış politikada enerjiyi ana konulardan biri haline getiren bu anlayış, somut olarak, Türk Dış İşleri Bakanlığı tarafından Ocak 2011’de yayımlanan ‘Türkiye’nin Enerji Stratejisi Belgesi’ ile kamuoyuna da sunulmuştur.

Yaklaşık yirmi yıllık süreç içerisinde genel olarak ABD, AB ve Rusya’nın başrol oynadığı küresel ve bölgesel dinamikler ışığında evrimleşen Türkiye’nin enerji stratejisi, Türkiye’nin Soğuk Savaş öncesi jeopolitikasında sıkça dile getirilen köprü konumunu bölgede oluşan yeni dinamikler çerçevesinde gerçekleştirilecek çokuluslu enerji projeleriyle bir nevi terminal ya da merkeze dönüştürülebilmesini hedeflemiştir. Öncelikle SSCB’den ayrılan OAC ve Hazar Havzası’ndaki ülkelerle girilen kültürel ilişkiler vasıtasıyla gerçekleştirilmek istenen enerji ilişkileri için gerekli olan iktisadi destek, bu bölgedeki çıkarların örtüştüğü ABD tarafından verilmesiyle kurulabilmiştir. Yıllar geçtikçe gelişen enerji ilişkileri ışığında Türkiye’nin Hazar Havzası’nın enerji kaynaklarına ulaşarak enerji stratejisinde ‘terminal’ olma yolunda bir nebze olsun yol kat etmesi, bölgenin tartışmasız egemen enerji merkezi olan Rusya’nın dikkatini çekmiştir. Bölgede yaşanan tüm bu gelişmeler Türkiye ile Rusya arasında aleni bir çıkar çatışmasını doğuracağı öngörülmüştür. Ancak Türkiye’nin ve enerji arz etmeyi planladığı ülkelerin Rusya’ya enerji alanında hâlihazırda aşırı bağımlı olması Türkiye’nin hamlelerini kısıtlamaktadır. Öte yandan Rusya’nın da Türkiye’yi, ikame edilemeyen⁷⁸ bir enerji kaynağının arz edilmesinde (Türkiye’nin ‘Kuzey-Güney’ ve ‘Doğu-Batı’ enerji hatlarında sahip olduğu jeopolitik konumdan dolayı) önemli bir ortak olarak görmesi, Rusya’nın Türkiye’yi açıkça hedef almasını engellemektedir. Sonuç olarak iki ülke arasında enerji alanında yaşanan çekişme aleni bir çatışma konusu olmaktan farklı bir eksene kayarak bir nevi satranç oyununa dönüşmüştür. Çalışmamızın diğer bölümünde bu satranç oyununa sahne olan ülkelerde her ki oyuncunun ne gibi hamle kısıtlamalarıyla karşı karşıya kaldığını ve bu durumlarda ne gibi hamleler yaptıklarını anlatmaya çalışacağız.

⁷⁸Petrolün aksine doğal gaz ‘fungible’ yani ikame edilebilir bir enerji kaynağı değildir. Bir enerji kaynağının ikame edilebilir olmaması kaynak ve tüketici ülkeler arasında doğrudan ilişki kurulmasını gerektirmektedir. Bu yüzden dünya doğal gaz tüketiminin %95’i ülkeler arasında kurulmuş olan boru hatlarıyla gerçekleştirilmektedir. Kaynak: Shaffer, **a.g.e.**, s. 10-11.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE RUSYA’NIN NABUCCO PROJESİNE KATILMASI MUHTEMEL ÜLKELERLE İLİŞKİLERİ

2.1.Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesi Hakkında Genel Bilgiler

Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesi ismini, besteleri Giuseppe Verdi’ye, sözleri Temistocle Solera’ya ait ‘Nabucodonosor Operası’ndan almaktadır. Nabucodonosor Operası’nda bariton seslerde seyircinin karşısına çıkan Babil Kralı Nabucco, son perdenin ikinci sahnesinde, aşklarının önündeki engelleri bir bir aşan küçük kızla kuzeylinin, Fenana ile Yahudi Krallığı’nın Babil elçisinin, güneyli ile Ismaele’nin evlenmelerine izin vermektedir. İsmi bu opera karakterinden alan Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesi ise, genel olarak, kuzeydoğudan gelen Hazar Bölgesi doğal gaz rezervleriyle güneyden gelen Orta Doğu doğal gaz rezervlerini Erzurum’da birleştirerek Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden Avrupa pazarlarına bağlamayı, öngörmektedir.¹

Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı olarak da bilinen Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesi “...ilk etapta güzergâh üzerindeki ülkelerin gaz ihtiyacının karşılanması, takip eden yıllarda ise Avusturya’nın Avrupa’da önemli bir doğal gaz dağıtım noktası olma özelliğinden de faydalanılarak diğer ülkelerin gaz taleplerindeki gelişmelere göre Batı Avrupa’ya ulaşılması amaçlanmaktadır”.²

İki buçuk milyon ton çeliğin kullanılmasıyla inşa edilecek boru hattının, 3900 kilometre boyunda, 142,22 santimetre yarıçapında olması planlanırken, projenin Haziran 2011’deki yeniden değerlendirme sürecine göre yaklaşık 7,9 milyar avroya mal olması beklenmektedir.³ Kullanım ömrü olarak elli yılın öngörüldüğü proje için

¹Nabucco Gas Pipeline International GmbH (NIC), “Proje”, (Çevrimiçi) http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/tr/Home/the_project, 01 Ağustos 2011.

²BOTAŞ, “Nabucco DGBH Projesi”, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeler/yurtdisi.asp#05>, 01 Ağustos 2011.

³Nabucco Gas Pipeline International GmbH, **2011 Üçüncü Çeyrek Durum Raporu: Nabucco-Avrupa ve Türkiye’nin Ortak Projesi**, s. 4, (Çevrimiçi) <http://portal.nabucco-pipeline.com/portal/>

ülke içi kontrol merkezleri olarak Ankara (Türkiye), Sofya (Bulgaristan), Medias (Romanya), Budapeşte (Macaristan) ve Baumgarten (Avusturya) şehirleri kararlaştırılmıştır.⁴

2.1.1. Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesi'nin Kısa Geçmişi

Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesi'ne (Nabucco) ilişkin ilk çalışmalar, Şubat 2002'de BOTAS'ın girişimi ve Bulgargaz (Bulgaristan), MOL (Macaristan), TRANSGAZ (Romanya) ve OMV Gas & Power GmbH (Avusturya-Şimdiki OMV Gas) şirketleri ile yaptığı görüşmeler sonucunda oluşturulan çalışma grubu ile başlatılmıştır. Projenin yapımı ile ilgili olarak finansman modelinin geliştirilmesi, yatırımcılar için uygun teşviklerin araştırılması, pazarlama faaliyetlerinin koordinasyonu ve muhtemel tedarikçiler ile kontrat müzakerelerinin gerçekleştirilmesi işlerinin tek bir elden yürütülmesi amacı ile Viyana'da bir araya gelen taraflar, 10 Ekim 2002 gecesi Verdi'nin Nabucco Operası'nı izledikten sonra, projenin ismini belirlemişlerdir.⁵

“AB'de enerji alt yapılarını kötü niyetli eylemlerden koruma ihtiyacı konusunda gittikçe artan bilinçlenme sonucunda, Türkiye'nin, AB'nin enerji sektöründeki güvenliğinin artırılması yönündeki girişimlerine aktif biçimde katılması...”⁶ yönündeki beklentiler sonucunda 22 Aralık 2003'te Nabucco Projesi'ne iştirak eden beş ortak ve AB Komisyonu arasında, projenin teknik ve iktisadi fizibilitesinin finansmanının yarısının ‘hibe kredi’ şeklinde AB Komisyonu tarafından karşılanmasına ilişkin, ‘Trans-European Transport Network (TEN) Fonu Hibe Anlaşması’ imzalanmıştır.

page/portal/tr/press/Downloads/TR%20Status%20Presentation%20June%202011.pdf, 31 Temmuz 2011.

⁴Nabucco Gas Pipeline International GmbH, “Genel Bakış”, (Çevrimiçi) <http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/tr/Pipeline/Overview>, 01 Ağustos 2011.

⁵Gülçin Üstün, Murat Pazarbaşı, “Verdi Yerine Bende Can,” **Milliyet Gazetesi**, 14 Temmuz.2009, s. 7.

⁶Avrupa Toplulukları Komisyonu, **Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu**, Gayri Resmi Tercüme, SEC (204) 1201, Brüksel, 06.10.2004, s. 100, (Çevrimiçi) http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf, 28 Mart 2011.

2004 yılında teknik ve iktisadi fizibilite çalışmaları tamamlanması sonucunda 24 Haziran 2004 tarihinde Nabucco müşterekleri arasında ‘Nabucco Company Study Pipeline GmbH’ kurulmasını öngören Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Böylece projenin mühendislik, inşaat, finansman tedariki gibi konularda daha geniş iş kapsamı tarifi yapılmış imkânı bulunmuştur. Proje geliştirme sürecinde gelinen aşama göz önünde bulundurularak projenin finansmanını sağlayıp yatırımlarını gerçekleştirmesi amacı ile daha sonra Nabucco Company Study Pipeline GmbH, 28 Haziran 2005’te, ‘Uluslararası Nabucco Doğal Gaz Anonim Şirketi’ne (NIC)’ dönüştürülmüştür. Bu dönüşümle birlikte her bir transit ülkede Ulusal Nabucco Şirketleri’nin (NNC) kurulmasına da karar verilmiştir. Hâlihazırda Romanya, Macaristan, Avusturya ve Bulgaristan’da NNC kuruluşları tamamlanmış olup, Türkiye NNC kuruluşlarına dair girişimlerini sürdürmektedir.

NIC, Nabucco Projesi’nin mühendislik çalışmalarında Genel Mühendislik Danışman Şirketi olarak, Aralık 2007’de merkezi Londra’da bulunan Penspen Şirketi ile anlaşmıştır. Nabucco Projesi’nde Penspen’in Danışmanlık hizmetleri “yerel FEED⁷ yüklenici genel işletimini, teknik fizibilite çalışmasının gözden geçirilmesini, boru hattı güzergâhının teyidini, tasarım temelinin, hidrolik çalışmaların, genel Veri Tabanlı Kontrol ve Gözetleme Sistemi’nin (SCADA), uziletişimin, Coğrafi Bilgi Sistemi’nin (GIS) ve ihale paketlerinin projenin diğer safhaları için hazırlanmasını kapsamaktadır”.⁸

‘Majör Yeni Şirket Ortağı’ adayları içerisinde öncelikli olarak tespit edilen şirketlerin projeye eşit oranda (yaklaşık 16,6%) katılım için görüşmeler 2007 yılı boyunca sürdürülmüş, bu görüşmelerin nihayetinde 05 Şubat 2008 tarihinde Alman

⁷FEED (Genişletilmiş Fizibilite Çalışması) terimi, enerji sektöründe bir proje için en iyi teknik seçeneklerin belirlenip seçildiği, projede önkoşul olarak belirlenen çıktılar, başarılı bir projede olacağı üzere, bütçe ve takvim göz önünde bulundurularak garanti altına alındığı safha olarak tanımlanır”. Kaynak: David Langton, David A. Roberts, “To FEED or Not to FEED?,” Petrofac Engineering - Construction & Roberts Contracts and Claims Consultants Ltd. , 8 April 2009, s. 6, (Çevrimiçi) <http://www.constructioncontractsandclaims.com/petrofac-rccl-presentation.pdf>, 01 Eylül 2011.

⁸Penspen, “Penspen wins Owner’s Engineer Contract for Nabucco gas pipeline”, (Çevrimiçi) <http://www.penspen.com/News/Pages/Nabucco.aspx> , 03.08.2011.

RWE Midstream GmbH Şirketi resmi olarak Nabucco Projesi'nin altıncı ortağı olmuştur.⁹

Nabucco'nun teknik çerçevesinin belirginleştirilmesinden sonra, AB üyesi ülkeler ve Türkiye arasında proje kapsamında doğal gaz sevkiyatının başlatılabilmesi için gerekli olan hukuki ve siyasi çerçeve, 'Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Hükümetlerarası Anlaşması'nın Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, AB Komisyonu Başkanı José Manuel Barroso, Romanya Başbakanı Emil Boc, Avusturya Başbakanı Werner Faymann, Macaristan Başbakanı Gordon Bajnai, Bulgaristan Başbakanı Sergei Stanishey ile Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili'nin katılımıyla Ankara'da 13 Temmuz 2009 tarihinde imzalanmıştır. İmza törenine Irak Başbakanı Nuri El-Maliki, Azerbaycan Sanayi ve Enerji Bakanı Natık Aliyev, Suriye Petrol Bakanı Sufian Al-Allao, Mısır Petrol Bakanı Emin Semih Semir Fehmi, Almanya Federal Ekonomi Bakanlığı Devlet Sekreteri Jochen Homann, ABD'nin Avrasya Enerji Özel Temsilcisi Richard Morningstar ve AB Dönem Başkanlığı İsveç Temsilcisi Mikael Eriksson da katılmıştır.¹⁰

'Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Hükümetlerarası Anlaşması'nın kapsamı NIC tarafından genel hatlarıyla şu şekilde özetlenmiştir:

"IGA (Hükümetlerarası Anlaşma) Nabucco sevkiyat ülkeleri olan Avusturya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye arasında bir Anlaşma biçiminde 13 Temmuz 2009 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Tam siyasi destek taahhüt eder ve 50 yıl boyunca geçerlidir. Tüm Nabucco boru hattı sistemi boyunca gaz geçişi için eşit hukuki koşullar olmasını sağlar. Sevkiyat tarifesi yöntemini ve şebeke erişim kurallarını belirler. Nabucco boru hattının tüm uzunluğu boyunca "tüm hizmetlerin tek bir müessese tarafından sunulması kavramını" açıklar. Üç taneye kadar "besleme" hattını kapsar. Üçüncü Kişilerin Erişimi için yıllık 16 milyar metreküplük bir hacim belirler.

⁹Eva Komarek, "Nabucco confirms RMW is pipeline partner- Update 2," **Thomson Reuters**, 05 February 2008, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2008/02/05/nabucco-rwe-idUSL0518499320080205>, 03.08.2011.

¹⁰T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, "13 Temmuz 2009," **Ayın Tarihi**, madde 7, (Çevrimiçi) <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>, 03.08.2011.

Projenin gelişimini desteklemek için imzalayan tüm ülkelerin temsilcilerini kapsayan siyasi bir komite kurar.”¹¹

2.2. Türkiye ve Rusya'nın Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesine İştirak Etmesi Muhtemel Ülkelerle Proje Bağlamındaki İlişkileri

Türkiye'nin 14 Şubat 1986'da SSCB ile imzalamış olduğu ilk doğal gaz alım anlaşmasından itibaren sırasıyla Cezayir, Nijerya, İran ve Azerbaycan gerçekleştirmiş olduğu tüm doğal gaz alım anlaşmalarının toplamı yıllık 51,8 milyar metreküptür.¹² Ancak başta bu doğal gaz miktarının %58'inin projeyi bir tehdit olarak gören Rusya'dan ithal ediliyor olması ve 2009 yılı itibariyle Türkiye'nin doğal gaz rezervinin 6,2 milyar metreküp¹³ olması gibi etmenler, Türkiye'yi Nabucco Projesi için ihtiyaç duyulan doğal gaz rezervini temin edebilmek için farklı coğrafyalarla enerji ilişkileri kurmak durumunda bırakmıştır.¹⁴

Türkiye'den geçmesi planlanan bir doğal gaz projesine bütünleşmesi planlanan bu ülkeler, Türkiye'nin daha önceki yıllarda zaten o ya da bu şekilde bir enerji ilişkisi kurduğu ya da kurmak istediği ülkeler olmuştur. Rusya'nın da ilgi alanına doğrudan veya dolaylı olarak giren bu ülkelerin Nabucco bağlamında bir

¹¹Nabucco Gas Pipeline International GmbH, “Hukuken”, (Çevrimiçi) <http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/tr/Pipeline/Legal>, 03.08.2011.

¹²BOTAŞ, “Gaz Alım Anlaşmaları”, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/icerikL.asp?id=tLmM05S02>, 03 Ağustos 2011.

¹³ETKB, “Doğal Gaz”, (Çevrimiçi) <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=dogalgaz&bn=221&hn=&nm=384&id=40694>, 03 Ağustos 2011.

¹⁴13 Temmuz 2009'da imzalanan Nabucco Anlaşması imza töreninin katılımcıları arasında, Türkiye'nin kurmuş olduğu bu enerji ilişkilerinin bir sonucu olarak, dönemin AB Komisyonu Başkanı Barroso, AB Komisyonu Enerji Komiseri Piebalgs; Almanya Federal Ekonomi ve Teknoloji Bakanlığı Devlet Sekreteri Homann; Avusturya Başbakanı Faymann, Federal Ekonomi Bakanı Mitterlehner; Azerbaycan Sanayi ve Enerji Bakanı Natik Aliyev; Bulgaristan Başbakanı Stanishev, Ekonomi ve Enerji Bakanı Dimitrov; Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakashvili, Enerji Bakanı Khetaguri; Irak Başbakanı El-Maliki; İsveç AB Dönem Başkanlığı Temsilcisi Eriksson; Macaristan Başbakanı Bajnai, Ulaştırma, İletişim ve Enerji Bakanı Peter Honig; Mısır Petrol Bakanı Fahmy; Romanya Başbakanı Boc, Ekonomi Bakanı Videanu; Suriye Petrol ve Mineral Kaynaklar Bakanı Al-Allao; Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası Direktörü Puliti; Avrupa Yatırım Bankası Direktörü Baret ve ABD'nin Avrasya Enerji Özel Temsilcisi Morningstar ile Senato Dış İlişkiler Komitesi Cumhuriyetçi Parti Grubu Başkanı Senatör Lugar bulunmaktadır. Kaynak: İsmail Altunsoy, Servet Yanatma, “Nabucco Rüya Değil Gerçek,” **Zaman Gazetesi**, 14 Temmuz 2009, s. 10.

yandan Rusya diğer yandan Türkiye ile kurmuş olduğu ilişkileri incelemek, ‘Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’nin Türk – Rus ilişkilerine olan etkisini’ anlamada önemli bir dayanak noktası olacaktır.

2.2.1. Kafkasya Bölgesi

AB üyesi ülkelere Rusya’ya alternatif bir doğal gaz boru hattı üzerinden doğal gaz arz etme planı olarak ortaya çıkan Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, faaliyete geçebilmek için ilk etapta yaklaşık 8 milyar metreküp doğal gaza ihtiyaç duymaktadır. Uzun vadede 40 milyar metreküp kaynağa ihtiyaç duyabilecek Nabucco Projesi’nde yer alan hiçbir ülkenin bu miktarda doğal gaz kaynağının olmaması, projede yer alacak ülkelerin ilgisini geniş çapta doğal gaz ihraç edebilecek diğer bölgelere itmiştir. Zaman zaman AB’nin bölge ülkelere çeşitli seviyelerde gerçekleştirdiği resmi ziyaretlerle girişilen ‘Nabucco Projesi’ne doğal gaz kaynağı ülke bulma girişimleri’, daha çok bu bölgelerle ilişkileri daha eski, köklü ve en önemlisi, genellikle, olumlu olan Türkiye tarafından gerçekleştirilmiştir. Nitekim Nabucco Projesi’ne doğal gaz kaynağı ülke bulma girişimlerine dair atılan ilk somut adımlar, 2005 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı’nı faaliyete geçirerek bölgede bu hatta paralel bir doğal gaz boru hattı inşa etme potansiyelini sağlayan Türkiye tarafından atılmıştır.

Çalışmamızın bu aşamasında ilk olarak Kafkasya Bölgesi’nde Nabucco Projesi’nin faaliyete geçeceği ilk etapta tek başına doğal gaz kaynağı olabilme potansiyeline sahip bir ülkenin olan Azerbaycan’ın enerji görünümünü ve Nabucco’nun bir parçası olma ihtimali üzerinde duracağız. Azerbaycan ve Türkiye arasında doğrudan bir sınır ilişkisinin olmaması, bu iki ülke arasındaki boru hatlarının Gürcistan üzerinden transit geçiş yapmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda 2005 yılında Bakü-Ceyhan Petrol ve 2007 yılında Bakü-Erzurum Doğal Gaz Boru Hatlarında transit ülke olarak projelere dahil olan Gürcistan, incelenecek ikinci ülke olacaktır.

Bölüm içerisinde son olarak, Ağustos 2008’de Rusya ve Gürcistan arasında yaşanan savaşın, Gürcistan’ın gelecekteki muhtemel bir enerji boru projesinde ‘güvenli transit geçiş ülkesi’ olarak yer alma ihtimali üzerindeki etkilerini

incelenecek; bu noktadan hareketle de bölgedeki diğer ülke Ermenistan'ın, Azerbaycan ve daha doğusundaki doğal gaz kaynağı geniş ülkelere ulaşmada alternatif bir transit geçiş ülkesi olma ihtimali üzerinde durulacaktır.

2.2.1.1.Azerbaycan

2.2.1.1.1. Azerbaycan'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü

Bağımsızlığını kazandığı 1991 yılında Azerbaycan'da başta Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) olmak üzere, bütün enerji şirketlerinin kamu iktisadi teşebbüsü formunda olması, dolayısıyla serbest piyasa şartlarının gerekliliklerini tam anlamıyla yerine getirebilecek kapasitede veya anlayışta olmaması, zengin petrol yataklarının kapasitesinin altında işletilmesine ve Sovyetlerden kalma enerji boru altyapı ağına bağımlılığı zorunlu kılmıştır.

Azerbaycan enerji alanında bu sorunlarını aşma yolunda SOCAR üzerinden İngiltere merkezli BP; ABD merkezli Chevron, Exxon Mobil, Devon Energy; Japonya merkezli Inpex, Itochu; Norveç merkezli Statoil; Türkiye merkezli Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı ve Suudi-Amerikan ortak teşebbüsü Delta/Hess ile uluslararası işbirliği yoluna giderek, 'Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi'ni (AIOC)' kurmuştur. Bağımsızlığı takip eden on yıllık zaman içerisinde AIOC, Azerbaycan'ın tüm petrol ihracatının %70'ini tek başına kontrol eder hale gelmiştir. Azerbaycan'ın enerji alanında özelleştirmeyi teşvik eden bu siyaseti Rusya, Venezüella ve Bolivya gibi diğer enerji ihracatçısı ülkelerde gözlemlenen yabancı yatırımcıları dışlayan uygulamalardan farklılık arz etmektedir.

Dört büyük petrol sahasıyla önümüzdeki yirmi yıl boyunca enerji sektörünün petrol ayağını güvenlik altına almış olan Azerbaycan'da doğal gaz için ise daha bulanık bir görünüm mevcuttur. Azerbaycan'daki mazisi petrol kadar eski olmayan, dolayısıyla iktisadi girdi olarak daha az bir paya sahip olan, doğal gazın üretimi için gerekli olan alt yapı çalışmaları yıllar içerisinde oldukça düşük bir oranda gerçekleştirilmiştir. Sovyet Dönemi'nde dünyanın en büyük doğal gaz rezervine sahip Rusya'ya ile doğrudan doğal gaz enerji boru hatlarına sahip olmak ve doğal gazın petrole göre iletim ve depolama maliyetlerinin oldukça yüksek olması,

Azerbaycan'ın doğal gaz konusunda bu geri kalmışlığının ardında yatan temel sebep olmakla beraber, durum 2007 yılına kadar da değişmemiştir.

Harita 2. Azerbaycan'da Mevcut Olan ve Yapılması Planlanan Doğal Gaz Boru Hatları

Bugün Azerbaycan, Rusya ve İran'ı devre dışı bırakarak Hazar Havzası'nın zengin enerji kaynaklarını ihraç etmek suretiyle alternatif bir doğal gaz iletim projesine dâhil olacaksa, ülke enerji alanına yapacağı altyapı yatırımını arttırmının yanında uluslararası sermayenin yardımlarına da ihtiyaç duyacağı kesindir. Azerbaycan geçmiş yıllarda petrol sektörüne yıllık bütçesinin yaklaşık %25'lik kısmını (ortalama üç milyar dolar) ayırmıştır.¹⁵ Bu oran, başkent Bakü dışında iktisadi bir çeşitliliği ya da kalkınma hareketi gözlemlenmeyen ve toplam nüfusunun

¹⁵Venla Sipila, Natalia Leshchenko, "Budget 2009: Azerbaijan Adopts Ambitious Fiscal Plan," **Global Insight Daily News**, (Çevrimiçi) [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=32739](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=32739), 13 Ocak 2012.

yarıya yakını fakirlik sınırında olan Azerbaycan için oldukça önemli bir miktarı oluşturmaktadır. Ancak bu yatırım miktarı Azerbaycan'ın petrol sektörünün serbest piyasada mücadele gücünü arttırmaya yetmemektedir. Bu yüzden Azerbaycan kurmuş olduğu Devlet Petrol Fonu üzerinden 2001 yılında International Monetary Fund (IMF) fonlarına başvuru yapmıştır.¹⁶ 2001'den itibaren IMF'de alınan fon yardımı ile sektörün kalkınması için kullanılan miktar 2009 yılında yıllık 18 milyar dolara ulaşarak Azerbaycan'ın genel bütçesinin yarısına yaklaşmıştır. Bu durumda Azerbaycan'ın bütçesinin başat girdisi olan petrol sektörüne bile yatırım yapmakta zorlandığı sonucunu çıkarabiliriz.

Azerbaycan petrol üretimi için gerekli olan finansman desteğini IMF'de alırken, AB ve ABD gibi ülkeye başta doğal gaz olmak üzere uzun vadeli yatırım yapmak isteyen yatırımcılar bu isteklerini gerçekleştirememektedirler. Bu durumun nedenleri arasında Azerbaycan içerisinde yaşanan siyasi - iktisadi yolsuzluklar, basın hürriyetinin kısıtlanması, dini özgürlüklerin sınırlı kalması ve gelir dağılımdaki derin farklılık sayılabilir. Azerbaycan'ın dış politikada ise Ermenistan ile yaşamış olduğu Karabağ sorununa ek olarak Türkiye-Ermenistan ve Rusya-Gürcistan arasındaki sorunlar, Kuzey Kafkasya'nın tamamında yaşanan çeşitli etnik ayrılıkçı hareketler ve İran'ın nükleer programı yüzünden uluslararası sistemden dışlanması gibi bölgesel sorunlar, Azerbaycan'ın sorunlarının sadece enerji alt yapısında modernleşme ve bunu karşılayacak olan iktisadi yeterliliklerin eksikliğinin olmadığını göstermektedir.

2.2.1.1.2. Azerbaycan ve Nabucco Projesi

Bakü Tiflis Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE) için gerekli olan doğal gaz, 2007 yılında Azerbaycan'ın başat doğal gaz sahası olan Şahdeniz'den pompalanmaya başlanmıştır. Bölgede Gazprom'a ait tekeli yıkmada ilk adım olarak görülen bu proje bağlamında yılda 8,8 milyar metreküp gaz Türkiye'ye gönderilmektedir. Bu projenin hayata geçirilmesinden önce Azerbaycan'ın yegâne doğal gaz transit boru hattı,

¹⁶“IMF Concludes 2001 Article IV Consultation with the Azerbaijan Republic,” **IMF Public Information Notice**, No. 02/24, 8 March 2002, (Çevrimiçi) “ <http://www.imf.org/external/np/sec/pn/2002/pn0224.htm>, 06 Mayıs 2012.

Rusya üzerinden İran'a gaz iletimi yapmaktaydı. BTE ile birlikte Azerbaycan, Gürcistan üzerinden Türkiye'ye gaz iletimini sağlamıştır.

Azerbaycan'ın hâlihazırda doğal gaz rezervi 1,3 trilyon metreküp olarak hesaplanmıştır.¹⁷ On beşincisi Bakü'de gerçekleştirilen Uluslararası Hazar Petrol ve Gaz Konferansı'na katılan SOCAR'ın Birinci Başkan Yardımcısı Khoshbakht Yusifzade'nin yaptığı açıklamaya göre de bu rezervin yıllık 27,4 milyar metreküpü üretilmektedir.¹⁸ Yapılan hesaplamalara göre ise mevcut şartlar altında Azerbaycan'ın rezervi elli yıl daha bu kapasitede bir üretim yapabilecekken, sadece BTE kapsamında yıllık yirmi milyar metreküp üretim yapılabileceği hesaplanmaktadır. Şahdeniz rezervlerine ek olarak bulunan Azeri-Çıralı-Güneşli (ACG Deepwater) sahasındaki doğal gaz rezervi, Azerbaycan'ın bir gaz üreticisi olarak rezerv kapasitesini arttırmıştır. Bu rezervler doğrultusunda gerçekleştirilecek yeni projelerle genel doğal gaz üretiminin mevcudun iki misline çıkartılarak Rus gazına ve Sovyet dönemi boru hatlarına bağımlılığın azalacağı öngörülmektedir.¹⁹ Azerbaycan Rusya'ya olan bu bağımlılığını azaltma yolunda ilerlemek isterken mevcut gaz rezervlerinin üretimine ve dahası geniş kapsamlı olarak ihracata geçebilmesi için dört milyar dolarlık Trans Kafkasya projesi gibi birçok proje için finansmana ihtiyaç duymaktadır. %10'u SOCAR'a ait olan Şahdeniz üretim paylaşım antlaşmasının (PSA) %90'ının altı uluslararası petrol şirketi tarafından üstlenmesi de Azerbaycan'ın gerektiğinde bu ihtiyacının dış yatırımla desteklenebildiğini gösteren iyi bir örnektir.

Azerbaycan'ı gaz üretim seviyesinin belirli bir konuma getirmesini ve daha da ileriye taşımada motive eden en büyük unsur, kendi kapasitesine ek olarak doğusunda bulunan ülkelerde toplam 7,1 trilyon metreküp doğal gaz rezervinin bulunmasıdır. Doğusunda 'kara ile kuşatılmış' bu ülkelerle enerji ithalatında Rus tekeline bağımlı olmaktan rahatsız olan batısındaki gelişmiş ülkeleri birbirine

¹⁷BP Statistical Review of World Energy June 2010..., s. 20.

¹⁸"Azerbaijan to nearly double gas production by 2015," **The Economic Times**, (Çevrimiçi) http://articles.economictimes.indiatimes.com/2008-06-04/news/28469959_1_gas-production-oil-production-oil-and-gas, 30 Mart 2012.

¹⁹Anthea Pitt, "Shah Deniz Taps Primed", **Upstream**, 14 September 2006, (Çevrimiçi) <http://www.upstreamonline.com/live/article119108.ece>, 30 Mart 2012.

kavuşturabilecek güzergâh üzerinde olması bu motivasyonunu temel dinamikleridir. Öte yandan, Azerbaycan'ın da kara ile kuşatılmış olması ve mevcut uluslararası siyasi şartları nedeniyle doğal gazını sıvılaştırarak ihraç etmek zorunda kalması, doğal gazın taşıma maliyetini yükseltmektedir. Rusya veya İran üzerinden geçecek bir boru hattının doğal gaz taşıma maliyetini iyice düşürecek olmasına karşın gaz ithal edecek ülkelerin bu iki ülke üzerinden geçecek projelere sıcak bakmaması nedeniyle bu olumsuz durum devam edecek gibi görünmektedir. Nitekim Körpece-Kurtköy Hattı'nın faaliyetlerine Türkmenistan'ın fiyatlandırmaya olan muhalefeti ve hattın Türkiye'de bulunan kısmına yönelik terör faaliyetleri neden gösterilerek son verilmiştir. Ancak hattın kesilmesinin ardında esas olarak ABD'nin İran'ın nükleer programına muhalefeti olduğu düşünülmektedir. Öte yandan Rusya, Gazprom'un Ukraynalı ortakları ile kurmuş olduğu RosUkrEnergo şirketi vasıtasıyla Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan ile imzalamış olduğu ikili anlaşmalar yoluyla Güney Koridor ve Kuzey Akım projelerinde Azerbaycan'ı Ukrayna veya Karadeniz üzerinden devre dışı bırakma yolunda adımlar atmaya başlamıştır. İktisadi şartlardan ziyade siyasi durum göz önüne alınarak yapılan bu hamleler Azerbaycan'ın ancak doğu batı ekseninde yapılabilecek bir enerji hattının inşasında yer bulabilmesine imkân sağlamaktadır.

Finansal ve siyasi engellerin yanında Hazar'ın statüsü sorunu olarak da bilinen hukuki sorun da Azerbaycan'ın Güney Koridoru yolunda önünde duran bir engeldir. Uluslararası hukuka göre Hazar'ın bir deniz olarak kabul edilmesi durumunda Hazara kıyısı bulunan her ülkeye on iki deniz mili karasuyu hakkı tanınacaktır. Bu durumda Hazar'ın ortasında yaklaşık iki yüz deniz mili kadar da bir münhasır iktisadi bölge oluşacaktır. Öte yandan Hazar'ın bir göl olarak kabul edilmesi durumunda, Hazar'dan elde edilecek gelirlerden projeye dâhil olsun olmasın her sahilgar ülke proje gelirlerinden pay alma hakkına sahip olacaktır. Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan Hazar'ın statüsü konusunda karşılıklı anlaşmalar yapmışken, Trans Hazar Hattı için Azerbaycan'ın Türkmenistan'la da benzer bir anlaşma yapması zorunlu gözükmektedir.

Azerbaycan Nabucco ve Trans Hazar projeleri ile Rusya ve İran olmaksızın Orta Asya enerjisini Avrupa'ya taşıma yolunda stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermiştir. Ancak her iki proje de yabancı yatırımcıların desteğini zorunlu

kılmaktadır. Rusya her iki projenin de önünü tıkayacak hamleler gerçekleştirme yolunda Azerbaycan doğal gazına ön ödemeli teklifler götürmüştür. Bu duruma paralel olarak 14 Kasım 2008'de Azerbaycan gerek bu seçeneklerini eşit bir şekilde değerlendirmek gerekse Rusyasız bir planda Hazarın enerji kaynaklarını Avrupa'ya iletmede rota çeşitlendirmesini destekleyen ülkelerle çokuluslu bir enerji zirvesi gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'ın ev sahipliğinde Bakü'de gerçekleştirilen bu zirveye Bulgaristan, Estonya, Yunanistan, Gürcistan, Macaristan, İtalya, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Türkiye, Ukrayna, İsviçre, ABD ve AB Komisyonu'nun temsilcileri katılmıştır. Temsilciler sonuç olarak, Azerbaycan gazını Avrupa'ya çok yönlü taşımayı destekleyen altyapı çalışmalarına; Hazar Havzası'nın petrol ve doğal gaz kaynaklarının çeşitlendirilmesine destek verilmesine; enerji üreticileri, müşteriler ve transit ülkeler için daha mücadeleci bir ortamın yaratılmasına; Avrupa'nın enerji güvenliği için başta Interconnector Turkey-Greece-Italy (ITGI), Nabucco ve Azerbaycan-Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçecek diğer olası doğal gaz projelerinin desteklenmesine karar vermişlerdir.²⁰ Türkmenistan ve Kazakistan zirveye katılmış olsalar da, sonuç bildirgesinde ülkelerin öngördüğü desteklere dair ayrıntılara yer verilmemiş olması sebep göstererek, ortak bildiriye imza atmamışlardır. Bakü Zirvesi, bölge ülkelerinin doğal gaz ağına bağlı oldukları Rusya'nın enerji alanındaki rakiplerine doğrudan destek vermede temkinli oldukları, fakat alternatif projeleri dinlemekte de bir sakınca görmediklerinin göstergesidir. Nitekim Litvanya Cumhurbaşkanı Valdas Adamkus'un Baltık haber ajansı BNS ile yapmış olduğu röportajda, ev sahibi ülke Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in kendisine "Rusya'nın teklifini bir iş anlaşması olarak geri çevirmemiz mümkün değil, ancak diğer hedeflerimiz ve değerlerimiz iyi bir iş anlaşmasından daha ağır basmaktadır"²¹ şeklinde gayri resmi bir yorum yaptığını belirtmiştir. Azerbaycan Enerji Bakanı Natık Aliyev'in Viyana'da yaptığı açıklamada ise,

²⁰**Baku Energy Summit Declaration**, 14 November 2008, (Çevrimiçi) <http://www.president.pl/download/gfx/prezydent/en/defaultaktualnosci/13/161/1/baku-energy-summit-declaration-eng.pdf>, 02 Nisan 2012.

²¹**Baltic News Agency**, 14 November 2008, akt. Vladimir Socor, "Azerbaijan Quietly Lending Impetus to Nabucco Project," **Eurasia Daily Monitor**, Vol. 5, Issue: 228, December 1 2008, (Çevrimiçi) http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=34195, 02 Nisan 2012.

Azerbaycan'ın Nabucco'nun ihtiyacı olan gazı tek başına karşılayamayacağını, ancak Türkmen gazına ulaşma yolunda heveslendirici olacağını belirtmesi²², Azerbaycan örneği özelinde, Rusya'yı enerji alanında devre dışı bırakacak herhangi bir projeye karşı, bölge ülkelerinin temkinli yaklaşımını gösteren somut örnekler olarak sunulabilir.

Bakü Zirvesi'nden kısa bir süre sonra 29 Kasım 2008'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Türkmenistan'a yapmış oldukları ziyarette zirve sonuçları doğrultusunda niyetlerini belirtmişlerdir. Görüşmeler sonunda resmi bir antlaşma imzalanmamış olsa da Türkmenistan Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov Asya ve Avrupa arasında bir köprü vazifesi gören Hazar Havzası'nın önemine dikkat çekmiş ve doğal gaz üretimi ve ulaşımında çeşitlendirmeye gidilmesine sıcak bakabileceğini belirtmiştir.²³ Nitekim 25 Ekim 2011 tarihinde Azerbaycan'ın Şahdeniz II Bölgesi'nin doğal gazının Türkiye'ye ve Türkiye'den de AB'ye ulaştırılmasını öngören Hükümetlerarası anlaşma İzmir'de; Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı'nın yapımına ilişkin mutabakat zaptı ise 26 Aralık 2011 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmanın Şahdeniz 2 Projesi kapsamında üretilecek gazın hem Türkiye'de kullanılması hem de bir kısmının Avrupa'ya aktarılmasını öngördüğünü anımsatan Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, mutabakat zaptı ile hükümetler arası anlaşmayı daha somut hale getirdiklerini belirtmiştir.²⁴ 26 Aralık 2011 tarihinde imzalanan mutabakat zaptında, 'Trans Anadolu ismi verilen söz konusu münhasır boru hattına yönelik çalışmaların ivedilikle başlanması ve iki ülke tarafından tayin edilen şirketlerin ortak bir konsorsiyum tesis etmeleri' konusunda mutabakat sağlanmış olduğu; bu çerçevede, söz konusu şirket birlikteliği içerisinde SOCAR, BOTAŞ ve TPAO'nun ilk ortaklar

²²"Azerbaijan to Host Turkmenistan's Gas," **United Press International**, November 25 2008, (Çevrimiçi) http://www.upi.com/Business_News/Energy-Resources/2008/11/25/Azerbaijan-to-host-Turkmenistans-gas/UPI-60861227648317/, 02 Nisan 2012.

²³"Caspian Pair Look At Export Options," **Upstream**, 28 November 2008, (Çevrimiçi) <http://www.upstreamonline.com/live/article167078.ece>, 02 Nisan 2012.

²⁴Anadolu Ajansı, "Trans Anadolu Hattı'nda İmzalar Atıldı," **Habertürk Gazetesi**, 26 Aralık 2011.

olarak yer alacağı; süreç içerisinde diğer uluslararası petrol ve doğal gaz şirketlerinin de şirket birlikteliğine dahil olabileceği belirtilmiştir.²⁵

Sonuç olarak, Avrupa pazarına enerji iletim yolunda Türkiye ve Azerbaycan'ın orta vadede Nabucco veya benzeri bir proje çatısı altında işbirliği kurmaları siyasi açıdan olası görünmektedir. Ancak iktisadi açıdan Azerbaycan'ın Rusya'yı tercih etme olasılığı Türkiye ile gerçekleştirilecek bir işbirliğinden daha mümkün görünmektedir. Azerbaycan'ın Dağlık-Karabağ ve Hazar'ın statüsü gibi sorunlar başta olmak üzere yaşamış olduğu uluslararası sorunlar Rusya'yı devre dışı bırakacak olası bir boru hattı projesinin önünde duran diğer büyük engellerdir. Azerbaycan'ın bu sorunların çözümünde Azeri tezlerine daha mesafeli davranan Rusya'yı ikna etmek yerine AB ve ABD'den siyasi destek alabilmek adına enerji işbirliğini bir alternatif olarak düşünmesi beklenebilir.

2.2.1.2. Gürcistan

2.2.1.2.1. Gürcistan'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü

SSCB'de sahip oldukları siyasi ve iktisadi otonominin aksine Hazar ve Kafkasya'daki Sovyet Cumhuriyetlerin petrol ve doğal gaz boru hatları sadece Moskova üzerinden Avrupa'ya bağlanabilmekteydi. Bağımsızlık sürecinden sonra Moskova'yı devre dışı bırakarak doğrudan Avrupa pazarlarına ulaşmak isteyen ülkelerde bu yüzden boru hatları projelerinin bir ivme gösterdiği gözlemlenmiştir. Örneğin daha önceden Novorossiisk üzerinden petrolünü Karadeniz'e ulaştıran Azerbaycan, Rusya'nın Kuzey Kafkas Cumhuriyeti olan Çeçenistan ile yaşamış olduğu çatışmaların kapasite sorunu yarattığını öne sürerek 1990ların sonunda petrolünü Gürcistan'ın Supsa şehriden de Karadeniz'e taşımaya başlamıştır. Yaşanan çatışmalara, Novorossiisk hattının Karadeniz'e ulaşmak için daha uzun bir mesafe kat ediyor olması ve projedeki teknik özellikler nedeniyle AIOC'un kalitesi daha az olan ham petrolünün boru hattına karışarak bu hattaki birim petrolün

²⁵“Türkiye ve Azerbaycan Tarihi bir Projeye Daha İmza Koydu,” **SOCAR Türkiye Dergisi**, Sayı: 03 Ocak 2012, s. 93, (Çevrimiçi) <http://www.socar.com.tr/SOCAR-TR-ING-OCAK2012-2.pdf>, 22 Nisan 2012.

değerini düşürmesi gibi etmenlerin eklenmesi, Bakü-Supsa hattının daha faal bir şekilde çalışmasına neden olmuştur.²⁶

Harita 3. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Supsa Petrol Boru Hatları'nın Gürcistan'daki Bölümü

Hazar petrolünün bu iki boru hattı ile Karadeniz'e taşınması, bu petrolerin Karadeniz limanlardan uluslararası müşterilere ulaştırılması, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın yoğun bir şekilde kullanılmasına neden olmaktadır. 2005 yılında tamamlanan 1768 km uzunluğundaki BTC petrol boru hattı ve 692 kilometre uzunluğundaki BTE doğal gaz boru hattı, Azerbaycan-Gürcistan ve Türkiye'nin iktisadi ve siyasi işbirliğinin birer meyvesi olarak bu trafiği azaltma yolunda atılan önemli bir adım olmuştur. Bu meyveden Gürcistan'ın payına düşen ise yıllık 62,5 milyon dolarlık bir gelire ek olarak işsizlik oranlarında yaklaşık %30'luk düşüş gösterebilir.²⁷ Öte yandan Starr ve Cornell çalışmalarında BTC projesini Azerbaycan ve Gürcistan'ı Avrupa'ya bağlayan göbek kordonu olarak görmekteyler. Ancak Avrupa ile Orta Asya ve Hazar'ın kaynaklarını birbirini bağlamada en somut çalışma olacak olan boru hatları, coğrafi nedenlerle, oldukça maliyetli bir hale gelmiştir. Örneğin Hazar Bölgesi'nde ABD'nin geleneksel rakipleri Rusya ve İran'ı dengeleme yolunda atılmış önemli bir adım olan BTC, ancak ABD'nin geniş mali desteğiyle gerçekleştirilmiş; böylece bu bölge ülkeleriyle de gerçekleştirilecek işbirliklerinin

²⁶Tracey C. German, "Pipeline Politics: Georgia and Energy Security," **Small Wars & Insurgencies**, Vol. 20 No:2, Taylor & Francis, June 2009, s. 350.

²⁷Vladimer Papava, "The Baku-Tblisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Georgia," **The Baku-Tblisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West**, Ed. by S. Frederick Starr, Svante E. Cornell, Uppsala, Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2005, s. 87.

zemini hazırlanmıştır. Nitekim 16 Haziran 2006'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in imzaladıkları Trans-Hazar Petrol Ulaşım Sistemi Mutabakat Zaptı, Kaşagan ve Tengiz sahalarındaki petrolün tankerlerle Hazar Denizi'ni geçerek Azerbaycan'ın Sangaçhal Terminali'ne, Sangaçhal'den de BTC'yle bütünleşerek uluslararası piyasalara ulaştırılmasını öngörmüştür.²⁸ 2009 yılında inşa edilen boru hatlarıyla günde 100 bin varil petrol sevkiyatıyla başlayan proje, 2010 yılının başında BTC ortaklarının transit geçiş ücretlerini arttırmamasından sonra durma noktasına gelmiştir. 2011 yılında SOCAR'ın 2010'daki geçiş ücretlerinde %15 ile %20 arasında indirim gidebileceği yöndeki açıklamaları projenin bugün devam etmesinde önemli rol oynamıştır. Günümüzde tren yolu ile sevkiyat yapmaya devam eden proje hakkında Kazak devlet teşebbüsü Kazmunaigaz Petrol ve Gaz Şirketi Başkanı Kairgeldi Kabıldin "BTC bağlamında uluslararası transit geçiş antlaşmasını imzalayan ülkelerin arz güvenliğini garanti ederek bölgesel istikrarı olumlu yönde etkilediğini" belirtmiştir.²⁹

2.2.1.2.2. 2008 Savaşı'nın Gürcistan'ın 'Transit ve Alternatif Enerji Boru Hattı Ülkesi' İmajına Etkisi

2008 yılına gelindiğinde Gürcistan, enerji alanında BTC ve BTE projelerinde yer alarak önemli bir stratejik konum kazanmış durumdaydı. BTE'den geçen yıllık 7,23 milyar metreküplük gaz sevkiyatı dünya çapında boru hatlarıyla gerçekleştirilen yıllık gaz sevkiyatının ancak %1,23'lük kısmını³⁰ oluşturmaktadır. Bu sınırlı kapasitesine rağmen BTE, bölgede ABD'nin geleneksel rakipleri İran ve Rusya'yı devre dışı bırakarak Avrupa'ya gaz sevkiyatının gerçekleştirilmesiyle, Gürcistan'a stratejik bir konum kazandıran temel etmenlerden biriydi. Gürcistan'ın sahip olduğu

²⁸"Kazakh, Azeri Leaders Signed Agreement on Kazakh Oil's Delivery via BTC," **Today.Az**, (Çevrimiçi), <http://www.today.az/news/business/27333.html>, 03 Nisan 2012.

²⁹"Kazakhstan Seeks to Resume BTC Oil Exports", **Azernews**, 25 Ocak 2011, (Çevrimiçi) http://www.azernews.az/en/Oil_and_Gas/29002-, 03 Nisan 2012.

³⁰**BP Statistical Review of World Energy June 2011**, London, June 2011, s. 28, (Çevrimiçi) http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf, 03 Nisan 2012.

bu stratejik avantaj aynı zamanda Gürcistan'ın kırılğan siyasi yapısını, doğal gaz projelerinde devre dışı bırakılan ülkelerin hedefi haline getirmiştir. Ağustos 2008'de İran'a nazaran Gürcistan üzerindeki etkisi daha yoğun olan ve bölgedeki batı yanlısı eğilimleri daha ciddi bir tehlike olarak gören Rusya'nın, Gürcistan'ın Güney Osetya ve Abhazya'da yaşanan etnik çatışmalara müdahil olmasını, bu bağlamda yorumlayan çalışmalar mevcuttur.³¹ Ağustos 2008'de yaşanan savaş sırasında Rus güçlerinin BTC'nin 25 kilometre kadar yakınına gelmesi, Bakü-Supsa boru hatlarına ulaşması, Poti limanını ve Kulevi petrol terminalinin de kontrolünü ele geçirmesi üzerine BP'nin Güney Kafkas Boru Hattı'nın sevkiyatını 12-14 Ağustos tarihleri arasında durdurması bu iddianın temel dayanak noktalarıdır.³² Ancak BTC' deki kesintinin savaş başlamadan iki gün önce PKK'nın Türkiye'de gerçekleştirdiği eylemler sonrasında başlayan tamirata da denk gelmesi, aylardır süren Bakü-Supsa hattı yenileme çalışmalarının Temmuz 2008'de yeni yeni devreye girmesi, Rusya'yla yaşanan savaşın enerji boru hatları nedeniyle gerçekleştiğine dair tezleri şüphe altında bırakmıştır. Nitekim Bakü-Supsa hattının ana yüklenici firması BP, 12-14 Ağustos tarihleri arasında yaşanan sevkiyat kesintisinin nedenini doğrudan yaşanan savaşa dayandırmamıştır.³³

Ağustos 2008'te gerçekleşen savaşın Gürcistan'ın 'Kafkaslardaki güvenli transit enerji koridoru' görüntüsü üzerine doğrudan ve dolaylı bazı etkileri olmuştur. Her ne kadar Rusya'nın enerji boru hatlarını doğrudan işgal ederek çalışmalarını kontrol altına aldığı gözlemlenirse de teknik nedenlerle Bakü-Supsa hattı karşısında dezavantajlı durumda olan Bakü-Novorossiisk hattının savaş boyunca tam kapasiteyle çalışması veya BTC'nin kesintiye uğraması, savaşın bu imajın

³¹Jim Nichol, **Russia-Georgia Conflict in August 2008: Context and Implications for U.S. Interests**, Congressional Research Service, RL34618, March 3, 2009, s.13; Svante E. Cornell, Johanna Popjanevski, Niklas Nilsson, **Russia's War in Georgia: Causes and Implications for Georgia and the World**, Central Asia-Caucasus Institute& Silk Road Studies Program, August 2008, Singapore, s. 16,18; ayrıca bkz. Gürcistan İktisadi Kalkınma Bakanı Ekaterina Sharashidzne'nin "Bu [savaş], net olarak göstermiştir ki Rusya sadece Gürcistan'ın iktisadi çıkarlarını değil uluslararası iktisadi çıkarları hedef almaktadır " şeklindeki açıklamasını aktaran Svetlana Skarbo, Jonathan Petre, "The Pipeline War: Russian Bear Goes for West's Jugular," **the Daily Mail**, 10 August 2008.

³²"BP Shuts Down Georgia Pipelines", **BBC News**, 12 August 2008, (Çevrimiçi) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7556215.stm>, 03 Nisan 2012.

³³"BP Reopens Georgia Gas Pipeline", **BBC News**, 14 August 2008, (Çevrimiçi) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7561466.stm>, 03 Nisan 2012.

bozulmasına neden olan doğrudan etkileri olarak sayılabilir. Öte yandan Gürcistan'ın bölgedeki güvenilir ve alternatif transit koridor imajını sarsan bu savaşın, Gürcistan'ın enerji boru hatları üzerine inşa ettiği uzun vadeli iktisadi ve siyasi kalkınma projesini derinden sarstığı gerçeğine ek olarak dış yatırımların güvenilir bir ortam bulacaklarına dair inançlarının sarsılması, Gürcistan'a dolaylı olarak da büyük zarar vermiştir. Öyle ki savaş sırasında gerçekleşen kesintiler Gürcistan'ın projedeki gelirlerinde ciddi bir azalmaya neden olmamış olsa da, yatırımcılar nazarında oluşan güvensizlik imajı nedeniyle, Gürcistan'ın zararının bir milyar doları aştığı düşünülmektedir.³⁴

2.2.1.2.3. 2008 Savaşı Sonrası Gürcistan ve Nabucco Projesi

2008 Savaşı, AB'nin Türkmenistan'ın zengin doğal gaz yataklarına Nabucco ile Gürcistan üzerinden ulaşma yolunda atmış olduğu önemli adımlar sırasında gerçekleşmiştir. Gürcistan'ın projeye katılma yönündeki istekliliği savaş sonrası dönemde de sürmüştür, Ocak 2009'da Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakaşvili eski Başbakan Lado Gurgenidze'yi Nabucco başta olmak üzere uluslararası enerji projelerinde temsilci olarak atamıştır.³⁵ 2008 yılında yaşanan savaş Gürcistan'a dışarıdan yatırım çekme konusunda dezavantaj sağlarken, savaş süresince Rusya'nın Gürcistan'a karşı göstermiş olduğu tutum, Nord Stream ve Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri vasıtasıyla Rusya ile olan işbirliği devam eden AB ülkelerinin ve Rusya ile İran'ı devre dışı bırakacak tüm projelere destek verebilecek ABD'nin alternatif arayışlarını hızlandırmıştır. Bu bağlamda Kasım 2008'de Bakü'de aralarında Türkiye'nin de bulunduğu ülkelerin katılımıyla gerçekleşen enerji zirvesinde Moskova'nın tekeli politikası ve enerji sektöründe yaratmış olduğu baskı eleştirilirken, Gürcistan'ın bu konudaki önemine yer verilmiş; öte yandan 2009'un

³⁴Philip H. Gordon, **Georgia: One Year After the August War**, ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi Avrupa Alt Komitesi'ne verilen ifade, Washington DC, August 4, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2009/126884.htm>, 04 Nisan 2012; Dan Bilefsky, "War Left Georgia Economy Bruised, but not Broken," **The New York Times**, 27 September 2008.

³⁵Gürcistan Cumhurbaşkanı Mikhail Saakaşvili'nin 30 Ocak 2009 tarihinde yapmış olduğu basın açıklaması, (Çevrimiçi) <http://www.president.gov.ge/en/PressOffice/News?2290>, 04 Nisan 2012.

başında ise ABD ve Gürcistan arasında stratejik ortaklık anlaşmasıyla, Avrasya enerji güvenliğinin özellikle Güney Koridoru ile desteklenmesini de kapsayan 'ortak çıkarlar' konusunda mutabakata varılmıştır.³⁶

ABD başta olmak üzere Batılı yatırımcılar Gürcistan'da yaşanan savaş ortamından olumsuz etkilenmiş olsalar da Gürcistan'ın Hazar ve Orta Asya'nın enerji kaynaklarına ulaşmada önemli bir transit konumda bulunuyor olması nedeniyle Gürcistan'ın desteklenmesine devam etme kararı almışlardır. Rus tarafında ise Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov Nabucco için “iktisadi açıdan mantıklı görünmeyen açıkça araçsal bir proje” ifadesini kullanmıştır.³⁷ Bu noktada görülmektedir ki Gürcistan Savaşı'nın nedenlerinden biri, bir tarafında ABD ve AB'nin desteklediği ve Türkiye ile Azerbaycan'ın bizzat parçası olduğu enerji boru hattı projeleri, diğer tarafta aynı coğrafyayı stratejik bir arka bahçe olarak gören Rusya'nın bulunduğu, uluslararası çekişmedir. Vladimir Socor bu çekişmede Rusya'nın ana hedefinin, ‘Kafkas Bölgesi'nde ‘kontrollü bir istikrarsızlık’ yaratarak, özellikle Gürcistan'ın da bulunduğu Güney Kafkasya'nın Avrupa ve Avro-Atlantik organizasyonlarla bütünleşmesini engellemek’ olarak belirtmiştir.³⁸ Gürcistan'ın, Rusya'nın bu hedefine gerek siyasi gerekse enerji yoluyla iktisadi olarak muhalefeti, Ağustos 2008'deki gibi bir müdahalenin gerçekleşmesinde şüphesiz önemli bir rol oynamıştır.

Sonuç olarak, Gürcistan'ın Azerbaycan ile birlikte Rusya'nın stratejik olarak oldukça önem attığı Güney Kafkasya'da, batı ile bütünleşme konusunda oldukça istekli davranıyor olması, bu ülkeyi Rusya'nın açık bir hedefi haline getirmektedir. Türkiye ise, ABD'nin siyasi ve iktisadi desteğiyle birlikte, Gürcistan'ın alternatif bir

³⁶ABD adına Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'in, Gürcistan'ın adına ise Dışişleri Bakanı Grigol Vashadze'nin 9 Ocak 2009'da Washington DC'de imzalamış oldukları Stratejik Ortaklık Sözleşmesi'nin Giriş Bölümü'nün üçüncü maddesi, İktisadi, Ticari ve Enerji İşbirliği başlıklı üçüncü bölümün giriş paragrafı ve üçüncü maddesi, (Çevrimiçi) <http://www.state.gov/p/eur/rls/or/121029.htm>, 04 Nisan 2012.

³⁷Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un 31 Mart 2008'de yayınlanan Izvestia Gazetesi'ne verdiği mülakat, Rus Dışişleri Bakanlığı tarafından da elektronik ortamda paylaşılmıştır. Mülakatın orijinali: “Министр Иностранных Дел России Сергей Лавров: “Мы Стараемся Деидеологизировать Наши Действия” [Ministr İnostrannih Del Rossii Sergei Lavrov: Mı Staraemsiya Deideologizirovat Naşı Deistviya”, **Izvestia**, 31 Марта 2008.

³⁸Vladimir Socor, **The Frozen Conflicts: A Challenge to Euro-Atlantic Interests**, Amerikan George C. Marshall Fonu'nun 2004 NATO Zirvesi hasebiyle ‘Karadeniz Bölgesi için Yeni Avro-Atlantik Stratejisi’ için hazırlanmış olduğu rapor, s. 2, (Çevrimiçi) http://www.jamestown.org/fileadmin/Vlads_Corner/policypapers/KonstRon.doc, 04 Nisan 2012.

enerji transit ülkesi olarak uluslararası enerji boru hattı projeleriyle bütünleşmesi için en somut adım atan ülkedir. Bu yüzden birbirleriyle doğrudan bir çekişme içerisinde bulunmayan Türkiye ve Rusya'nın özellikle enerji boru hatları üzerinden bu coğrafyada da bir çekişme içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.1.3. Ermenistan

2.2.1.3.1. Ermenistan'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü

Yıllık bir milyar altı yüz doksan metreküplük doğal gaz tüketiminin bir milyar üç yüz milyonuna yakını Rusya'dan, kalan yaklaşık dört yüz milyon metreküp doğal gazı da İran'dan ithal eden Ermenistan, doğal gaz üretimi yapamayan 'net enerji ithalatçısı' statüsündeki ülkelerden biridir.³⁹ Mevcut enerji altyapısının tamamına yakını Ermeni-Rus ortak girişimi ArmRusGasprom şirketine bağlı olan ülke, başta elektrik enerjisi ithal ettiği İran ve/veya tarihi-siyasi uyuşmazlıklar nedeniyle ilişkilerinin gergin olduğu Türkiye vasıtasıyla 'transit enerji koridoru' ülkesi olmak istemektedir.⁴⁰ Bu bağlamda 1992'de İran ile doğal gaz boru hattı inşası için anlaşan Ermenistan, iki yüz milyon dolara yakın maliyeti olan projeyi ancak 2007 yılında faaliyete geçirebilmiştir. Yüz kırk bir kilometre uzunluğundaki projeye İran'dan ithal ettiği yıllık dört yüz milyon metreküp doğal gazın tamamını ithal eden Ermenistan'ın, projenin son fazında yalnız İran üzerinden iki buçuk milyar metreküp doğal gaz ithal edebilecek seviyeye gelmesi planlanmaktadır.⁴¹

Nabucco Projesi, ister İran'ın ister Hazar Havzası'nın enerji kaynaklarını kullansın, Ermenistan transit enerji koridoru olarak oldukça stratejik bir konumda bulunmaktadır. Projeye dâhil olması kuvvetle ihtimal olan Azerbaycan'ın yine projenin esas unsurlarından biri olan Türkiye ile bağlantısının Gürcistan veya

³⁹BP Statistical Review of World Energy June 2011... , s. 28.

⁴⁰Ermenistan yıllık on yedi milyon kilovat saat elektiriği İran'dan ithal ederken, Sovyet döneminde inşa edilen Metsamor Nükleer Santral vasıtasıyla Gürcistan ve Dağlık Karabağ dahil bir milyar üç yüz altmış milyon kilovat saat elektiriği ihraç etmektedir. Kaynak: Central Intelligence Agency, **The World Factbook**, (Çevrimiçi) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>, 10 Nisan 2012.

⁴¹"Iran, Armenia Open Gas Pipeline," **BBC News**, 19 March 2007, (Çevrimiçi) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6466869.stm>, 10 Nisan 2012.

Ermenistan üzerinden olabilecektir. 2008 yazında Gürcistan'ın Rusya ile yaşadığı savaş, Rusya'yı devre dışı bırakarak Hazar ve Kafkas gazına ancak Ermenistan'ın projeye dâhil edilerek ulaşılabileceğini iddia eden haberlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴² Çalışmamızın bu kısmında Ermenistan'ın Nabucco Projesi bağlamında Türkiye ve Rusya perspektiflerinde nereye oturduğunu göstermeye çalışacağız.

2.2.1.3.2. Ermenistan ve Nabucco Projesi

Ağustos 2008'deki Gürcistan-Rusya Savaşı, Hazar Havzası ve Kafkasya'nın enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden AB'ye ulaştırılmasını öngören Nabucco Projesi'nin olası güzergâhında bazı değişiklikleri gündeme getirmiştir. Gündeme gelen bu değişikliklerden biri, gerek Azerbaycan'ın öz kaynaklarını gerekse başta Türkmenistan olmak üzere Hazar Havzası kaynaklarını Anadolu'ya taşınması beklenen Nabucco Projesi'nin boru hattı güzergâhına, Ermenistan'ın dahil edilmesi fikrinin ortaya çıkmasıdır.

Ermenistan'ın Nabucco'ya dahil edileceğini öngören fikirlerin temel dayanak noktaları iki başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki Ermenistan'ın geniş doğal gaz rezervlerine sahip İran'la arasında inşa etmiş olduğu doğal gaz boru hattıdır. Bu hattın yıllık iki buçuk milyar metreküp doğal gaz sevkiyatına izin veren kapasitesinin artırılmasıyla, Nabucco'nun ilk fazda ihtiyaç duyacağı doğal gazın iletilebileceği bu fikrin esasını oluşturmaktadır. Ancak bu fikrin pratiğe dönüşmesinin önünde duran iki temel engel bulunmaktadır. Bu engellerden ilki Ermenistan enerji altyapısının tümünün Rus-Ermeni ortak girişimi ArmRusGasprom vasıtasıyla Rusya'nın kontrolünde olmasıdır.⁴³ Yüzde sekseni Ruslara ait bir firmanın, Rusya'nın nüfuz alanı içerisindeki bir ülkedeki altyapısının AB tarafından finanse edilerek yenilenmesi mümkün görünmemektedir. Öte yandan hattın İran ayağı da yatırıma

⁴²Basına da yansıyan bu tür haberlere örnek olarak bkz. F. William Engdahl, "US Strategy of Total Energy Control Over the European Union and Eurasia," **Global Research Centre for Research on Globalization**, July 17, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=14412>, 10 Nisan 2012; "Nabucco Ermenistan'a Açılıyor," **Bolshays News**, 04.09.2009, (Çevrimiçi) <http://www.bolshays.com/haberdetay-56063/ekler.asp?id=6>, 10 Nisan 2012.

⁴³Faruk Akkan, "Rus Gazetesi: Ermenistan'ı Nabucco Hattına İtiyorlar," **Zaman Gazetesi**, 08 Eylül 2009.

muhtaçtır. Bu engelin aşılammamasının ardında yatan sebep ise, dünyanın en geniş ikinci doğal gaz rezervine sahip olmasına rağmen, İran'ın kendi doğal gaz altyapısını yenileyememesidir. AB ve ABD haricinde başka bir ülkeden İran'ın doğal gaz iletim altyapısının yenilemesi yönünde gelebilecek olası bir dış yardım da İran Anayasası gereğince engellenmektedir. İran-Ermenistan Doğal Gaz Boru Hattı'nın Nabucco'ya eklenmesini zorlaştıran diğer bir engel ise AB ve ABD'nin İran'a karşı uygulamış oldukları izolasyon politikasıdır. Bu ülkenin nükleer programının neden olduğu izolasyon, hattın Nabucco'ya eklenmesini kati surette engellemektedir.

Ermenistan'ın Nabucco'ya dahil olacağını öngören fikirlerden ikincisinin temelinde, Ermenistan ve Türkiye arasında 10 Ekim 2009 tarihinde 'Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol'ün imzalanması yatmaktadır. Bu fikre göre, Rusya'nın Avrasya enerji kaynaklarını doğrudan veya dolaylı olarak hükmettiği mevcut durumu değiştirmek isteyen ABD, Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesinde her iki ülkeyi de desteklemektedir. ABD'nin desteği ile diplomatik ilişkileri kuran Türkiye ve Ermenistan, Nabucco'nun gerçekleştirilmesi yolunda sınır kapılarını karşılıklı olarak açabilecek ve Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan Minsk Grubu üyesi Türkiye ile fikir alışverişi yapabilecektir. 2009'da imzalanan anlaşmayla siyasi ilişkiler gibi enerji ilişkilerinin de güçlendirileceği öngörülmüş olsa da Ermenistan-Türkiye yakınlaşmasına Azerbaycan'ın göstermiş olduğu olumsuz tepkinin yoğunluğu tarafların emellerini gerçekleştirmesini engellemiştir. Bu tepkilerden en dikkat çekici olanı Türkiye ve Ermenistan arasında imzalanan protokolden dört gün sonra Azerbaycan'ın Rusya ile imzaladığı ve Azerbaycan'ın Rusya'ya doğal gaz ihracat hacmini iki katına çıkaran anlaşmadır.⁴⁴ Azerbaycan'ın Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusundaki tavrını daha önceden net ve sert bir şekilde ortaya koyuşu ve protokolün imzalanması üzerine çok hızlı bir şekilde Rusya ile doğal gaz anlaşması yapması, Nabucco Projesi'nin nasıl hassas bir zeminde olduğunu ve dengeleri göz ardı eden bir adımla nasıl altüst olabileceğini gösteren bir örnek olarak karşımıza çıkmıştır.

⁴⁴“Ermenistan Nabucco'da Yer Almayacak,” **Yeni Şafak Gazetesi**, 03 Ekim 2009.

Dağlık coğrafyaya sahip olmak, doğal gaz rezervlerine sahip olmamak, transit koridor olabilmek için gerekli altyapıya ne sahip ne de kurabilecek durumda olmak, Azerbaycan ve Türkiye ile siyasi ilişkileri bozuk olmak, Rusya haricinde sadece AB ve ABD tarafından izole edilen İran ile enerji münasebetine sahip olmak gibi oldukça fazla sorunu barındıran Ermenistan'ın Nabucco Projesi'ne dâhil olması mevcut dinamikler çerçevesinde imkânsız görünmektedir. Rusya'nın kendi çıkarlarını tehdit eden ve tamamen siyasi amaçlar güden, araçsal bir proje olarak gördüğü Nabucco Projesi'ne sadece Ermenistan'ın katılmasını desteklemesi⁴⁵ bile Ermenistan'ın Nabucco Projesi'nde neden yer alamayacağını gösteren bir işaret olarak önümüzde durmaktadır. Nitekim AB Komisyonu Enerji Komiseri Andris Piebalgs, Bakü'de düzenlenen "Gas Infrastructure World Caspian 2009" isimli uluslararası konferansta "Nabucco'da Ermenistan'ın katılmasıyla ilgili görüşmeler yapılmıyor. Ermenistan Nabucco projesinde yer almayacaktır. Projeye katılımcı ülke listesinde Erivan'ın ismi bulunmuyor" demiştir.

2.2.2. Hazar Havzası

Kafkaslar üzerinden Türkiye'ye ulaşan doğal gaz miktarının kısıtlı kalması, Nabucco Projesi kapsamında AB ülkelerine ihraç etmek için ihtiyaç duyulan doğal gaz rezervinin, gerek Türk yetkililer tarafından gerçekleştirilen ikili görüşmeler gerekse üst düzey AB yetkililerince gerçekleştirilen temaslar yardımıyla, daha farklı coğrafyalarda aranmasına neden olmuştur. Türkiye'nin kendi enerji politikasında da önemli yer tutan bu coğrafyalardan bir tanesi, 90'lı yıllardan itibaren daha düşük ölçekli enerji anlaşmaların yapıldığı, ancak henüz hâlihazırda devreye giren bir doğal gaz anlaşmasının olmadığı, Hazar Havzası ülkeleridir.

Hazar Havzası'nda 8 trilyon metreküplük doğal gaz rezerviyle Türkmenistan ve 1,8 trilyon metreküp rezerve sahip olan Kazakistan, Nabucco Projesi'nin yıllık otuz milyar metreküpü aşan doğal gaz sevkiyatı hedefini tutturmaya yardımcı

⁴⁵Natalia Grib, Tamila Djodjia, Nikolai Filchenko, "Армению подтягивают к Nabucco," **Gazeta Kommersant**, No:164/P (4219), 07.09.2009; "И опять о маршруте Набукко через Армению," **Armenia Today**, 30 Сентябрь 2009; "Эксперт: Возможность участия Армении в "Набукко" - кремлевский блеф," **Biznes Gruzniya**, 09 Сентябрь 2009.

olabilecek potansiyele sahiptir.⁴⁶ Ancak her ikisi de birer eski Sovyet Cumhuriyeti olan Türkmenistan ve Kazakistan'ın Rusya ile olan sıkı siyasi ve iktisadi ilişkilerin, bu ülkelerin 'sahip oldukları enerji rezervlerini kendi çıkarlarını maksimize etme doğrultusunda, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu enerji ithalatçısı ülkelere ulaştırma isteği' bir nevi çatışma yaratmaktadır. Türkiye'nin bölge enerji kaynaklarının AB'ye ulaştırılması üzerine hazırlamış olduğu bir proje olarak da nitelendirilebilecek Nabucco'nun aynı hammaddeyi aynı pazara taşımayı hedefleyen Rusya açısından bir tehdit olarak görülmesi, bölgede hızlanan bir enerji ilişkisi trafiğine neden olmuştur.

Çalışmamızın bu bölümünde ilk olarak pek çok uluslararası siyaset çalışmasında Orta Doğu ülkesi olarak nitelendirilen İran'ın doğal gaz enerji görünümü ve Nabucco'ya katılma ihtimali üzerinde duracağız. İran'ın çalışmamızda bir Orta Doğu ülkesi değil de bir Hazar Havzası ülkesi olarak ele alınmasının ardına yatan sebep, enerji ilişkilerinin neden olduğu uluslararası dinamiklerle, uluslararası siyasetin genel dinamiklerinin ayrılabilceğini gösteren bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. İran'ın doğal gaz söz konusu olduğunda bir Hazar Havzası ülkesinin olarak ele alınmasının nedeni, kendi kaynaklarına ek olarak coğrafi konumu nedeniyle Hazar Havzası'nın doğal gaz zengini diğer ülkeleriyle AB ve Türkiye arasında doğal bir köprü vazifesi görüyor olmasıdır. Özetle, doğal gaz boru hatlarının gelecekteki güzergâhlarını belirleyecek Hazar'ın henüz nihayetlendirilmemiş uluslararası hukuki statüsünün mevcut hali, İran'ın bu başlık altında incelenmesini zorunlu kılmıştır.

İran'dan sonra bu başlık altında incelenecek diğer ülkeler sırasıyla Türkmenistan ve Kazakistan'dır. Çalışmamızın başında tüm Orta Asya ülkelerini ele alınması planlanmışsa da incelemeler sonrasında sadece Türkmenistan ve Kazakistan'ın ele alınması makul görülmüştür. Tacikistan ve Kırgızistan'ın çalışmamızın dışında kalmasının sebebi, doğal gaz açısından ne kaynak ne de transit geçiş ülkesi olarak ele alınacak olmalarıdır. Özbekistan'ın çalışmamızın dışında kalmasının nedeni ise Kazakistan'daki seviyeye yakın bir doğal gaz kaynağına sahip

⁴⁶BP Statistical Review of World Energy June 2011... , s. 20.

bu ülkenin Nabucco'ya dahil edilmesinin, coğrafi uzaklık nedeniyle iktisadi açıdan mümkün görülmemesi ve bu nedenle Türkiye ve AB ülkelerinin gündeminde hiç yer almamış olmasıdır.

2.2.2.1. İran

2.2.2.1.1. İran'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü

2010 yılında Türkiye'ye 7,77 milyar metreküp doğal gaz ihraç eden İran Rusya'dan sonra Türkiye'ye en fazla doğal gaz tedarik eden ikinci ülke konumundadır.⁴⁷ Türkiye ve İran arasında sözleşme altına alınmış yıllık 9,6 milyar metreküp doğal gaz ticareti yapılabilecekken bu miktarın 2008'de 5,25 milyar metreküpe kadar düşmesinin ardında üç temel neden bulunmaktadır.

Bu nedenlerden birincisi 1970ler'de SSCB ile girmiş olduğu enerji ilişkisi haricinde bir 'net doğal gaz ihracatçı ülkesi' olamayan, dolayısıyla ürettiği doğal gazın büyük miktarını kendi iç tüketiminde kullanan İran'ın yurt içinde yıllık doğal gaz tüketiminin artmasıyla Türkiye'ye gönderilen gaz miktarını düşürmesidir.⁴⁸ İkinci neden Türk-İran ikili ilişkilerinde zaman zaman yaşanan siyasi dalgalanmalardır. Türkiye ve İran arasındaki doğal gaz ticaret hacminin potansiyel seviyesine ulaşamamasına neden olan ve diğer sebeplere nazaran daha az etkin olan üçüncü sebep ise Türkiye ve İran ikili ilişkilerinin dışında gelişen uluslararası siyasi durumun İran'ın aleyhinde bir eğilim oluşturmasıdır.

2.2.2.1.2. İran ve Nabucco Projesi

Türkiye doğal gaz başta olmak üzere enerji ithalatında kaynak çeşitlendirilmesine giderek bu konudaki arz güvenliğini sağlamlaştırmak isteyen bir ülkedir. Bu bağlamda 29,6 trilyon metreküp doğal rezerviyle ve yıllık 138,5 milyar metreküplük üretimiyle İran, Türkiye için çok cazip bir alternatif olarak

⁴⁷BP Statistical Review of World Energy June 2011... , s. 28.

⁴⁸Ömer Fatih Sayan, "Turkey's Energy Policy Between East and West," **Beyond Turkey: The EU's Energy Policy and the Southern Corridor**, Ed. by Kristin Linke, Marsel Viëtor, Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung, November 2010, s. 12.

gözükmektedir.⁴⁹ Ancak iktisadi ve ikili siyasi ilişkiler açılarından ele alındığında oldukça makul görünen bu ilişki uluslararası siyasi durum açısından bazı engellerle yüzleşmek durumunda kalmıştır. BMGK'nın İran'ın nükleer enerji planının şeffaflığı ile ilgili çekincelerinden ötürü koymuş olduğu yaptırımlara ek olarak Türkiye'nin enerji alanında en önemli destekçileri ABD ve AB'nin İran'a karşı uygulamış oldukları ek enerji yaptırımları bu uluslararası siyasi engellerin çerçevesini oluşturmaktadır.⁵⁰ Türkiye bu yaptırımlar noktasında, ABD ve AB'ninkinden ziyade Rusya ve ÇHC'nin duruşuna yakın olarak, ek yaptırımları uygulamama eğiliminde olduğundan, yakın geçmişte Türkiye ve İran arasındaki ticarete bu uluslararası siyasi engelin bariz olumsuz bir etkisi olmamıştır.

Türkiye'nin tedarikçi çeşitlendirmesi ve uzun vadede enerji terminali olma stratejisi güdümünde devam ettirdiği İran ile doğal gaz ticareti, Aralık 2001'de Tebriz ve Erzurum arasında yıllık yirmi milyar metreküp doğal gaz taşıma kapasitesiyle faaliyete geçen boru hattı projesiyle ivme kazanmıştır. Ancak Kuzey İran'da yaşanan her doğal gaz sıkıntısında hattın gaz iletiminin kesilmesi bu hat vasıtasıyla sağlanmaya çalışılan enerji arz güvenliğini ortadan kaldırmıştır. Öte yandan Türkmen gazının İran vasıtasıyla Türkiye'ye taşınmasını öngören yıllık on üç milyar metreküp iletim kapasiteli Körpece-Kurtköy hattı kapasitesinin ancak yarısı kadar iletim yapabilmekteydi. Bu olumsuz tablo sonucunda İranlı ve Türk yetkililer ikili anlaşmalar yoluyla Türkiye ve İran arasındaki doğal gaz hattının arz güvenliğini sağlama yolunda teknik adımlar atmak istemişlerdir. Nitekim 14 Temmuz 2007'de imzaladıkları mutabakat zaptıyla iki ülke arasında toplam üç bin beş yüz kilometrelik iki boru hattının inşası ön görülmüştür.⁵¹

⁴⁹BP Statistical Review of World Energy June 2011... , s. 22.

⁵⁰Siyasi yaptırımlara örnek için bkz. Council Decision of 26 July 2010 Concerning Restrictive Measures Against Iran and Repealing Common Position 2007/140/CFSP, **Official Journal of the European Union**, 27.7.2010, s. L 195/39-L 195/73, (Çevrimiçi) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:195:0039:0073:EN:PDF>, 05 Nisan 2012. Siyasi yaptırımların iktisadi yankısına örnek için bkz. Marliyn Gerlach, "RWE Says Not in Talks with Iran on Nabucco," **Thomson Reuters**, November 1, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/11/01/us-rwe-iran-idUSTRE5A017Y20091101>, 09 Nisan 2012.

⁵¹Bkz. Dışişleri Bakanlığı 2008 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık, **2008 Yılına Girerken Dış Politikamız**, 10 Aralık 2007, s. 53, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/2008ButceTasarisi.pdf>, 05 Nisan 2012.

Mutabakat zaptında öngörülen bu boru hatlarından ilkiyle İran'ın Güney Pars sahasından Türkiye'ye doğal gaz iletimi planlanmıştır. Ancak Türkmenistan'dan başlayarak İran üzerinden geçip Türkiye'ye ulaşması planlanan ikinci boru hattı, uluslararası enerji ilişkileri açısından, ilkinden daha hassas bir konuyu oluşturmaktadır. Teknik ve mali detayları net olarak ortaya çıkmayan bu ikinci hattın uluslararası enerji ilişkileri açısından hassasiyetinin altında yatan temel sebep ise hattın yılda yaklaşık kırk milyar metreküp doğal gaz ileterek Nabucco'nun hayata geçirilmesinde AB ve Türkiye'nin önündeki en büyük engel olan 'Rusya olmadan Orta Doğu ve Hazar Havzası'nın zengin doğal gaz yataklarına erişim' sorununa çözüm getirecek olmasıdır.

Harita 4. İran'daki Mevcut Doğal Gaz Boru Hatları

14 Temmuz 2007 tarihinde İran ve Türkiye arasında İran Körfezi'ndeki doğal gaz sahalarıyla Güney Pars doğal gaz sahasının yirmi ikinci, yirmi üçüncü ve yirmi dördüncü fazlarında geliştirme haklarını kapsayan bir mutabakat zaptı daha

imzalamıştır. Aynı tarihte imzalanan her iki mutabakat zaptı da 2011 yılı itibariyle tam bir anlaşmaya dönüşmemiştir. Mutabakat zabitlerinin henüz bir uluslararası anlaşmaya dönüşmemesinin ardında yatan nedenler bu iki ülke arasındaki ilişkiler dışında gelişen uluslararası siyasi dinamikler gibi görünse de İran Anayasası'nın yabancı şirketlere ülke sınırları içerisinde herhangi bir hak sahipliği vermemesi gibi hukuki sorunların da varlığı bilinmektedir.

Toplamda 74,4 trilyon metreküp doğal gaz rezervleriyle dünya doğal gaz rezervinin %39,7'lik kısmına sahip bulunan Rusya ve İran arasındaki tarihi rekabetin yansımalarından biri de enerji alanında görünmektedir.⁵² Gerek kendi öz kaynaklarıyla gerekse Hazar Havzası'nın doğal gaz kaynaklarıyla zenginleştirmeyi planladıkları kapasiteleriyle AB ülkeleri başta olmak üzere ÇHC, Pakistan ve Hindistan pazarlarında rekabet halinde olan bu iki enerji ithalatçısı arasında şüphesiz Rusya açık ara önde gitmektedir. Bu mücadelede İran'ın Rusya'nın gerisinde kalmasının başlıca nedenleri arasında, ülke içerisindeki mevcut altyapı olanaklarının vermiş olduğu avantajla tüketiminin çok üstünde üretim yapabilen ve bunu geçmişte Orta Asya ve Kafkasya Bölgesi'nde kurmuş olduğu doğal gaz iletim ağı altyapısıyla destekleyen Rusya'ya kıyasla İran'ın iç piyasasının talebinden çok da fazlasını üretememesi ve nükleer enerji programı nedeniyle enerji alanında uluslararası yaptırımlara maruz kalması sayılabilir. İran'ın yıllık elli beş milyar metreküp taşıma kapasitesine ulaşması planlanan İran-Pakistan-Hindistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (IPI) ile henüz sadece 8,7 milyar metreküp doğal gazı Pakistan'a ulaştırabiliyor olması⁵³, AB'nin Rusya'nın dâhil etmeden gerçekleştirmek istediği Nabucco'yu İran için daha cazip kılmaktadır. Hâlihazırda Türkiye ve Türkmenistan ile kurulmuş doğal gaz iletim altyapısının düzenlenerek AB'ye diğer olası müşterilerden daha yüksek bir fiyata gaz satılması fikrinin Rusya ile paylaşılıyor olması bu rekabetin gelecekte de devam edeceğinin göstergesidir.

Sonuç olarak, Türkiye ve İran arasındaki enerji ticaretinin orta vadede ikili ilişki seviyesinde kalacağı ya da en azından AB'nin de taraf olacağı bir uluslararası

⁵²BP Statistical Review of World Energy June 2011... , s. 20.

⁵³A.e. , s. 29.

enerji boru hattı projesine dönüşmeyeceği öngörülebilir. Öte yandan gerçekleşmesi pek muhtemel gözükmese de Nabucco Projesi bağlamında gerçekleştirilecek bir uluslararası enerji işbirliği, Rusya ile gerek doğal gaz gerekse petrol ihracatı üzerinden girişilen, küresel enerji rekabetinde İran'a önemli bir konum kazandırmakla beraber uluslararası siyasi baskıların getirmiş olduğu iktisadi yaptırımların da hafiflemesine neden olacaktır.

2.2.2.2. Türkmenistan

2.2.2.2.1. Türkmenistan'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü

Türkmenistan, sekiz trilyon metreküp ile dünyada en fazla doğal gaz rezervine sahip dördüncü ülke olarak, geriye kalan tüm Orta Asya Cumhuriyetleri'nin toplam rezervinin iki katından fazla doğal gaz rezervine sahiptir.⁵⁴ Ancak bu zengin rezerve ek olarak yakın çevresinde ÇHC, Rusya, Hindistan veya Pakistan gibi geniş çapta doğal gaz ithalatı gerçekleştirebilecek ülkeler bulunmasına rağmen, Türkmenistan'ın dünya doğal gaz ticaretindeki payı 2011 verilerine göre %2,02'dir. 12 Aralık 1995 tarihinde BM Genel Kurulunda alınan bir kararla 'Daimi Tarafsız Ülke' statüsü tanınan⁵⁵ Türkmenistan'ın doğal gaz ticaretindeki yüksek potansiyelini değerlendirememesinde temel olarak coğrafi nedenler, doğal gaz ticaretindeki teknik nedenler hukuki nedenler ve son olarak siyasi nedenler bulunmaktadır.

Coğrafi olarak Türkmenistan, Hazar'ın uluslararası hukuk açısından statüsü sorunu çözülmediği için, 'kara ile kuşatılmış' bir ülke olarak tanımlanabilir. Ancak kara ile kuşatılmış olmak, doğal gaz ticaretinin önünde aşılabilir bir engel olarak görülmemektedir. Coğrafi kısıtlamaların aşılabildiğine örnek olarak kara ile kuşatılmış olup aynı bölgede yer alan Azerbaycan'ın dünyadaki toplam doğal gaz

⁵⁴BP Statistical Review of World Energy June 2011... , s. 20.

⁵⁵UN Documents, A/RES/50/80 [A] (1995), (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/761/23/PDF/N9676123.pdf?OpenElement>, 04 Nisan 2012.

rezervinin %0,7'lik payına sahip olmasına rağmen dünyadaki doğal gaz ticaretinin %1,22'sine sahip olması verilebilir.

Ülkenin en büyük gaz sahası olan Dovletabad Gaz Sahası'nın 1982'de keşfinden sonra, 1989'da gerçekleştirilen 89,9 milyar metreküplük üretim⁵⁶ Türkmenistan'ın doğal gaz üretim kapasitesini gösteren iyi bir örnektir. Ancak Türkmenistan'ın yıllık doğal gaz üretimi bağımsızlığı takip eden ilk yıllar içerisinde kademeli olarak düşmüş, bağımsız olduğu günden bu yana en yüksek üretimini ise 2008 yılında 66,1 milyar metreküp olarak gerçekleştirebilmiştir. 1990lar boyunca Rusya ile yapılan doğal gaz ticaretinde, Rusya'ya oldukça düşük fiyattan gaz ihraç edilmesine ek olarak SSCB'den kalan teknik altyapının yenilenememesine bağlanabilecek olan bu düşüş⁵⁷, dışarıdan gelecek iktisadi bir destek olmadan, Türkmenistan'ın yıllık doğal gaz üretiminde istenen seviyeye gelemeyeceğini göstermiştir.

1997 yılına kadar sadece Rusya'ya doğal gaz ihracatı yapan Türkmenistan, bu tarihte İran ile Körpece ve Kurt-Kui arasında bir doğal gaz boru hattı inşasını öngören anlaşma imzalamıştır. Yıllık 10 milyar metreküp doğal gaz taşınması düşünülen Körpece-Kurt-Kui Doğal Gaz Boru Hattı, üretime geçtiği Aralık 1997'den itibaren on dört yıllık süre boyunca yıllık sekiz milyar metreküpten fazla doğal gaz taşıyamayarak, Türkmenistan'ın doğal gaz ihracatını artırma hedefine ulaşmasında önemli bir rol oynayamamıştır. Ancak Hazar'ın 'çıkmaza' giren hukuki statüsünün bir çözüme ulaşmasını beklemeden Türkmen gazının karayoluyla Batı'daki müşterilere ulaştırılabilecek olması Türkmenistan'ı AB üyesi ülkeleri nezdinde önemli bir enerji kaynağı ülkesi haline gelmiştir.⁵⁸

2000li yıllara gelindiğinde Türkmenistan'ın doğal gaz üretiminde yıllar itibariyle artış gözlemlenmeye başlamıştır. Ancak bu artışta temel etmen

⁵⁶Public Finance Monitoring Center, **Hydrocarbons of Turkmenistan: New Challenge For the Europe**, Baku, 2010, s. 4, (Çevrimiçi) http://www.pfmc.az/attachments/403_HYDROCARBONS%20OF%20TURKMENISTAN.pdf, 04 Nisan 2012.

⁵⁷A.e. , s. 3.

⁵⁸Denison, Michael, "Turkmenistan and the EU: Contexts and Possibilities for Greater Engagement," **Engaging Central Asia: The European Union's New Strategy in the Heart of Eurasia**, Ed. by Neil J. Melvin, Brussels, Centre for European Policy Studies, 2008, s. 81-105.

Türkmenistan'ın bu zaman zarfında ihtiyaç duyduğu dış sermayeyi ülkeye çekerek teknik altyapısını geliştirmesi değil, doğal gaz fiyatlarının yükselmesi sonucu AB ülkelerine gaz ihracatını arttırmak isteyen Gazprom'un Türkmen gazına olan talebinin artmasıdır. Nitekim 2009 yılında doğal gaz fiyatlarının düşmesiyle Gazprom bir önceki yıldan kalma siparişinin ancak dörtte birlik kısmını satın almış, Türkmenistan ve Rusya arasındaki ikili anlaşmalar gereği kalan doğal gaz için Türkmenistan'a herhangi bir tazminat ödememiştir. Sonuç olarak Türkmenistan'ın 2009'daki doğal gaz üretimi de bir önceki yılın yaklaşık yarısı kadar düşmüştür.

Rusya ve Türkmenistan arasında 2009 yılında yaşananlar Türkmenistan'ın doğal gaz ticareti uygulamalarında bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bölgesinde Rusya ve İran'dan sonra en fazla doğal gaz tüketen ülke olan ÇHC ile yıllık 40 milyar metreküp kapasiteli satış anlaşması bu dönüm noktasından sonra atılmış önemli bir adımdır. Ancak bu anlaşma doğrultusunda inşası öngörülen boru hattının en erken 2015 yılında tamamlanabilecek olması Türkmenistan'ın müşteri ülke çeşitlendirilmesi yoluyla 2008'deki ihracat seviyesine ulaşamayacağını göstermektedir.

Türkmenistan'ın uluslararası doğal gaz ticaretinde söz konusu diğer bir engel ise Türkmenistan'ın başta Batılı olmak üzere dışarıdan gelebilecek yatırımlara karşı hukuki düzenlemelerin bulunmasıdır. Çinli, Güney Koreli ve Malezyalı şirketlere Hazar Kıyısı'ndaki doğal gaz sahalarında arama ve geliştirme imkânı sağlayan Ürün Paylaşım Anlaşmaları'nı Türkmenistan'la yapmış olmalarına rağmen 1990lar'dan beri bu anlaşmaları yapmaya çalışan Batılı şirketlerin hiçbirinin Üretim Paylaşım Anlaşması (ÜPA) imzalamaya muvaffak olamayışı, Türkmenistan'daki hukuki düzenlemelerin belirli bir siyasi yönünün bulunduğu izlenimi yaratmaktadır. ÜPA'ya ek olarak Batılı şirketlere geri dönüştürülmüş hidrokarbon mülkiyet hakkının verilmemesi, yatırım rambursmanları (geri ödemeleri) ve anlaşmayla garanti edilmiş kar haklarının korunması ve sınırlı bile olsa bizzat Batılı şirketler tarafından geliştirilmiş altyapı tesislerinin mülkiyet haklarının güvence altına alınmaması bölgeye yatırım yapmak isteyen Batılı şirketleri zor durumda bırakmaktadır.⁵⁹

⁵⁹Public Finance Monitoring Center, a.g.e. , s. 5.

2.2.2.2.2. Türkmenistan ve Nabucco Projesi

Yukarıda saymış olduğumuz tüm bu hukuki engelleri aşarak Türkmen doğal gazına doğrudan ulaşma yolunda AB ülkelerinin atmış olduğu ilk adım henüz 1996 yılında Royal Dutch Shell liderliğindeki şirketler birliği vasıtasıyla olmuştur. Trans-Hazar Boru Hattı Projesi ile yılda 30 milyar metreküp doğal gazın AB ülkelerine sevkiyatını öngören anlaşmanın görüşmeleri, AB ile enerji anlaşması yapma noktasında daha istekli olan Azerbaycan'da 1999 yılında Şahdeniz doğal gaz sahasının keşfedilmesinin de etkisiyle, 2000 yılında askıya alınmıştır. İki taraf arasında askıya alınan enerji görüşmeleri, doğal gaz fiyatlarının yedi yıl içerisinde üç misline çıkması ve iki taraftan ziyade aracı ülke Rusya'nın daha fazla kar etmesi sonucu, 2007 kışında tekrar başlatılmıştır. Ancak Nisan 2010'da AB Komisyoneri Günther Oettinger'in ve Ocak 2011'de Avrupa Komisyonu Başkanı José Manuel Barroso'nun Türkmenistan'a yapmış olduğu üst düzey ziyaretlerde ÇHC ve İran'a nazaran daha yüksek birim fiyat üzerinden daha yüksek kapasiteli talep garantisi içeren önerilerine Türkmen yetkililerce net bir şekilde cevap verilmemiştir.

Türkmenistan, Batılı şirketlerin yatırımlarına 1990lar'dan daha yakın bir görünüm sunmaktadır. Öte yandan Hazar'ın uluslararası hukuki statüsünün kıyıdaş tüm ülkelerin ortak bir paydada buluşmadan çözülemeyecek olması Türkmenistan'ı Hazar'ın dâhil edildiği projelere mesafeli bir duruş sergilemesine neden olmaktadır. Bu açıdan İran üzerinden geçecek herhangi bir enerji boru hattı projesine sıcak bakmayan AB, bu ülkeye Türkmenistan'a olduğundan daha uzak görünmektedir. Enerji ticaretinde olduğu kadar siyasi alanda da Rusya ile ilişkileri yakın olan Türkmenistan'ın bu ülkenin gaz ihracatında önemli bir yer tutmayan ÇHC ve İran ile anlaşma yaparken bile çekingen davranıyor olması AB'nin önünde duran diğer bir engeldir.

Nabucco kapsamında AB'ye iletilecek yıllık doğal gaz miktarına önemli bir miktarda destek sağlayacak Türkmenistan'ın bu projeye dâhil olması Türkiye açısından son derece önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim 2007 yılında AB ile Türkmenistan arasında doğrudan enerji ticareti görüşmelerinin başlamasının ardından

Türkiye, 2008 yılında Başbakanlık⁶⁰, 2009 yılında ise Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı seviyesinde⁶¹ Türkmenistan'a ziyaretler gerçekleştirmişlerdir.

2.2.2.3.Kazakistan

2.2.2.3.1. Kazakistan'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü

SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan ülkeler arasında, Rusya'dan sonra, en büyük yüzölçümüne sahip ülke Kazakistan'dır. Dünyanın en geniş dokuzuncu ülkesi Kazakistan, beş buçuk milyar ton petrol rezerviyle, Hazar Havzası petrol rezervlerinin yaklaşık üçte birine; bir trilyon sekiz yüz milyar metreküp doğal gaz rezerviyle yine Hazar Havzası doğal gaz rezervlerinin yüzde on beşine sahip bulunmaktadır. 2010 yılında günlük ortalama bir milyon yedi yüz elli yedi bin varil petrol üreten Kazakistan'da petrol endüstrisi, Gayri safi yurtiçi hâsılanın (GSYH) %30'unu, toplam yıllık ihracatın da %57'sini karşılayarak önemli bir iktisadi girdi olmuştur.⁶² Son on yıllık dönemde, yabancı yatırımcıların da desteğiyle, yıllık ortalama yüzde dokuz oranında petrol üretimini arttıran Kazakistan'da, yıllık ortalama dört milyar altı yüz milyon dolar yeni enerji kaynaklarının aramalarında kullanılmaktadır.⁶³ Kazakistan'ın, Tengiz ve Kaşagan gibi, geniş petrol sahaları günümüzde daha çok ülkenin batı bölgelerinde, Hazar Havzası yakınında, bulunmaktadır. Bağımsızlığı izleyen ilk üç yılda yaşanan iktisadi dar boğaza bağlı olarak, petrol üretiminde %20'lik bir düşüş yaşanmışsa da 1999 ve 2004 yılları arasında üretim, yılda ortalama %15 oranında artarak bugünkü seviyesine gelebilmiştir.⁶⁴

Kazakistan'da devlet teşebbüsüyle 2004-2004 yıllar arasında yıllık ortalama 10,9 milyar metre küp doğal gaz üretilirken, 2004 yılında özel teşebbüs şirketlerinin

⁶⁰T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Enerji, Su ve Çevre İşleri Genel Müdür Yardımcılığı, Enerji, Su Kaynakları ve Çevre Haber Bülteni**, Sayı:6, Ekim-Aralık 2008, s. 2.

⁶¹T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Enerji, Su ve Çevre İşleri Genel Müdür Yardımcılığı, Enerji, Su Kaynakları ve Çevre Haber Bülteni**, Sayı:8, Nisan-Haziran 2009, s. 2.

⁶²Mark J. Kaiser, Allan G. Pulsipher, "A Review of the Oil and Gas Sector in Kazakhstan," **Energy Policy**, Vol. 35, 2007, Elsevier Ltd, s. 1300.

⁶³A.e.

⁶⁴BP Statistical Review of World Energy June 2011... , s. 8.

gaz üretimine izin veren yasal düzenlemeyle, yıllık doğal gaz üretim miktarı 2004-2010 yılları arasında 25,9 milyar metreküpe çıkmıştır.⁶⁵ Bu yasal düzenleme öncesinde dünya çapında doğal gaz fiyatlarının, 2000-2004 yılları arasında, ortalama %13,5 değer kazanmasına karşın, 2004-2010 yılları arasında, yıllık ortalama %31,1 değer kazanmış olması⁶⁶, Kazak Hükümeti'nin zamanlama konusunda başarılı olduğunu göstermektedir.

Harita 5. Kazakistan'daki Mevcut Doğal Gaz Boru Hatları

Kazakistan iç piyasasına doğal gaz talebi, güneydeki Çimkent ve Almatı şehirlerinde yoğunlaşmıştır. Ancak bu bölgelere doğal gaz arzı, Kazakistan'ın batısındaki Atyrau, Çimkent ve Pavlodar Doğal Gaz Sahaları yerine, Özbekistan ve Türkmenistan'dan yapılmaktadır. Öz kaynakların ülke içinde kullanımı yerine ithalat yolunun seçilmesinin nedeni, SSCB döneminde Moskova'yı merkez alarak inşa edilen boru hattı güzergâhlarının Kazakistan'ın iç talebini karşılamaktan uzak olmasıdır. Batıdaki doğal gaz sahaları ile güneydeki büyük şehirler arasında inşa edilmesi gereken yaklaşık iki bin kilometrelik yeni doğal gaz boru hattı maliyetinin oldukça yüksek olması, Kazakistan'ı bu siyaseti orta vadede devam ettireceğini göstermektedir.

İktisadi yapısı içerisinde enerji sektörünün önemli bir rol oynaması nedeniyle, bağımsızlığı takip eden yıllardaki iktisadi dar boğazı yabancı yatırımcılara kapısını

⁶⁵BP Statistical Review of World Energy June 2011... , s. 22.

⁶⁶A.e. , s. 27.

açarak aşan Kazakistan'da bugün yedi büyük şirketler birliği, enerji üretiminin %90'ına sahiptir.⁶⁷ Bu şirketler birliktelikleri bünyelerinde Rus, Amerikan, Fransız, İngiliz, Çinli, Türk, Kanadalı, Macar, Danimarkalı, Koreli, Japon, Endonezyalı ve Romen bulundurarak enerji sektöründe çok uluslu bir yapının Kazakistan'a hâkim olmasına neden olmuşlardır. Kazakistan Hükümeti ise bu çok uluslu yapıyı kontrol edebilmek ve Kazakistan iktisadının enerji sektörüne bağlı kırılganlığını önleyebilmek için birtakım yasal düzenlemelere gitmiştir. Kazak pazarını yabancı yatırımcılar için daha az mücadelecı bir yapıya dönüştürdüğü iddia edilen bu düzenlemelerle birlikte, enerjiden elde edilen gelirle 'ülkenin sosyoekonomik gelişimine istikrar kazandırmak ve ülkenin dış faktörlere karşı kırılganlığını azaltmak için', Kazakistan Ulusal Fonu kurulmuştur.⁶⁸ Kurulduğu on yıllık dönemdeki performansı ile fonun Kazakistan'ı, enerji piyasasındaki dalgalanmalara karşı, nispeten koruduğu görülmektedir.

İran'ın olası enerji boru hattı projelerinden izolasyonu ve Hazar'ın uluslararası hukuki statüsünde girilen çıkmaz devam ettiği sürece Kazakistan'ın coğrafi konumu, küresel enerji denkleminde oldukça önemli bir etmen olarak kalacaktır. Ancak Petrolün aksine Kazakistan'da bulunan doğal gaz rezervi ve yıllık üretim miktarı enerji denklemi içerisinde yer alan ülkeler için cazip değildir. Güney komşusu ve doğal gaz zengini Türkmenistan'a İran ve Hazar haricinde ulaşan tek yolun Kazakistan'dan geçiyor olması, boru hatlarıyla taşınması öngörülen doğal gaz için Kazakistan'ı önemli bir transit geçiş ülkesi yapmaktadır.

2.2.2.3.2. Kazakistan ve Nabucco Projesi

Bağımsızlığından bu yana çok uluslu şirket birlikteliklerine yatırım kapısını açan, ancak çok uluslu şirket birlikteliklerinin ülke içerisindeki hareket sahasını yasal yollarla oldukça daraltan Kazakistan Hükümeti'ni AB ve ABD, hükümetin bu kontrollü politikasına muhalif olan basın yoluyla eleştirmişlerdir.⁶⁹ Ancak Hazar'ın

⁶⁷Kaiser, Pulsipher, **a.g.e.** , s. 1302.

⁶⁸**A.e.**

⁶⁹Farkhad Sharip, "Astana Drifts Away from EU-Favored Energy Projects, Nazarbayev," **Eurasia Daily Monitor**, Vol. 6, Issue: 99, 22 May 2009, (Çevrimiçi) <http://www.jamestown.org/programs/>

uluslararası hukuki statüsü belirlenmeden Rusya veya İran'ı devre dışı bırakacak bir boru hattı projesinin inşası mümkün gözükmediğinden, AB ve Kazakistan arasındaki doğal gaz görüşmeleri 2011 yılı itibariyle net bir sonuca ulaşamamıştır. Kazakistan'ın Rusya ile 12 Mayıs ve 20 Aralık 2007 tarihinde, Türkmenistan doğal gazının Rusya'ya iletilmesi hususunda kapasite artırımı anlaşması imzalaması⁷⁰; ÇHC ile ise 14 Aralık 2007 tarihinde, yıllık otuz milyar metreküp Türkmenistan doğal gazını Kazakistan ve Özbekistan üzerinden ÇHC'ye iletilmesini öngören boru hattını açması⁷¹, AB'nin Kazakistan ile enerji ilişkilerinde yeni bir açılım yapmasını oldukça zorlaştırmıştır. Öte yandan Ağustos 2008'de Gürcistan'da yaşanan savaş sonrasında Rusya'nın olası müdahalelerinden çekinen diğer bölge devletleri gibi Rusya ile yaklaşık 7600 kilometre kara sınırı bulunan Kazakistan da AB'nin olası açılımına karşı tereddütlü davrandığı bilinmektedir.⁷²

Kazakistan'ın, petrol ihracatında sahip olduğu 'net enerji ihracatçısı' statüsü, doğal gaz söz konusu olduğunda 'transit enerji koridoru' olarak değişmektedir. ÇHC ve Rusya ile imzalamış olduğu anlaşmaların esas itibariyle Türkmenistan doğal gazını kaynak olarak görmesi bu iddiamızı desteklemektedir. Öte yandan Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü taraf ülkelerce çözülmeden Kazakistan'dan geçecek bir doğal gaz boru hattı projesinin İran veya Rusya'yı devre dışı bırakarak Türkiye'ye ulaşması da ne siyasi ne de iktisadi olarak mümkün görünmektedir. Kazakistan'ın 'mutluluk çoklu boru hattıdır' şiarıyla yön verdiği enerji siyaseti⁷³ bu bağlamda, Nabucco gibi Türkiye ve ötesinde AB'ye yönelen batı güzergâhlı projeler yerine güzergâhları doğu ve kuzeye yönelik iki farklı uluslararası projeye daha uyumlu görünmektedir. Bu uluslararası projelerden ilki Rusya ile gerçekleştirilen 'Orta Asya

edm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=35026&tx_ttnews%5BbackPid%5D=485&no_cache=1, 13 Nisan 2012.

⁷⁰Judy Dempsey, "Russia Signs Deal for Gas Pipeline Along Caspian Sea," **The New York Times**, 21 December 2007; "Russia, Turkmen, Kazakh Leaders Discuss Energy Ties," **Thomson Reuters**, May 12, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2007/05/12/turkmenistan-russia-idUSL121855620070512>, 13 Nisan 2012.

⁷¹"Chinese, Turkmen, Kazakh, Uzbek Presidents Unveil Gas Pipeline," **Xinhua**, 2009-12-14, (Çevrimiçi) http://news.xinhuanet.com/english/2009-12/14/content_12645369.htm, 13 Nisan 2012.

⁷²"Kazakhstan Ready to Join Nabucco Gas Project, Seeks More from EU," **RIA Novosti**, 18/07/2010, (Çevrimiçi) <http://en.rian.ru/exsoviet/20100718/159855741.html>, 13 Nisan 2012.

⁷³Carrie Liu Currier, Manochehr Dorraj, **China's Energy Relations with the Developing World**, New York, The Continuum International Publishing Group, 2011, s.96.

Merkezi' projesi, ikincisi ise ÇHC'ye ile gerçekleştirilen 'Amu Derya-Sincan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'dir.

2.2.3. Avrupa Birliği

2.2.3.1. Avrupa Birliği'nin Doğal Gaz Enerjisi Görünümü

Ülkelerin küresel ekonomi içerisindeki gücünü gösterme açısından bir standart olarak kabul edilen 'satın alma gücü paritesine göre gayri safi yurt içi hâsıla verilerini esas alınarak yapılan projeksiyonda (SGP-GSYH Projeksiyonu'nda)' beşinci sırada yer alan Almanya, yedinci sırada yer alan Birleşik Krallık, sekizinci sırada yer alan Fransa, onuncu sırada yer alan İtalya ve on ikinci sırada yer alan İspanya'yı da bünyesinde barındıran AB, küresel ekonominin başat aktörlerinden biridir.⁷⁴ Bu iktisadi gücü taşımanın gerekliliklerinden biri olarak yüksek miktardaki enerji ihtiyacını çeşitli kaynaklar vasıtasıyla sağlayan AB içerisinde, diğer hidrokarbon yakıtlara nazaran maliyetinin ucuzluğu ve karbon salınımının azlığı nedenleriyle, doğal gaz gittikçe artan bir öneme sahip olmaya başlamıştır.

İlk kez 1959 yılında Hollanda'nın Groningen Şehri'nde doğal gaz sahasının bulunmasıyla doğal gaz üretimine başlayan AB'nin 2010 itibariyle doğal gaz rezervi iki buçuk trilyon metreküpken, bu rezervin yılda ancak yüz altmış dokuz milyar metreküpünü kullanılabilir hale getirebilmektedir. Öte yandan yine 2010 yılında dört yüz yetmiş beş milyar metreküp doğal gaz tüketen AB ülkeleri arasında 93,8 milyar metreküp harcamayla birleşik krallık birinci 81,3 milyar metreküp harcamayla Almanya ikinci 76,1 milyar metreküplük harcamayla ise İtalya üçüncü sırada yer almaktadır. Bu üç ülkeden yalnız ilk ikisinin bile yıllık tüketiminin AB'nin üretim kapasitesiyle karşılanamayacak olmasının yanı sıra üretim kapasitesinin artırılması yönünde atılacak adımlarla bile ancak beş yıllık bir doğal gaz rezervi bulunan AB

⁷⁴“GDP, PPP (Current International \$),” **World Development Indicators and Global Development Finance**, The World Bank Group, (Çevrimiçi) <http://databank.worldbank.org/data/Databases.aspx>, 04 Nisan 2012.

ülkelerinin doğal gaz tüketiminin 2030 yılına gelindiğinde günümüzdeki tüketimin %70'i kadar⁷⁵, ithalatın ise bugünküne göre %24 artacağı öngörülmektedir.⁷⁶

2.2.3.2. Avrupa Birliği'nin Enerji Arz Güvenliği ve Güney Enerji Koridoru Projesi

AB ülkeleri doğal gaz enerji kaynağına yönelik artan ihtiyacı ithal etme yoluyla karşılamayı tercih etmesi sonucunda 2009 yılı itibariyle bu enerji kaynağında yıllık ithalat oranı %64,2'ye varmıştır.⁷⁷ 2009 yılı itibariyle doğal gaz ithalatının %34,2'sini doğu koridor güzergâhıyla Rusya'dan (Kuzey Almanya'ya) , %30,7'sini kuzey koridor güzergâhıyla Norveç üzerinden (Hollanda, Birleşik Krallık ve Danimarka'ya) %19,1'ini ise batı koridor güzergâhıyla Kuzey Afrika ülkeleri üzerinden (İspanya'ya, Sardunya Adası'na) karşılayan AB, Hazar Havzası'nın ve Orta Doğu'nun enerji kaynaklarına güney koridor güzergâhının inşasıyla erişerek, enerji arz güvenliğini sağlamlaştırmaya çalışmaktadır.⁷⁸ Ancak 2000li yılların başında %50'ye yakın seviyelerde Rus doğal gazına bağımlı olan AB, Kasım 2008'de yayınladığı İkinci Stratejik Enerji Gözden Geçirme Belgesi ile bu bağımlılığın azalması gerekliliği üzerinde vurgu yapılırken 6 ve 20 Ocak 2009 tarihlerinde Ukrayna üzerinden AB ülkelerine gelen Rus gazının kesilmesi, üye ülkelerin tepkisini çekmiş ve bu yüzden de bu bağımlılığın öncelikle kaynak çeşitlendirilmesine gidilerek ivedilikle azaltılmasının zorunluluğu Eylül 2009'da Avrupa Konseyi'nin 2009/119/EC başlıklı yönergesiyle bir kez daha dile getirilmiştir. Kaynak çeşitlendirilmesinde farklı üretici ve transit ülkelerle ilişkilerin güçlendirilmesi konusundaki fikirler ise 07 Eylül 2011 tarihinde Avrupa

⁷⁵Comission of the European Communities, **Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy**, {SEC(2006) 317}, Brussels, 8 March 2006, s. 3, (Çevrimiçi) http://europa.eu/legislation_summaries/energy/european_energy_policy/127062_en.htm, 04 Nisan 2012.

⁷⁶Pantelis Capros, Leonidas Mantzos v.d. , **EU Energy Trends to 2030**, Belgium, Publications Office of the European Union, 2010, s. 124, (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/energy/observatory/trends_2030/doc/trends_to_2030_update_2009.pdf, 04 Nisan 2012.

⁷⁷"Natural Gas Energy Dependence (%)," **Eurostat**, Code: tsdcc310, (Çevrimiçi) <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsdcc310&language=en>, 04 Nisan 2012.

⁷⁸Brendan Devlin, Katrin Heer, "The Southern Corridor – Strategic Aspects for the EU," **Beyond Turkey: The EU's Energy Policy and the Southern Corridor**, Ed. by Kristin Linke, Marsel Viëtor, Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung, November 2010, s. 6.

Komisyonu'nun "AB Enerji Politikası: Sınırlarımızın Ötesindeki Ortaklarla Bağlanmak" başlıklı tebliği ile belirtilmiştir.⁷⁹

Harita 6. Güney Akım, Nabucco ve Kuzey Akım Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri

Avrupa Komisyonu'nun '2020 ve Ötesi için Enerji Altyapı Öncelikleri Entegre Edilmiş Bir Avrupa Enerji Ağı için Plan' başlıklı inisiyatif ile birlikte doğal gaz da dâhil olmak üzere hangi enerji koridorlarına öncelik verilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁸⁰ Enerji arz güvenliğinin ithal edilen enerji miktarının artırılması

⁷⁹Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic And Social Committee and the Committee of the Regions, **On Security Of Energy Supply and International Cooperation - "The Eu Energy Policy: Engaging With Partners Beyond Our Borders"**, Com(2011) 539 Final, Brussels, 7.9.2011, (Çevrimiçi) [Http://Eur-Lex.Europa.Eu/Lexuriserv/Lexuriserv.Do?Uri=Com:2011:0539:Fin:En:Pdf](http://eur-lex.europa.eu/Lexuriserv/Lexuriserv.Do?Uri=Com:2011:0539:Fin:En:Pdf), 04 Nisan 2012.

⁸⁰Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic And Social Committee and the Committee of the Regions, **Energy Infrastructure Priorities for 2020 and Beyond-A Blueprint for an Integrated European Energy Network**, Com(2010) 677 Final, Brussels, 17.11.2010, (Çevrimiçi) [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SPLIT_COM:2010:0677\(01\):FIN:EN:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SPLIT_COM:2010:0677(01):FIN:EN:PDF), 05 Nisan 2012.

noktasında ortaya çıkan, Rusya'dan başlayarak Baltık ülkelerini kat eden kuzey ve yine Rusya'dan başlayarak Karadeniz'i kat edecek Güney Akım Projeleri'nin yanı sıra yine Güney Koridoru kapsamında 91,3 trilyon metreküplük Hazar ve Orta Doğu doğal gaz enerji kaynaklarının AB'ye ulaştırılması projesi kaynak ülke çeşitlendirilmesi açısından AB için çok büyük önem arz etmektedir.

AB'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirme yolunda hazırlamış olduğu bu stratejik planlar, inisiyatifler ve raporlarda bu çalışmaların ortak özelliğinin 'Avrupa Komşuluk Politikası ile uyumlu bir şekilde geliştirilmek ve dolayısıyla boru hattı siyaseti yoluyla üreticiler arasında siyasi rekabetten çok iktisadi bir rekabet ortamı yaratılarak projelerde yer alması muhtemel ülkelerin özellikle bu açıdan ayakları üzerlerinde durmalarına yardımcı olmak olduğu' belirtilmektedir.⁸¹

AB'nin Orta Doğu ve Hazar'ın doğal gaz kaynaklarına ulaşmada, diğer bir deyişle dördüncü güzergâhı inşaada, kullanabileceği en kısa hat, Güney Almanya, Avusturya ve İtalya hattından geçmektedir. Ancak tüm bu ülkelerin doğal gaz ihtiyaçları, yaklaşık elli yıldır düzenli olarak, Rusya tarafından karşılanmaktadır. Bu ülkelere gaz sağlaması planlanan Orta Doğu ve Hazar Bölgesi ülkelerinin arasında ise Güney Koridoru Hattı'na entegre olma ihtimali üzerinde bir ayırım yapılabilir. Örneğin kaynak ülke olarak Türkmenistan, Azerbaycan ve Irak'ın Kuzeyi'nin orta vadede Güney Koridoru'na bağlanması daha muhtemelken, Mısır, Irak'ın Güneyi ve Katar gibi ülkelerin orta vadede ancak Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) sevkiyatı ile projelere dâhil olmaları, ancak uzun vadede boru hatlarıyla AB'ye doğrudan bağlanmaları beklenmektedir. Öte yandan doğal gaz kaynakları konusunda oldukça zengin bir ülke olan İran, AB açısından oldukça uzak bir ihtimal olarak gözükmektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin nükleer enerji programının ABD'den sonra AB bünyesinde de rahatsızlık yaratması sonucunda Temmuz 2010'da AB'nin İran'dan alınan doğal gaz ve petrol miktarının sınırlandırılması kararı⁸², İran'ın AB ülkelerindeki konumunu belirginleştiren bir örnek olarak sunulabilir.

⁸¹Devlin, Heer, **a.g.e.** , s. 6.

⁸²Council Decision of 26 July 2010 Concerning Restrictive Measures Against Iran and Repealing Common Position 2007/140/CFSP, **Official Journal of the European Union**, 27.7.2010, s. L 195/39-

2.2.2.3.3. Güney Koridoru Projesi ve Türkiye

Rusya'nın enerji tekeline alternatif olarak düşünülen Güney Koridoru projeleri arasında Orta Doğu'dan Katar, Irak'ın Güneyi ve Mısır'dan LNG olarak ithal edilecek gazın yanı sıra genel olarak Nabucco, Türkiye-Yunanistan-İtalya (ITGI), Gas Interconnector Greece-Bulgaria (IGB), TransAdriyatik Boru Hattı, Gürcistan ve Romanya arasındaki Beyaz Akım Boru Hattı ve Türkmenistan'la Azerbaycan'ı Hazar'dan bağlaması öngörülen Trans Hazar Boru Hattı Projeleri yer almaktadır. AB için Güney Akım projesine alternatif kaynak yaratma noktasında, kaynak bölge olarak ister Orta Doğu ister Hazar olsun, Türkiye ayrı bir öneme haiz bulunmaktadır. AB ile 1964'ten beri ilişkileri sürmekte olan Türkiye 1987'de birliğe tam üyelik için başvuruda bulunurken, 2005 Ekimi'nden bu yana da üyelik müzakerelerini sürdürmektedir. Ancak üyelik müzakerelerinin önemli bir ayağı olan enerji faslı bir türlü açılmamıştır. Bu engeli hükümetlerarası imzalanan antlaşmalar yoluyla aşan AB ve Türkiye, özellikle 2020 yılına kadar AB'nin enerji ihtiyacının %5'ini karşılaması planlanan Nabucco ile Türkiye'nin Birliğin enerji politikalarındaki stratejik önemine somut bir anlam kazandırmak istemiştir. Bu bağlamda AB Nabucco'ya vermeyi taahhüt ettiği ancak doğrudan gerçekleştirmesinin mümkün olmadığı iktisadi desteği Nisan 2010'da AB Komisyoneri Günther Oettinger nezdinde Azerbaycan ve Türkmenistan'a gerçekleştirdiği üst düzey ziyaretlerle vermiştir. Oettinger'in ziyareti öncesinde AB'nin gaz arzı güvenliği yönetmeliğini değiştirerek⁸³ Nabucco'ya olan desteğini siyasi ve hukuki olarak pekiştirmesi, projeyi doğrudan destekleyecek uluslararası şirketlerin alacakları riskleri en aza indirmeyi hedeflemiştir.

AB'nin Nabucco Projesi için vermiş olduğu siyasi ve hukuki destek, Türkiye açısından, verilen iktisadi destek kadar önemlidir. Bu durumun başlıca sebebinin Adam Smith'in 'gizli el' olarak tanımladığı serbest piyasa kurallarının özellikle

L 195/73, (Çevrimiçi) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:195:0039:0073:EN:PDF>, 05 Nisan 2012.

⁸³Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Konseyi, Avrupa Komisyonu, **Energy Policy: Measures to Safeguard Security of Gas Supply (2004/67/EC Talimatının Feshi)**, 12.11.2010, (Çevrimiçi) <http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?id=578823>, 05 Nisan 2012.

Hazar Bölgesi'nin enerji kaynaklarına ulaşmak için yeterli olamamasıdır. Bölgede özel sektör yatırımlarının gerçekleşmesi için gerekli olan piyasa şartları sağlansa bile özellikle Azerbaycan-Ermenistan, Gürcistan-Rusya, Türkmenistan-Rusya ve Türkiye-İran arasındaki ilişkilerin değişkenliği AB'yi projede yer alması düşünülen ülkeler arasında AB Komisyonu nezdinde girişimlerin gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu girişimlerden ilki olan Nisan 2010 Türkmenistan ziyaretinin temelinde bu ülkenin bölgede doğal gaz rezervi en zengin ülkelerden biri olarak, üretimi belirli bir seviyeye gelmiş olmasına rağmen, ürettiği gazın büyük bir kısmını sözleşmeye bağlı kalmadan satıyor olması yatmaktaydı. Ancak müşterilerinin sayısını ya da sözleşmeye bağlı olarak sattığı gaz miktarını artırma konusunda Türkmenistan'ın isteksiz olması Komisyon'un bu girişimden istediği anlaşmaların çoğunu yapamamasına neden olmuştur.⁸⁴ Türkmenistan girişiminin kısmi başarısızlıkla sonuçlanmasının altında yatan diğer bir neden AB ülkelerindeki enerji şirketlerinin Gazprom ya da ÇHC merkezli şirket CNOOC kadar geniş çaplı sipariş veremeyecek olmasıdır. Bu engeli 2. Stratejik Enerji Gözden Geçirmesi bağlamında ele alan AB, Avrupa merkezli enerji şirketlerini Hazar Kalkınma Şirketi (CDC) çatısı altında toplayarak aşmayı çalışan AB yetkilileri, AB'nin enerji ithalatını liberal iktisadi yollardan çözmeyi esas aldığı için, bu çözümün ad hoc bir çözüm olduğunu belirtmiştir.⁸⁵

AB'nin Güney Koridoru'nu açma konusunda iktisadi ve siyasi olduğu kadar hukuki girişimleri de mevcuttur. Uluslararası enerji boru hattı projeleri için uluslararası hukuka ve AB'nin Enerji Muktesebatı'na (Acquis) uygun olarak, net ve yaptırım gücü olan hukuki bir çerçeve yaratmak bu bağlamda Avrupa Komisyonu'nun hedefleri arasında yer almaktadır. Ancak Nabucco Projesi'nde olduğu gibi Komisyonun bu hukuki çerçeveyi kanunlaştırmasında bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin Türkiye ile Nabucco kapsamında yapılacak bir işbirliğinde Türkiye'nin AB'ye adaylık sürecinde enerji faslı tarama süreci başarıyla tamamlanmasına karşın bazı siyasi nedenlerden (Kıbrıs Meselesi) ötürü henüz

⁸⁴Devlin, Heer, **a.g.e.** , s. 8.

⁸⁵**A.e.**

açılmadığından ve Türkiye'nin bu alanda üye olmadığı bir teşkilâtın yaptırım gücüne mesafeli duruşundan⁸⁶ dolayı hukuki zemin ancak hükümetlerarası imzalanan bir anlaşmayla çözülebilmiştir. Geçerliliği elli yıl sürecek bu anlaşmayla Türkiye ve AB arasında enerji güvenlik protokolleri, ulaştırma fiyatlandırması ve üçüncü tarafların projeye katılımı ile ilgili detaylı bilgilere yer verilerek, ileride AB bünyesinde bulunmayan ülkelerle yapılacak olası enerji işbirlikleri için uygun hukuki çerçeve oluşturmada önemli bir adım atılmıştır.

Türkiye-AB ilişkilerinde Nabucco Projesi her iki tarafın da kazanabileceği bir senaryo olabilecek durumdadır. Böyle bir savın temelinde Türkiye'nin dış politikasının ana konularından biri haline getirmiş olduğu enerji stratejisinin, AB'de iktisadi olduğu kadar siyasi ve hukuki boyutlarının da olduğunu göstermiş olduğumuz AB Enerji İktisabıyla olan uyumu bulunmaktadır. Türkiye'nin Nabucco Projesi'nden faydalanması beklenen tüm taraflarla kurmuş olduğu ilişkilerdeki gibi AB ile olan ilişkilerinde de Nabucco'yu gerçekleşmesi için siyasi şartlar koşulan bir proje yerine tarafların tamamının iktisadi ilişkilerini güçlendirecek bir harç olarak görmesi de bu uyumu oluşturan temel sebeptir.⁸⁷ AB açısından ise Türkiye'nin Güney Koridor Hattı'nda bulunması muhtemel ülkelerle kurmuş olduğu olumlu siyasi ve iktisadi ilişkilere ek olarak Türkiye'nin siyasi ve iktisadi olarak bölge ülkelerine görece daha istikrarlı olmasına ek olarak hukuki düzenlemelere karşı daha olumlu bir tavır takınması, Türkiye'yi enerji konusunda devre dışı bırakılması düşünülmeyen bir ortak yapmaktadır.

2.2.2.3.4. Güney Koridoru Projesi ve Rusya

Avrupa Birliği'nin Güney Koridor Hattı'nda işbirliği yapma olasılığı olan diğer bir ülke, hâlihazırda Doğu Koridor Hattı vasıtasıyla bir numaralı doğal gaz tedarikçisi olan Rusya'dır. 1968'de Avusturya'nın SSCB'den gaz ithal etmesiyle başlayan bu işbirliği 2001 yılında AB'nin Rusya'ya %47,7 oranında bağımlılığına varmış olsa da Norveç'in bu pazardaki payını genişletmesiyle bu oran 2009 yılında

⁸⁶Gareth M. Winrow, **Problems and Prospects for the “Fourth Corridor”: The Positions and Role of Turkey in Gas Transit to Europe**, Oxford, the Oxford Institute for Energy Studies, 2009, s. 7-9.

⁸⁷Sayan, **a.g.e.**, s. 11.

ancak %34,2'ye düşebilmiştir.⁸⁸ Bu yüzden Güney Koridor Hattı'nda yer almayacak olsa bile bu proje dâhilinde çizilecek hattın en çok etkilenecek ülkelerin başında Rusya gelmektedir.

Rus yetkililer, AB'nin ilerleyen yıllarda döşeyeceği yeni enerji koridorlarıyla Rusya'nın devre dışı bırakılarak bir başka kaynak ülkeden doğal gaz ithalatının yapılamayacağı iddiasındadırlar. Bu iddialarının temelinde AB'nin Hazar Havzası'nda, doğal gaz kaynağı bakımından zengin, Türkmenistan ve İran'la kurması muhtemel ilişkilerdeki güçlük yatmaktadır. Bu görüşe göre nükleer enerji programı yüzünden başta ABD olmak üzere pek çok batılı ülkenin uluslararası bir projede İran'ı görmek istememesi, AB'yi Türkmen doğal gazına mecbur bırakacaktır. Ancak kontrat altına alınmamış trilyonlarca metreküp doğal gazı bulunan Türkmenistan'ın İran ve Çin'e ihraç ettiği yaklaşık on dört milyar metreküp doğal gaz miktarını kırkar milyar metreküpe çıkarma projesine ek olarak Rusya'ya yapmış olduğu yıllık altmış beş milyar metreküplük satış Türkmenistan'ın gelecekteki yıllık üretim kapasitesinin tamamının kontrat altına alınması manasına gelecektir.⁸⁹ Öte yandan Türkmenistan'ın doğal gazını boru hatlarıyla Azerbaycan'a iletmesinin tek yolu olan Hazar için ise aralarında Rusya ve İran'ın da bulunduğu kıyı ülkeler tarafından hukuki bir statü belirlenmediğinden, bu iki ülke arasında bir boru hattı inşa edilememektedir. Kaldı ki kıyı ülkeler bir boru inşasına izin verecek statüyü kabul etseler bile, muhtemel boru hattı güzergâhı Rusya ve/veya İran'ın münhasır iktisadi bölgelerinden geçeceğinden, bu ülkeler projenin dolaylı da olsa ortağı olacaklardır. Hazar'ın hukuki statüsü sorunu çözülmeden Türkmen doğal gazının sıvılaştırılarak Azerbaycan'a taşınması ise AB ülkelerinin oldukça pahallı bir enerji anlaşması yapması manasına gelecektir. Türkmenistan'a daha cazip görünebilecek olan Rusya, İran ve ÇHC ile doğrudan doğal gaz ticaretine ya da AB ile yapılacak ticareti engelleyen tüm bu olumsuzluklara rağmen, Türkmenistan'ın

⁸⁸“Natural Gas Energy Dependence (%)” Eurostat, Code: tsdcc310, (Çevrimiçi) <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsdcc310&language=en>, 04 Nisan 2012.

⁸⁹Maria Belova, “The Southern Corridor - Not Without Russia?,” **Beyond Turkey: The EU's Energy Policy and the Southern Corridor**, Ed. by Kristin Linke, Marsel Viëtor, Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung, November 2010, s. 25.

AB'yi hala bir müşteri olarak masada tutmasının ardında yatan temel sebep ise, AB ülkelerinin hâlihazırda mevzubahis diğer ülkelere göre birim alış fiyatını çok daha yüksek tutuyor olmasıdır.⁹⁰

Rusya'nın Nabucco'ya alternatif olarak AB'ye sunduğu proje ise İtalyan ENI ile Gazprom'un işbirliğinde hazırlanan yıllık altmış üç milyar metreküp doğal gaz taşıma kapasiteli Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'dir. Türkmen doğal gazının Rus merkezi doğal gaz boru ağıyla Karadeniz'in altına dönecek boru hatlarıyla Bulgaristan'a iletmeyi esas alan proje, transit koridor ülkelerin yaratabileceği olası siyasi ve iktisadi riskleri ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bu projeden en çok etkilenmesi muhtemel ülke Ukrayna'dır. Her ne kadar Şubat 2010'da Victor Yanukoviç'in iktidara gelmesiyle Rusya ile bu ülke arasındaki siyasi çatışmanın ortaya çıkma riski azalmış olsa da hâlihazırda Rusya ve AB arasında bir 'transit ülke' olan Ukrayna, bu avantajlı iktisadi konumunu, 'münhasır iktisadi bölgesinden istifade edilen bir ülkeye' dönüştürmek istememektedir. Öte yandan Türkiye de bu projeye salt Nabucco'ya alternatif olacağı düşüncesiyle karşı çıkmamaktadır. Türkiye'nin uluslararası enerji güzergâhlarına dair geliştirmiş olduğu stratejinin diğer bir ayağı olan 'Kuzey-Güney' güzergâhlarında bir terminal olma projesi yine Güney Akım Boru Hattı Projesi engeline takılmaktadır. Güney Akım'ın, Mavi Akım Projesine paralel olarak inşa edilmesi planlanan Mavi Akım 2 Projesi'nin gerçekleştirilmesini zora sokacak olması, bu proje ile Samsun'dan Ceyhan'a, Ceyhan'dan Suriye ve ötesinde Lübnan, İsrail ve hatta Güney Kıbrıs Rum Kesimi'ne doğal gaz iletiminde bir terminal olmayı hedefleyen Türkiye tarafından Güney Akım Projesi'ne verilecek olası desteği engellemektedir.

2008 İktisadi Krizi'nin etkilerini üstünden 2012 itibariyle henüz atamayan AB'de oluşabilecek finansman krizine ek olarak uzun vadede doğal gaz arzının fazlalaşmasıyla ihracatçı ülkeler için doğal gaz birim fiyatının azalma riski, Nabucco veya Güney Akım'dan yalnız birinin inşası fikrini güçlendirmektedir. ENI Başkanı Paolo Scaroni ve ABD'nin Avrasya Enerjisi Özel Temsilcisi Richard Morningstar'ın

⁹⁰İngilab Ahmadov, "The Southern Corridor and Nabucco – A Promising Challenge for Caspian Countries," **Beyond Turkey: The EU's Energy Policy and the Southern Corridor**, Ed. by Kristin Linke, Marsel Viëtor, Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung, November 2010, s. 19.

konuya dair farklı zamanlarda yapmış oldukları açıklamalarda bu fikrin yansımaları gözükmemektedir.⁹¹ Rusya tarafında ise Batı'nın mevzubahis projeleri tek çatı altında toplama fikri temkinli karşılansa da mevcut iki faktör Rusların da projelerin birleştirilmesi fikrine sıcak bakmasına neden olabilecektir. Bu faktörlerden ilki maliyeti sekiz ile yirmi beş milyar dolar arasında olması beklenen Güney Akım Projesi'nin iktisadi kriz ortamında Rusya tarafından pahallı bir proje olarak görülmesidir. Rusya Güney Akım'ın bu maliyetini AB ve Nabucco'ya taraf olması muhtemel diğer ülkelerle paylaşılabilme ihtimaline sıcak bakarken hâlihazırda Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne ek olarak Bulgaristan ile doğal gaz iletim altyapısı bulunan Türkiye'nin birleştirilmiş bir projede terminal ülke olmasını olumlu karşılamaktadır.

Sonuç olarak, AB'nin Güney Koridor Hattı'nı oluşturması, AB'nin Enerji Muktesebatı ile uyumlu olarak AB ülkelerine akacak gaz arzının çeşitlendirilmesi enerji güvenliğinin sağlanması ve bölgesel pazarlarda rekabetin arttırılarak son kullanıcıya ulaşan gaz fiyatının düşürülmesi gibi pek çok iktisadi olanağı beraberinde getirmesi planlanmaktadır Ancak olası projelerin karşılaşacağı coğrafi zorluklara ve AB şirketlerinin tekil olarak küresel rakipleri karşısında zayıf kalması gibi iktisadi zorluklara özellikle kaynak ülkelerinde gözlemlenen istikrarsız siyasi ve iktisadi ortama eklenince Güney Koridor Hattı'nın Avrupa Komisyonu tarafından siyasi ve hukuki açıdan da desteklenmesi zorunlu olmuştur. Siyasi destek noktasında AB'nin 'Komşuluk Politikası' kapsamında Hazar ve Orta Doğu Bölgesi devletleriyle kuracağı diyalog ve işbirliği ön plana çıkarken, hukuki destek olarak ise AB'nin enerji hedefleri doğrultusunda uluslararası hukuka uygun, net ve dayatılabilir enerji piyasası düzenleme kanunlarını uygulamak ve AB'nin yaptırımlarının doğrudan uygulanamayacağı durumlarda hükümetlerarası anlaşmalar yoluyla taraflar arasında yine bu hukuki zemine bir çerçeve sağlamak sayılabilir. Öte yandan AB

⁹¹ENI Başkanı Paolo Scaroni'nin Houston-Texas'ta düzenlenen CERA Week 2010'daki açıklamaları, March 9 2010, (Çevrimiçi) http://www.eni.com/it_IT/attachments/media/news/speech_Scaroni%20.pdf, 05 Nisan 2012. ABD'nin Avrasya Enerjisi Özel Temsilcisi Richard Morningstar'ın açıklaması için bkz. Deirdre Tynan, "Turkmenistan: Berdymukhamedov Makes Nabucco Pledge, Moscow Takes Energy Hits," **Eurasianet.org**, July 12, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav071309b.shtml>, 05 Nisan 2012.

Komisyonu Doğu Koridoru'nda yegâne tedarikçisi olan Rusya'yı kaynak çeşitlendirmesi adı altında Güney Koridoru'ndan hariç tutmayı iktisadi nedenlere dayandırmak istese de Güney Koridoru Projesi'nin teknik açıdan Rusyasız olarak gerçekleştirilmesi oldukça zor görünmektedir. İran'ın son durağı AB olacak herhangi bir enerji boru hattı güzergahı üzerinde yer almayacak gibi görünmesi bu zorluğu pekiştirmektedir. AB ve ABD'nin, Rusya'yı yeni bir projede yalnız tedarikçi bırakmayacak şekilde, Nabucco'ya daha yakın bir orta yol bulma çabasında Türkiye tarafların mutabık kalabileceği terminal ülke olma durumundadır.

2.2.4. Orta Doğu Bölgesi

Gürcistan'da yaşanan savaş; Azerbaycan'ın doğal rezervinin yetersizliği; doğal gaz rezervi yeterli olan ülkelerden Türkmenistan ve Kazakistan'ın ise rezervlerini paylaşmada Rusya'nın gerek siyasi gerekse iktisadi baskısı nedeniyle isteksiz davranması ve 2007 yılında imzaladıkları anlaşmalarla Rusya'ya daha da yaklaşımları, AB ve Türkiye'yi kaynak ülke bulmada yeni arayışlara itmiştir. Bu arayışlardan öne çıkan bölgelerden biri, Hazar Havzası'ndan yaklaşık bir buçuk kat daha fazla doğal gaz rezervine sahip olan, Orta Doğu Bölgesi'dir.

Orta Doğu Bölgesi'nde 25 trilyon 300 milyar doğal gaz rezerviyle Katar, 3 trilyon 200 milyar doğal gaz rezerviyle Irak ve 2 trilyon 200 milyar doğal gaz rezerviyle Mısır ele alınacaktır. Orta Doğu Bölgesi'nde Bahreyn, Kuveyt, Umman, Suriye, Yemen, İsrail, Ürdün ve Lübnan doğal gaz rezervlerinin düşüklüğü, Suudi Arabistan ise mevcut doğal gaz kaynaklarını iç enerji talebinin karşılanmasında kullanacağını açıklaması⁹² nedeniyle, 2012 yılı itibariyle, Nabucco Projesi'ne kaynak ülke olabilecek durumda değildirler. Saymış olduğumuz bu ülkeler ayrı birer başlık olarak ele alınmamış olsa da İsrail, Suriye ve Ürdün, Mısır'ın; Suudi Arabistan ise Katar'ın Nabucco Projesi'ne boru hatları vasıtasıyla bağlanması durumunda, transit geçiş ülkesi olma ihtimalleri göz önüne alınarak, diğer başlıkların içerisinde yer almışlardır.

⁹²Saudi Aramco, **Annual Review 2006: Taking the Initiative**, 2007, s.14. (Çevrimiçi) http://www.saudiaramco.com/content/dam/Publications/Annual%20Review/AnnualReview2006/AnnualReview_2006EN.pdf, 24 Nisan 2012.

2.2.4.1. Irak

2.2.2.4.1. Irak'ın Doğal Gaz Görünümü

3 trilyon 200 milyar metreküp doğal gaz kaynağı ile Orta Doğu doğal gazının %7'sine sahip olan Irak dünyada en çok doğal gaz kaynağına sahip onuncu ülkedir. Irak, mevcut doğal gazının yıllık olarak sadece 1 milyar 300 milyon metreküplük kısmını (toplamın %0,04'ü), Nahr bin Umar, Mecnun, Nasıriye, Rumaila, Batı Kurna ve Zübeyir gibi Irak'ın güneydoğusunda yer alan sahalarda petrol ile birlikte çıkarabilmektedir. Bai Hassan (Kerkük), Ajil, Jambur (Salahaddin), Çemçemal, Kormor, El Mansuriye gibi sadece doğal gaz üretimi yapılan sahalarda ise genel doğal gaz üretiminin %10'dan az bir kısmını teşkil etmektedir.

2004 yılında 1 milyar metreküplük üretim seviyesinden 2008 yılında gerçekleştirilen 1 milyar 900 milyon metreküplük üretime geçişi süresine değin Irak doğal gaz sektöründe kayda değer bir hareketlenme gözlemlenmemiştir. Bölge ülkelerinin doğal gaz üretim miktarlarında aynı zaman zarfı içinde gözlemlenen artışa rağmen Irak doğal gaz sektöründe gözlemlenen bu durgunluğun temel nedeni, 20 Mart 2003 tarihinde başlayıp 15 Aralık 2011 yılına değin süren II. Körfez Savaşı süresince doğal gaz altyapısına yatırım yapılamamış olmasıdır.

Irak'ta doğal gaz alt yapısının ihracat ve depolama kapasitesinin yetersiz oluşu, 2008 yılında üretilen doğal gazın bir kısmının elektrik üretiminde kullanımına %40'tan fazla kısmının ise hiç bir şekilde kullanılamamasına neden olmuştur.

Irak Hükümeti değerlendirilemeyen doğal gaz kaynaklarının iç piyasadaki enerji talebine aktarılması ve depolanması hususunda Royal Dutch Shell firmasıyla 25 yıllık bir anlaşma imzalamıştır. Bu bağlamda 17 milyar Amerikan Doları değerinde yapılan yatırımla Basra Bölgesi'ndeki doğal gaz üretim alt yapılarının yenilenmesi için Basra Gaz Şirketi, Irak Hükümeti tarafından, Eylül 2008'de kurulmuştur.

2011 yılı itibariyle üretmiş olduğu doğal gazı ihraç edemeyen Irak, I. Körfez Savaşı öncesi dönemde, Rumaila Bölgesi'nden Kuveyt'in Ahmedi Doğal Gaz İşletim Merkezi'ne, 169 kilometre uzunluğunda ve günlük 11 milyon 330 bin metre küp doğal gaz taşıma kapasitene sahip doğal gaz boru hattıyla, doğal gaz ihraç etmekteydi. 2007 yılında Irak Petrol Bakanlığı bu hattın yeniden faaliyete geçirilmesi

için harekete geçmiştir. Irak'ın doğal gaz konusunda ulaşmak istediği asıl ihrac hedefi ise kuzeyde Türkiye üzerinden AB pazarına ulaşabilmektir. Irak'ın bu hedefine ulaşabilmesi için önünde seçmesi gereken iki temel güzergâh bulunmaktadır. Bu güzergâhlardan birincisi Akkaş Bölgesi'nin doğal gazını Suriye ve Lübnan üzerinden Türkiye'ye ve ötesinde AB'ye ulaştırmayı öngören Arap Doğal Gaz Boru Hattı Projesidir. Ancak bu projeye alternatif olarak Irak'ın önünde duran diğer güzergâh, siyasi istikrarsızlık ortamının hâkim olduğu Suriye ve Lübnan'ı devre dışı bırakarak Irak'ı doğrudan Türkiye'ye bağlamayı öngören, Nabucco Projesi'dir.

2.2.2.4.2. Irak ve Nabucco Projesi

Irak'ın Türkiye ile olan enerji ilişkisinin geçmişi, 25 Mayıs 1977'de ilk ham petrol tankerinin yüklenmesine değin uzanır. 1984 yılında geliştirilen boru hattına ek olarak 1987'de inşa edilen ikinci boru hattıyla birlikte yıllık 70,9 milyon ton petrol ticaretinin mümkün olduğu Türkiye-Irak Ham Petrol Boru Hattı'nın faaliyetleri, Ağustos 1990-16 Aralık 1996 tarihleri arasında BM'nin Irak'a uygulamış olduğu ambargo çerçevesinde durdurulmuştur. 579 kilometresi Irak, 1297 kilometresi Türkiye sınırları içerisinde yer alan iki hattın 1999 yılında 305 milyon 603 bin varile kadar petrol pompalanmış olsa da, başta ABD'nin İkinci Körfez Müdahalesi olmak üzere, BTC'nin de devreye girmesi üzerine, 2006 yılına gelindiğinde 12 milyon 930 bin ton varil aktarılabildiği. ABD'nin İkinci Körfez Müdahalesi'nin sona ermesiyle Türkiye'nin Irak'tan aldığı petrol miktarı 2010 yılında 132 milyon 287 bine çıkmışsa da aynı yıl BTC üzerinden Türkiye'ye 288 milyon 173 bin ton petrol girmiştir. 19 Eylül 2010 tarihinde iki ülke arasında imzalanan mutabakat zaptı ile bu ticaretin geliştirilmesi ön görüldüyse de günümüzde görünen tabloda Irak, otuz yıl sonra ilk kez Türkiye'nin bir numaralı petrol tedarikçisi olma vasfını yitirmiştir.

1999 yılında üretmiş olduğu tüm petrolün üçte birini Türkiye üzerinden dünyaya yaymakta olan Irak, petrol konusunda Türkiye pazarındaki üstünlüğünü yitirmiş olsa da doğal gaz alanında Türkiye üzerinden bu kez AB ile yeni bir işbirliği kurmak istemiştir. 2007 yılına gelindiğinde, AB veya Türk tarafının Hazar ve Kafkas Bölgesi'nin enerji kaynaklarını ithal etmede herhangi bir somut adımın

gerçekleştirememiş olması ve İkinci Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın yeniden yapılanma sürecinde kaynak sıkıntısı yaşaması, dönemin ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Matthew Bryza'nın 06 Haziran 2007 tarihinde ' taraflar arasında enerji ticaretine dayalı yeni bir işbirliği kurma'⁹³ önerisini hazırlayan faktörlerdir. Bu öneri doğrultusunda hareket eden Türk yatırımcılar Irak ile doğal gaz ticaretinin fizibilitesi için temas kurmuşlardır. Doğal gaz bazında 3,2 trilyon metreküp rezervi ve yıllık 1,3 milyar metreküp üretimi bulunan Irak ile bu bağlamda 2008 yılında ilk temas kuran Türk yatırımcı şirket, Orta Doğu Bölgesi'nin ilk özel teşebbüs gaz şirketi olan Abu Dabi merkezli Dana Gas ve yine Abu Dabi merkezli Crescent Petroleum'un ortaklığıyla, Türkerler Grubu olmuştur.⁹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu'ndan almış olduğu ithalat lisansı, BOTAS'tan almış olduğu olumlu görüş ve Irak'ın Akkaş Doğal Gaz Sahası'nın işletimi ile ilgili OMV ve MOL ile birlikte yapmış olduğu anlaşmalar doğrultusunda beklemeye geçen grup, 13 Temmuz 2009'da Irak Hükümeti'nin Nabucco Anlaşmasına katılmasına önyak olmuştur.

Türkerler Grubu'nun yapmış olduğu fizibilite çalışmasına göre, Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'na paralel olarak inşa edilecek bin kilometre uzunluğundaki doğal gaz boru hattıyla, Nabucco'nun hayata geçmesi için ilk etapta ihtiyaç duyulan sekiz milyar metreküplük doğal gaz Irak'ın Akkaş Doğal Gaz Sahası'ndan elde edilebilecektir.⁹⁵ Sevkiyatın başlamasından sonra geçecek üç yıl içerisinde kapasitenin on beş milyar metreküpe değin çıkarılabilecek olması fikri, projenin diğer destekçileri ABD ve AB tarafından da olumlu şekilde değerlendirilmiştir. Nitekim Bryza'dan sonra, 21 Temmuz 2009 tarihinde, Nabucco'nun imza töreninden sonra ABD Dışişleri Eski Bakan Yardımcısı ve ABD'nin Ankara Eski Büyükelçisi Marc Grossmann'ın "Türkmenistan, Kazakistan ve İran'ın Nabucco için 'geçerli'

⁹³Lada Yevgrashina, "Iraq Gas Could Use Azeri-Turkish Route: US," **Thomson Reuters**, Bakü, June 6, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2007/06/06/us-iraq-gas-turkey-idUSL0635826420070606>, 07 Nisan 2012.

⁹⁴"Nabucco'ya İhtiyacı Kadar Doğalgaz Vermeye Hazırız, " **Referans Gazetesi**, 20 Mayıs 2009, s.10.

⁹⁵Ahmed Rasheed, "Iraq Starts Oil Exports from Kurdistan," **Thomson Reuters**, May 27, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/05/27/us-iraq-oil-idUSTRE54Q3YS20090527>, 09 Nisan 2012.

potansiyel kaynaklar olmadığını” ve “ABD Yönetimi’nden Irak Başbakanı Nuri El Maliki’nin Nabucco’ya gaz önerisini somutlaştırmak için çalışmasını” istemiştir.⁹⁶ Daha sonra, 03 Aralık 2009’da, Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız’la yapmış olduğu görüşmede ABD’nin Avrasya Enerji Özel Temsilcisi Richard Morningstar da, Irak’ın Nabucco’ya katılması doğrultusunda, görüş belirtmiştir.⁹⁷ Öte yandan, Rusya-Gürcistan Savaşı’ndan sonra vakit kaybetmeden enerji kaynakları konusunda yeni atılımlar yapmak isteyen AB, Irak’la bu doğrultuda, gerek siyasi gerekse iktisadi temsilciler vasıtasıyla görüşmelere başlamıştır.⁹⁸ Bu görüşmelerin nihayetinde 18 Ocak 2010 tarihinde, Avrupa Konseyi tarafından 08-09 Mart 2007 tarihleri arasında hazırlanan ‘2007-2009 Enerji Siyaseti Hareket Planı’ doğrultusunda Irak Hükümetiyle enerji alanında ilişkilerin geliştirilmesini öngören mutabakat zaptını imzalamıştır.⁹⁹

Türkiye, ABD ve AB tarafının siyasi ve iktisadi kanadından Irak’ın Nabucco’ya dâhil edilmesine yönelik atılan adımlara, Iraklı yetkililerden ancak tehirlir bir ‘evet’ yanıtı gelmiştir. Irak’tan Nabucco için gelen ‘evet’ cevabının ilk tehiri, Mayıs 2009’da, AB, ABD ve Türkiye tarafından atılan olumlu adımlara uyumlu olarak, Irak’ın kuzeyindeki Kürdistan Bölgesel Hükümeti’nin Dana Grup’la birlikte Nabucco için öngördüğü sekiz milyar dolarlık doğal gaz boru hattı döşeme talebinin¹⁰⁰ Irak Petrol Bakanlığı tarafından reddedilmesiyle gerçekleşmiştir.¹⁰¹ İlk

⁹⁶ “Grossman: ABD, El Maliki’nin Gaz Önerisini Somutlaştırmalı,” **Milliyet Gazetesi**, 21 Temmuz 2009.

⁹⁷ “Türkiye: Nabucco’da İran olsun ABD: Irak gazını görmek isteriz”, **Star Gazetesi**, 03 Aralık 2009.

⁹⁸ Pete Harrison, “EU’s Piebals Seeks Political Push for Nabucco Gas,” **Thomson Reuters**, September 4, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2008/09/04/energy-eu-nabucco-idUSL421207820080904>, 07 Nisan 2012; Ahmed Rasheed, “Iraq Signs Gas Deal with Shell,” **Thomson Reuters**, September 22, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2008/09/22/iraq-shell-idUSLM62084820080922>, 07 Nisan 2012; Tom Bergin, “OMV in Talks with Shell, BP on Nabucco Talks,” **Thomson Reuters**, November 14, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2008/11/14/omv-nabucco-idUSLE75182120081114>, 07 Nisan 2012; Will Waterman, “Iraq Gas Plan Valuable for Nabucco: Consortium,” **Thomson Reuters**, May 17, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/05/17/us-iraq-nabucco-consortium-idUSTRE54G1DO20090517>, 07 Nisan 2012.

⁹⁹ Irak Hükümeti ve Avrupa Birliği arasında 18 Ocak 2010 tarihinde imzalanan Enerji Stratejik Ortaklığı Mutabakat Zaptı metninin orijinali için bkz. (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/energy/international/bilateral_cooperation/doc/iraq/2010_01_18_iraq_mou_en.pdf, 07 Nisan 2012.

¹⁰⁰ Dania Saadi, “UAE’s Dana in Leap with Iraq Gas Deal,” **Thomson Reuters**, May 19, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/05/19/uae-danagas-stock-price-idUSLJ53388920090519>, 07 Nisan 2012.

etapta ABD, AB ve Türkiye cephesinde soğuk bir duş etkisi yaratabilecek bu kararın ardına yatan iki sebebe dair yürütülen esnek ilişkiler, enerji ticaretini kilitlenme noktasından kurtarmıştır.

Irak Merkezi Yönetimi'nin, Irak'ın kuzeyindeki Kürdistan Bölgesel Hükümeti'nin Nabucco'ya iştirak eden ya da etmek isteyen şirketlerle yapmış oldukları anlaşmalara¹⁰² karşı çıkmalarının ardına yatan ilk sebep, Merkezi Yönetim'in siyasi açıdan geniş bir özerkliğe sahip olan bölgelerin uluslararası anlaşmalar yoluyla iktisadi özerklik kazanarak, ayrılma yoluna gidebileceklerine dair endişesidir. Bu endişenin net bir şekilde ifade edildiği örnek vakalardan biri, 27 Ağustos 2010 tarihinde, Nabucco'nun ortaklarından RWE ile Kürdistan Bölgesel Hükümeti arasında yapılan doğal gaz anlaşmasının, 'Irak'ın federal kaynaklarını' ilgilendirdiği gerekçesiyle, illegal olduğunun Irak Petrol Bakanlığı tarafından ilan edilmesidir.¹⁰³

Irak Merkezi Yönetimi'nin, başta Kuzeydeki Kürdistan Bölgesel Hükümeti olmak üzere, geniş siyasi özerkliğe sahip bölgesel hükümetlerin uluslararası iktisadi hamleler gerçekleştirmesi konusunda takındığı tavır henüz net olarak değişmemiş olsa da Irak'ın enerji altyapısının bütünüünün yeniden düzenlenme noktasında muhtaç olduğu iktisadi destek, Merkezi Hükümete enerji kaynaklarının ihracatı konusunda baskı yapmaktadır.¹⁰⁴ Enerji altyapı yenilemelerinin muhtaç olduğu iktisadi desteğin bölgesel hükümetlerce yapılan ikili anlaşmalar yerine, 'Merkezi Hükümetin öngördüğü miktarda, mekânda ve sürede enerji ticaretini öngören anlaşmalar

¹⁰¹Ahmed Rasheed, Simon Webb, "Iraq's Cash Needs May Drive Energy Deal with Kurds," **Thomson Reuters**, May 19, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/05/19/us-iraq-kurdistan-analysis-idUSTRE54I4RD20090519>, 07 Nisan 2012.

¹⁰²Vera Eckert, "RWE Signs Nabucco Cooperation Deal with Iraq Kurds," **Thomson Reuters**, August 27, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2010/08/27/rwe-nabucco-iraq-idUSLDE67Q12H20100827>, 07 Nisan 2012.

¹⁰³Ahmed Rasheed, "Iraq says Kurd Gas Deal with Germany's RWE Illegal," **Thomson Reuters**, Ed. by Rania El Gamal, August 29, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2010/08/29/iraq-gas-rwe-idUSLDE67S05H20100829>, 07 Nisan 2012.

¹⁰⁴Ahmed Rasheed, Simon Webb, "Iraq's Cash Needs May Drive Energy Deal with Kurds," **Thomson Reuters**, May 19, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/05/19/us-iraq-kurdistan-analysis-idUSTRE54I4RD20090519>, 09 Nisan 2012.

dâhilinde geliştirilmesi'¹⁰⁵ tercihi olarak karşımıza çıkan ikinci sebebi ise bu perspektiften incelemek gerekmektedir.

Irak Merkez Hükümeti'nin yukarıda saymış olduğumuz, temelde siyasi ve iktisadi nitelikteki, çekincelerini Irak Merkezi Hükümeti'ni doğrudan muhatap alarak bir kertede aşan AB ve Türkiye, Irak'ın gündemine Nabucco'yu resmen taşımıştır. Nitekim Irak tarafından, Nabucco'nun imza törenine katılarak, gelen ilk olumlu adımı, imzalanan mutabakat zabitleri¹⁰⁶, kazanılan büyük çaplı enerji ihaleleri¹⁰⁷ ve son olarak İkinci Karadeniz Enerji ve Ekonomik Forumu'nda, Irak Kürdistan Bölgesel Hükümeti Doğal Kaynaklar Bakanı Aşti Havrami'nin, Irak'ın üç ila altı trilyon metreküp arasında doğal gaz kaynağı bulunduğunu, bu miktarın Irak'taki iç talebin çok ötesinde, Türkiye'nin ve Nabucco'nun ihtiyaç duyduğu doğal gazı karşılayacak derecede olduğunu belirtmesi takip etmiştir.¹⁰⁸

Irak Merkezi Hükümeti ve Irak'ın Kuzeyindeki Kürdistan Bölgesel Hükümeti ile enerji ilişkilerini, AB ve ABD'nin desteğiyle, Nabucco Projesi kapsamında pekiştiren Türkiye karşısında Rusya Irak'a, Hazar ve Kafkas Bölgesi'ne nispeten, daha temkinli yaklaşmaktadır. Nabucco'da kaynak ülke olarak katılma ihtimali yüksek olup da Rusya'nı nüfuz alanı veya stratejik bahçesi konumunda olmayan Irak, Rus yetkililerce doğal gaz kapasitesi açısından ciddi bir rakip olarak görülmemektedir. Bu iddiamızı destekleyen ve basına yansıyan açıklamalarında Rusya Devlet Başkanlığı Orta Doğu Özel Temsilcisi ve Rus Dışişleri Bakan Vekili Alexander Saltanov, Irak gazının Rus gazını daha az cazip kılmayacağını¹⁰⁹; Gazprom Başkanı Vekili Alexander Medvedev ise, Irak'ın Nabucco Anlaşması'nın

¹⁰⁵Amena Bakr, "Iraq Priority is Local Power Demand, Not Exports," **Thomson Reuters**, October 31, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2010/10/31/us-iraq-oil-interview-idUSTRE69U10C20101031>, 09 Nisan 2012.

¹⁰⁶Bkz. Merkezi Hükümet'in AB ile 18 Ocak 2010'da ve Türkiye ile 19 Eylül 2010'da imzaladığı ve enerji ilişkilerinin güçlendirmesini öngören mutabakat zabitleri.

¹⁰⁷Rania El Gamal, Ahmed Rasheed, "Iraq Auctions Off Three Major Gas Fields," **Thomson Reuters**, October 20, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2010/10/20/iraq-gas-auction-idUSLDE69J0FQ20101020>, 09 Nisan 2012.

¹⁰⁸Fatma Demirelli, "Iraqi Kurds Promise to Fill Nabucco Pipeline," **Today's Zaman**, 02 October 2010.

¹⁰⁹Jordan Sweimeh, "Russian Official Shrugs Off Iraq Nabucco Gas Plan," **Thomson Reuters**, May 17, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/05/17/us-iraq-nabucco-russia-idUSTRE54G15O20090517>, 09 Nisan 2012.

törenine katılmasıyla ilgili sorulara cevap verirken, 2020 yılında en az yüz milyar metreküp doğal gaz ihtiyacı duyacak olan Avrupa'nın Rus gazına olan bağımlılığı yüzde otuz üçe çıkacakken, Gazprom'un projelerine rakip bir proje çıkmasından endişelenmediklerini¹¹⁰ belirtmişlerdir.

AB'ye doğal gaz arzını sağlayan Ukrayna ile Rusya arasında yaşanan krizlere ek olarak, AB'ye yakın gelecekte doğal gaz arzı sağlanması planlanan ülkelerden Gürcistan'ın 2009'da yine Rusya ile savaşıması AB'yi doğal gaz arzı konusunda yeni arayışlara itmiştir.¹¹¹ Hazar Havzası ve Kafkas Bölgesi'nde de olduğu gibi AB'nin bu enerji kaynağı ülke arayışlarında da Türkiye, bu sefer sınır komşusuyla otuz yılı aşan somut ve olumlu enerji ilişkisine dayanarak, yoğun destek vermiştir. Türkmenistan ve Kazakistan'ın Güney Koridor'a dahil olabilme ihtimalinin zayıfladığı dönemde, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye hattının Rus müdahalelerine açıklığının Ağustos 2008'de görülmesi, ABD'nin İkinci Körfez Müdahalesi sonrasında altyapı düzenlemelerine ve enerji kaynağı ihraç ederek nakit ihtiyacını karşılamayı öngören Irak'ı daha da cazip hale getirmiştir. Ancak Irak'ta Merkezi Hükümet ile Irak'ın kuzeyindeki Kürdistan Bölgesel Hükümeti'nin gerek siyasi gerekse iktisadi olarak bir bütünlük sergileyememesi tarafların anlaşmasını zorlaştırmıştır. Bu olumsuzluğa ek olarak Türkiye ve Irak'ın kuzeyindeki Kürdistan Bölgesel Hükümeti arasında Türkiye'deki terör faaliyetleri hakkında yaşanan uyuşmazlıklar, Irak'ın 2012 itibariyle Nabucco Projesi'ne entegre olmasını engellemektedir.

Sonuç olarak, Hazar Havzası'nın veya Kafkas Bölgesi'nin enerji kaynaklarına ek olarak Irak'ın doğal gaz kaynaklarına ulaşmak, hem Nabucco'nun birinci fazda muhtaç olduğu doğal gaz arzına ulaşabilmesi hem kaynak çeşitlendirmesi hem de taraflar arasındaki siyasi uyuşmazlıkların, kurulacak olumlu iktisadi ilişkiler çerçevesinde, çözülme noktasına gelmesi için denklemin Rusya dışında kalan tüm

¹¹⁰Dmitry Zhannikov, Robin Paxton, "Gazprom Says Nabucco Still Lacking Gas," **Thomson Reuters**, September 11, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/09/11/us-reuters-summit-gazprom-nabucco-idUSTRE58A4OL20090911>, 10 Nisan 2012.

¹¹¹Balazs Koranyi, "Gas Dispute May Spur Plans for Balkan Pipeline," **Thomson Reuters**, January 25, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/01/25/hungary-gas-nabucco-idUSLO45463120090125>, 10 Nisan 2012.

tarafları için olumlu olacaktır. Öte yandan Rusya, Hazar Bölgesi veya Kafkas Bölgesi'nin aksine tamamen saf dışı bırakılacağı, Orta Doğu Bölgesi'nin İran dışındaki kaynaklarını AB pazarında kendisine hiçbir vadede rakip olarak görmemektedir. Bu bağlamda Rusya, Irak'ın tüm iç siyasi ve iktisadi engelleri aşarak Nabucco'ya dâhil olsa bile, AB doğal gaz pazarındaki hâkim konumunu koruyacağına inanmakta, bu yüzden Hazar Havzası ve Kafkas Bölgesi'nde sürdürmüş olduğu etkin enerji diplomasisini bu bölgede uygulamamaktadır.

2.2.4.2. Mısır

2.2.4.2.1. Mısır'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü

Mısır, dört buçuk milyar varille dünya petrolünün %0,3'üne, iki trilyon iki yüz milyar metreküp doğal gaz ile dünya doğal gazının %1,2'sine sahiptir.¹¹² 1990lar'ın sonunda günlük olarak petrol rezervinin 781 bin varilini üretebilen Mısır, 2000li yıllarla birlikte petrol üretim miktarında düşüşe geçerek, 2005 yılında 696 bin varil petrole kademeli olarak düşmüştür.¹¹³ Brent petrolünün uluslararası piyasadaki fiyatının 2000-2010 yılları arasında yıllık ortalama %10 artış göstermesine rağmen, 2010 yılına gelindiğinde günlük ancak 736 bin varil petrol üretimi seviyesine tekrar gelebilen Mısır, bu miktarın 163 binlik kısmını ihraç ederek, petrol ihracatı alanında, dünya elli sekizincisi konumuna gelebilmiştir.¹¹⁴

Enerji sektörünün petrol alanında üretimi ve ihracat miktarı 2000li yıllarla birlikte giderek düşen Mısır'ın doğal gaz üretimi ve ihracatı, aynı zaman zarfı içerisinde petrolün aksi yönünde bir seyir izleyerek, artış göstermiştir. 2000 yılında doğal gaz üretimi 21 milyon metreküp seviyesinde olan Mısır'ın müteakip on yılda doğal gaz üretimi yıllık ortalama %11,7 artış göstererek 2010 yılında 61,3 milyon metreküpe yükselmiştir. 2000-2009 yılları arasında uluslararası piyasa değeri yıllık ortalama %20,35 oranında değer kazanan doğal gazın ihracatında dünya on üçüncüsü

¹¹²BP Statistical Review of World Energy June 2011... , s. 6, 20.

¹¹³A.e. , s. 8.

¹¹⁴A.e. , s. 8, 15; Central Intelligence Agency, "Oil-Exports," **The World Factbook**, (Çevrimiçi) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2176rank.html>, 15 Nisan 2012.

olan Mısır, bu seviye ile rakipleri Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, İran ve Azerbaycan'ı geride bırakmıştır.¹¹⁵

Mısır'da doğal gaz rezervleriyle ilgili ilk çalışmalar yaklaşık 42,5 milyon metreküp doğal gaz sahasının Nil Deltası'nda bulunmasıyla başlamıştır.¹¹⁶ Ancak 1990lar'a kadar yapılan diğer çalışmalarda, petrolle karşılaştırıldığında, kayda değer miktarda bir rezervin bulunamamış olması bir enerji ihracat ürünü olarak doğal gazı Mısır'da geri planda bırakmıştır. 1990lar'la birlikte Mısır'da aralarında BG, BP (Birleşik Krallık), ENI (İtalya), Shell (Hollanda), Petronas (Malezya) ve Apache'nin (ABD) de bulunduğu çok uluslu şirketlerin doğal gaz aramalarına ağırlık vermesiyle önemli miktarda doğal gaz rezervi, Nil Deltası'nın deniz kıyısından uzak bölgelerinde ve Batı Çölü'nde bulunmuştur.¹¹⁷ Bu keşiflerin bir sonucu olarak Mısır Hükümeti, bulunan doğal gaz rezervlerinin oluşturacağı sektörün yönetimi için Mısır Doğal Gaz Holding'i (EGAS) Ağustos 2001'de kurmuştur.¹¹⁸

2010-2011 yılları arasında doğal gaz ihracatını arttırmak isteyen Mısır Hükümeti, yaklaşık 850 milyar metreküplük ek doğal gaz rezervini Nil Deltası'nın deniz kıyısından uzak Fuad Limanı, Güney Temsah ve Wakah Bölgeleri'nde ya da Batı Çölü'nün az gelişmiş ancak üretim maliyeti düşük Obeiye Sahası'nda bulmayı hedeflemektedir.¹¹⁹ Süveyş Kanalı, Nil Deltası ve Batı Çölü'nün doğal gaz sahalarını ileten ve ENI'nin bir yan kuruluşu olan Uluslararası Mısır Petrol Şirketi (IEOC), Mısır'da en fazla doğal gaz üretim yapan şirkettir. IEOC bağlantısıyla ENI, BP ile birlikte 1990lar'ın sonunda yürütmüş olduğu, maliyeti 300 milyon doları aşan, teknik çalışmalar sonucunda, Mısır'daki pek çok doğal gaz sahasının keşfine önayak

¹¹⁵BP Statistical Review of World Energy June 2011... , s. 22, 27; Central Intelligence Agency, "Natural Gas-Exports," **The World Factbook**, (Çevrimiçi) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2183rank.html>, 15 Nisan 2012.

¹¹⁶Jonathan Callahan, "Egypt Natural Gas Trends and Potential Impacts", **the Oil Drum**, (Çevrimiçi) <http://www.theoil Drum.com/node/7477>, 15 Nisan 2012.

¹¹⁷Energy Information Administration, "Egypt," **Country Analysis Briefs**, February 2011, s. 3, (Çevrimiçi) <http://205.254.135.7/EMEUCABS/Egypt/pdf.pdf>, 15 Nisan 2012.

¹¹⁸Geoffrey Hancock, "Egypt's Race for Gas Export Markets", **Emerging Threats to Energy Security and Stability**, NATO Security through Science Series Vol. 1/2006, Ed. by Hugo McPherson, W. Duncan Wood, Derek M. Robinson Netherlands, Springer, 2005, s.229.

¹¹⁹Soala Ariweriokuma, *The Political Economy of Oil and Gas in Africa: The Case of Nigeria*, New York, Routledge, 2009, s.15,16.

olmuştur.¹²⁰ Öte yandan 2003 yılında Apache Şirketi Mısır'ın kuzeybatısındaki Khalda Bölgesi'nde iki yeni doğal gaz sahası bulmuş; 05 Temmuz 2004 tarihinde EGAS ile yapmış olduğu geliştirme ve satış anlaşması sonucunda inşa ettiği 180 mil uzunluğundaki boru hattıyla bölgenin doğal gazını İskenderiye'ye ulaştırmıştır.¹²¹

1990lar boyunca petrol üretimi ve ihracatı azalan buna karşılık doğal gaz rezervlerinin keşfinde ve üretiminde artış sağlayan Mısır, 1990lar'ın ortalarından itibaren İsrail ile doğal gaz ticareti konusunda görüşmelere başlamıştır. Haziran 2005'te iki ülkenin yapmış olduğu görüşmelerin sonucunda varılan mutabakatta, Mısır Genel Petrol Şirketi (EGPC) vasıtasıyla 2007 yılında kurulacak El Arış-Aşkelon Doğal Gaz Boru Hattı ile yıllık 7 milyar metreküp doğal gaz ihracatının İsrail'e yapılması kararlaştırılmıştır.¹²² Nitekim 300 milyon Amerikan doları maliyeti olan 100 kilometre uzunluğundaki boru hattı 25 Şubat 2008'de tamamlanmıştır. 09 Nisan 2012 tarihi itibarıyla, Sina'da yaşayan Bedevilerce ve Mısır Hükümeti'nin İsrail'le ilişkilerine muhalif İslamcılarca toplamda on dört kez sabote edilen boru hattı, her iki ülke hükümetlerinin ısrarlı çabaları sonucunda faaliyetini sürdürmeye çalışmaktadır.¹²³

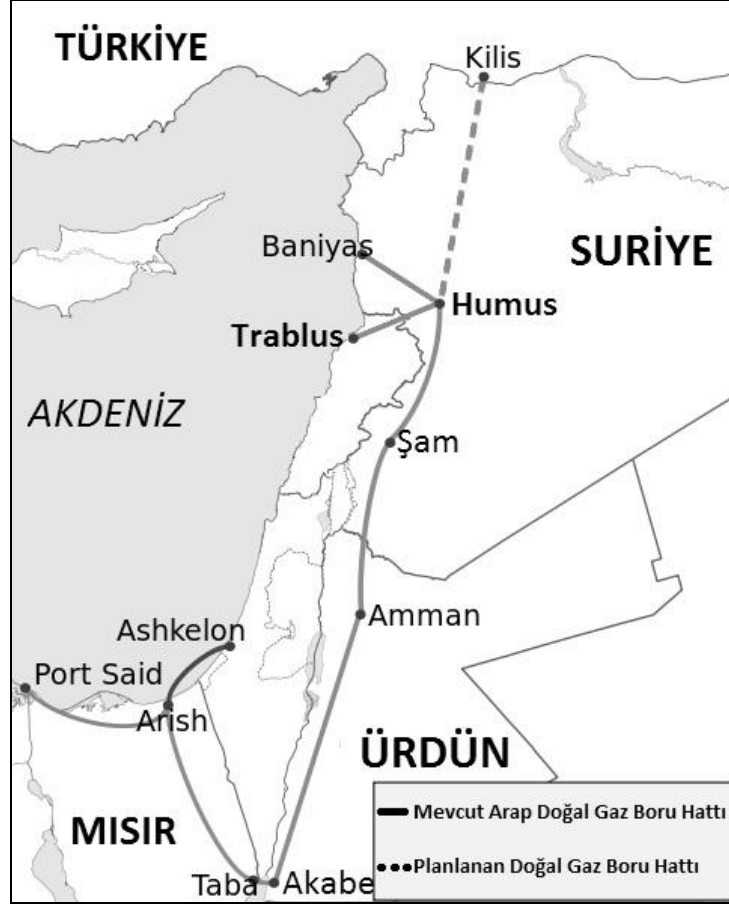
¹²⁰Geoffrey Hancock, "Egypt's Race for Gas Export Markets", **Emerging Threats to Energy Security and Stability**, NATO Security through Science Series Vol. 1/2006, Ed. by Hugo McPherson, W. Duncan Wood, Derek M. Robinson Netherlands, Springer, 2005, s.230.

¹²¹"BP Egypt Announces LNG Agreement," **BP Press Releases**, 05 July 2004, (Çevrimiçi) <http://www.bp.com/genericarticle.do?categoryId=2012968&contentId=2019245>, 16 Nisan 2012.

¹²²**Memorandum of Understanding Relating to the Purchase and Transmission of Natural Gas Through Pipeline Between The Government of the State of Israel and The Government of The Arab Republic of Egypt**, 30 June 2005, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.il/mfa/usercontrols/TreatFile.aspx?SAFA=2&AMANA=2308>, 16 Nisan 2012.

¹²³"Arish-Ashkelon Pipeline," **Gulf Oil and Gas**, (Çevrimiçi) <http://www.gulfoilandgas.com/webpro1/projects/3dreport.asp?id=100808>, 16 Nisan 2012.

Harita 7. Arap Doğal Gaz Boru Hattı

Öte yandan Mısır'ın doğal ticaretinde masaya oturduğu ikinci ÷lke olan Ürdün'e ilk doğal gaz ihracatı Temmuz 2003'de başlamıştır.¹²⁴ Mısır'ın El-Ariş şehrinden Ürdün'ün Akabe şehrine uzanan doğal gaz boru hattını inşa eden Mısır, Akabe Körfezi'nin altından geçirdiği borularla İsrail'i bu projede devre dışı bırakmıştır. 2006 yılında Mısır-Ürdün Doğal Gaz Boru Hattı'nın faaliyete geçmesiyle birlikte Mısır, Suriye'nin Humus şehri üzerinden Lübnan'ın Trablus şehrine sevkiyata başlamış olup yine aynı şehir üzerinden Türkiye'ye ve Suriye'nin Baniyas Limanı'ndan Kıbrıs Adası'na ulaşmayı planlamaktadır.¹²⁵ 'Arap Doğal Gaz Boru Hattı Projesi' olarak nitelendirilen bu proje için Türk-Mısır ortak girişimi

¹²⁴Mohamad Al Widyān, Mu'taz A. Al Muhtaseb, "Institutional Aspects of a Regional Energy System," **Renewable Energy in the Middle East: Enhancing Security through Regional Cooperation**, Ed. by Michael Mason, Amit Mor, NATO Science for Peace and Security Series – C: Environmental Security, the Netherlands, Springer, 2009, s.186. (177-193)

¹²⁵Maggie Ray, "Syria," **Middle East Review 2003/2004**, Twenty-seventh edition, World of Information 2003, Essex, Walden Publishing Ltd. 2003, s.204.

Tergas kurulmasını öngören mutabakat zabtı, Mısır ve Türkiye arasında imzalanmıştır.¹²⁶ Yıllık 1 milyar metreküp doğal gazın Türkiye'ye ulaştırılmasını ön gören bu projeye taraflar, Nabucco Projesi'nin hayata geçirilmesi için ilk fazda ihtiyaç duyduğu doğal gaz arzını sağlamayı planlamaktadır.

2.2.4.2.2. Mısır ve Nabucco Projesi

1990lar'la birlikte doğal gazın Mısır'ın enerji sektöründe yükselişi, bölgede yer alan Türkiye ve AB üyeleri gibi net enerji ithalatçısı ülkelerin dikkatini çekmiştir. Mısır'ın doğal gaz rezervi ve serbest piyasa koşullarına uygun üretimine ek olarak İsrail, Ürdün ve Suriye ile hayata geçirmiş olduğu uluslararası boru hatları inşalarıyla, Türkiye ve AB'nin gerçekleştirmek istediği, kuzeydeki diğer uluslararası doğal gaz boru hattı projelerine eklenebilecek olması, Mısır'ı AB ve Türkiye için cazip bir ortak yapmıştır. Nitekim 2004 yılında hem AB hem de Türkiye Mısır ile "doğal gaz arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve doğal gaz açığının bir kısmının da Mısır'dan sağlanacak gaz ile karşılanması amacıyla"¹²⁷ Mısır ile çerçeve anlaşmalar imzalamıştır.

Mısır'da doğal gaz ithalatı için ilk adımı AB, 02 Aralık 2003 tarihinde 'Doğal Gaz Alanında Euro Maşrik İşbirliği' başlığı altında bir irade beyanında bulunarak atmıştır.¹²⁸ Bu irade beyanı doğrultusunda 2005 yılında Mısır'dan LNG ithalatına başlayan AB üyesi ülkeler, 10 milyar metreküp doğal gaz ihraç kapasitesi bulunan Mısır'ın, bu miktarın ancak üçte birini Suriye'ye kadar ulaştırabildiğini, Arap Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türkiye üzerinden ithalatına en geç 2020 yılında başlayabilmek için de gerekli teknik ve mali desteği verebileceklerini açıklamışlardır.¹²⁹

¹²⁶"Türkiye Mısır'dan Doğalgaz Alacak," **Hürriyet Gazetesi**, 16 Şubat 2006.

¹²⁷"Uluslararası Projeler: Mısır-Türkiye DGBH Projesi", **Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.**, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, 17 Nisan 2012.

¹²⁸**Declaration of Intent on the Euro Mashrek Cooperation in the Field of Natural Gas**, Rome, 2 December 2003, (Çevrimiçi) http://www.syrleb.org/LINKS/MashrekGas_IntentDeclaration.pdf, 17 Nisan 2012.

¹²⁹Mott Mac Donald, **Supplying the EU Natural Gas Market: Final Report**, United Kingdom, November 2010, s.10,11.

2007 yılında, Türkmenistan'ın ÇHC ile yapmış olduğu kapsamlı doğal gaz anlaşması ve Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğal Gaz Boru Hattı (TAPI) Projesi kapsamında görüşmelere başlaması; Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü hakkında girilen çıkmaz; Batılı ülkelerin İran'ı uluslararası projelerden dışlama siyaseti; Irak'ta yaşanan iç çatışmalar; 2008 yılında yaşanan Rusya-Gürcistan Savaşı gibi iktisadi ve/veya siyasi etmenler Mısır doğal gazına boru hatlarıyla ulaşma fikrinin AB tarafından desteklenmesini sağlayan diğer gelişmeler olarak ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda, 01 Kasım 2007'de Avrupa Komisyonu ve Mısır tarafından organize edilen AB-Orta Doğu-Afrika Enerji Konferansı Şarm El Şeyh'te; 17 Aralık 2007'de ise enerji bakanları nezdinde Euro-Med Enerji Bakanları Konferansı, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Limasol şehrinde düzenlenmiştir. Her iki konferansta da vurgulanan husus, 'bölgesel enerji pazarlarının uyumunun anahtar faaliyetlerden biri olacağıdır'.¹³⁰

Mısır doğal gazının ithalatı konusunda gerek iç piyasasında artan doğal gaz talebi, gerek Mısır'ın kuzeybatıya yönelen uluslararası doğal gaz boru hatlarının varlığı, gerekse AB ve Mısır arasında ilan edilen irade beyanı doğrultusunda harekete geçen Türkiye 'Mısır-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ni geliştirmiştir. Bu proje kapsamında 17 Mart 2004 tarihinde Kahire'de bir araya gelen Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ile Mısır Petrol Bakanı arasında 'BOTAŞ ve EGAS'ın işbirliğinde Mısır'dan Türkiye'ye, Türkiye'den AB'ye doğal gaz ithalatını' öngören bir çerçeve anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma uyarınca, Mısır'ın Türkiye'ye yılda 2-4 milyar metreküp; Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına ise yılda 2-6 milyar metreküp gaz ihraç etmesi öngörülmüştür.¹³¹

16 Şubat 2006 tarihinde yine bakanlar düzeyinde İstanbul'da gerçekleşen toplantıda Türkiye ile Mısır, iki ülke arasında doğal gazın taşınması ve pazarlanması için, eşit ortaklıkla Tergas adlı bir şirket kurmaya ilişkin mutabakat zaptını

¹³⁰01 Kasım 2007 tarihli bildiri için bkz. (Çevrimiçi) http://eeas.europa.eu/energy/events/africa_mideast/index_en.htm, 17 Nisan 2012; 17 Aralık 2007 tarihli bildirin tam metni için bkz. (Çevrimiçi) http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/misc/97749.pdf, 17 Nisan 2012.

¹³¹«Uluslararası Projeler: Mısır-Türkiye DGBH Projesi», **Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.**, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, 17 Nisan 2012.

imzalamışlardır.¹³² İmzalanan Mutabakat Zaptı çerçevesinde Suriye'nin de katılımıyla çalışma grupları oluşturulmuş, projenin yapılabiliğinin ve gerekliliklerinin tespitine yönelik çalışmalar başlatılmıştır.¹³³

Mayıs 2008'de AB Komisyonu, Türkiye ve Maşrik Arap ülkeleri olarak nitelendirilen Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye arasında Arap Doğal Gaz Boru Hattı'nın hızla Türkiye, Irak ve (Nabucco ve diğer boru hatlarıyla) AB'ye bağlanması konusunda ortak bir açıklamada bulunmuşlardır.¹³⁴ 2009 yılında Mısır Petrol Bakanı Semih Fehmi'nin 'Avrupa'ya Orta Asya'dan enerji sevkiyatını öngören, stratejik açıdan önemli ve desteklenmeye hazır' olarak nitelendirdiği Nabucco Projesi'nde ülkesini 'olumlu bir rol oynayacağına inancınının tam olduğunu' net bir şekilde açıklaması¹³⁵; 19 Temmuz 2010'da BP, Mısır Petrol Bakanlığı ve Mısır Petrol Şirketi arasında 'hidrokarbon kaynaklarının geliştirilerek Mısır'ın Avrupa'ya gaz arz eden ülkeler içerisindeki konumunun güçlendirilmesi ve Nabucco'ya gaz sağlanmasını' ön gören anlaşmayı imzalaması¹³⁶, Mısır'ı Nabucco'ya dahil olması kuvvetle muhtemel ülkeler arasına sokmaktadır.

AB'nin Mısır ile LNG ticareti şeklinde hâlihazırda devam eden olumlu ilişkileri ve Mısır'ın Nabucco'ya dahil olma yönündeki girişimlerine rağmen, Mısır'ın Nabucco'ya dahil olmasının önünde engeller bulunmaktadır. Bu engellerin ilki, kamuoyunda Arap Baharı olarak nitelendirilen, 2011 yılında Tunus'ta başlayıp kısa sürede tüm Kuzey Afrika'da yıl boyunca mevcut hükümetlere karşı çeşitli çapta protesto etkinliklerine dönüşen toplumsal olaylar zinciridir. Mısır'da, 25 Ocak 2011'de başlayan protestolar sonucunda 11 Şubat 2011 tarihinde Hüsnü Mübarek'in otuz yıl süren Mısır Cumhurbaşkanlığı görevinden istifa etmesi, bölgede yaşanan kaos ortamının istikrarsız bir yapıya dönüşme ihtimalini beraberinde getirmiştir. Benzer toplumsal olayların Suriye'de de 2012 tarihi itibarıyla hala yaşanıyor olması,

¹³²“Türkiye Mısır'dan Doğalgaz Alacak,” **Hürriyet Gazetesi**, 16 Şubat 2006.

¹³³“Uluslararası Projeler: Mısır-Türkiye DGBH Projesi”, **Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.**, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, 17 Nisan 2012.

¹³⁴“AB ve Türkiye'den Enerji İşbirliği için Ortak Açıklama,” **AB Haber**, 05 Mayıs 2008, (Çevrimiçi) <http://www.abhaber.com/ozelhaber.php?id=772>, 17 Nisan 2012.

¹³⁵“Egypt Joins Nabucco Pipeline to Deliver Natural Gas from Asia to Europe,” **Arab Finance**, (Çevrimiçi) <https://www.arabfinance.com/news/newsdetails.aspx?id=129451>, 17 Nisan 2012.

¹³⁶Aygun Badalova, “BP Paves Way to Nabucco for Egyptian Gas,” **Trend**, 20 July 2010, (Çevrimiçi) <http://en.trend.az/capital/energy/1723469.html>, 17 Nisan 2012.

Arap Doğal Gaz Boru Hattı'nın mevcut güzergâhında bile terörist faaliyetlere karşı savunmasız bırakılmaktadır.

Mısır'ın Nabucco ile arasında duran diğer engeller Mısır'ın dışında gelişen uluslararası siyasetin uzantılarıdır. Bu engellerden ilki Türkiye'nin, 2009 yılından itibaren İsrail ile ilişkilerinin olumsuz yönde seyretmesi üzerine, Nabucco'ya eklenmesi planlanan Arap Doğal Gaz Boru Hattı'nın İsrail'i devre dışı bırakarak gerçekleştirilmesi yönündeki talepleridir.¹³⁷ Diğer engel ise Arap Baharı ile birlikte gerginleşen Türkiye-Suriye ve AB-Suriye ilişkileridir. Mısır'ın Arap Doğal Gaz Boru Hattı'nda transit ülke olarak işbirliği içerisinde olduğu Suriye Hükümeti'nin Arap Baharı kapsamında gerçekleştirilen muhalif hareketlere karşı kullanmış olduğu 'şiddet' ve 'baskıyı' eleştirme noktasında AB-Suriye ve Türkiye-Suriye ilişkilerinin gerginleşmesi bu engelin temel dinamikleridir.¹³⁸

Mısır doğal gaz kapasitesi, teknik altyapısı, iktisadi durumu ve uluslararası siyasi/iktisadi ilişkileri değerlendirildiğinde Nabucco'ya eklenmesi teknik açıdan oldukça muhtemel bir ülke konumundadır. Ancak AB ve Türkiye'nin Nabucco için Hazar Enerjisine alternatif bir arayış içerisinde girdiği süreç ilk başta Mısır için elverişli bir ortam yaratsa da, sırasıyla Türkiye- Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Türkiye-İsrail, AB-Suriye ve Türkiye-Suriye arasında yaşanan gerginlikler Mısır'ın enerji ortaklarının kısa sürede birbirlerine karşı cephe aldıkları bir çıkmaza dönüşmüştür. Türkiye'nin uzun yıllardır Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile diplomatik bir münasebetinin olmaması ve İsrail ile ilişkilerinin gergin olması ancak Suriye ile AB ve Türkiye'nin bir uzlaşmaya gidememesi durumunda Mısır'ı engelleyen etmenlerdir. Bu durumda Mısır'ın AB ile olan kısıtlı LNG ticaretini bir üst seviyeye taşınması, diğer bir deyişle Nabucco'ya eklenmesi, bu bölgede Soğuk Savaş yıllarından itibaren etkinliği azalan Rusya'nınkinden çok, uluslararası alanda İran'ın

¹³⁷Joni Northam, "Turkey Wants Egypt's Gas to Bypass Israel," **Bikyamasr**, 09 October 2011, (Çevrimiçi) <http://bikyamasr.com/45150/turkey-wants-egypts-gas-to-bypass-israel/>, 17 Nisan 2012.

¹³⁸AB-Suriye ilişkilerindeki gerginlik için bkz. Avrupa Birliği Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton'ın 'BMGK'nın Suriye'de Görevlendirilmek Üzere Gözlemci Heyeti Çözümü' Hakkındaki Resmi Açıklaması, A 172/12, 14 April 2012, (Çevrimiçi) http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/129534.pdf, 17 Nisan 2012.

izolasyonuna benzer bir izolasyona tabi tutulması gündemde olan Suriye'nin tavrına göre şekilleneceğini iddia edebiliriz.

2.2.4.3.Katar

2.2.4.3.1. Katar'ın Doğal Gaz Enerjisi Görünümü

Katar, yaklaşık yirmi altı milyar varille dünya petrolünün %1,9'una sahipken, yirmi beş trilyon üç yüz milyar metreküp doğal gaz rezervi ile dünya doğal gazının %13,5'sine sahip olarak, Rusya ve İran'dan sonra dünyanın en zengin doğal gaz rezervlerine sahip üçüncü ülke durumuna gelmiştir.¹³⁹ 1990lar'ın sonunda günlük olarak petrol rezervinin 757 bin varilini üretebilen Katar, 2000li yıllarla birlikte petrol üretim miktarını yıllık ortalama %7,76 oranında yükselterek, 2010 yılında günlük 1 milyon 569 bin seviyesine ulaştırmıştır.¹⁴⁰ 2009 yılında üretmiş olduğu petrolün %77'sini ihraç eden Katar, petrol ihracatı alanında Azerbaycan'ı geride bırakarak dünya yirmi ikincisi olurken, petrolün uluslararası piyasadaki fiyatının yıllar içerisinde artış göstermesiyle, oldukça önemli bir miktarda iktisadi kazanç elde etmiştir.¹⁴¹

Enerji sektörünün petrol alanında üretimi ve ihracat miktarı 2000li yıllarla birlikte artışa geçen Katar'da son on yıllık dönemde elde edilen iktisadi kazancın çoğunda esas olarak doğal gaz üretimi ve ihracatında elde edilen gelirler pay sahibidir. 2000 yılında 23,7 milyon metreküp doğal gaz üretimi ile vasat bir doğal gaz üreticisi olan Katar'ın müteakip on yılda doğal gaz üretimi, yıllık ortalama %17,5 artış göstererek 2010 yılında 116,7 milyon metreküpe ulaşmıştır. Sağlamış olduğu bu artışla doğal gazın ihracatında Rusya ve Norveç'ten sonra dünya üçüncüsü olan Katar, rakipleri Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, İran ve Azerbaycan'ın toplam doğal gaz ihracatının yaklaşık bir buçuk mislini tek başına karşılayabilecek kapasiteye gelmiştir.¹⁴²

¹³⁹BP Statistical Review of World Energy June 2011... , s. 6,20.

¹⁴⁰A. e. , s. 8.

¹⁴¹A. e. , s. 8, 15; Central Intelligence Agency, "Oil-Exports"...

¹⁴²BP Statistical Review of World Energy June 2011... , s. 22, 27; Central Intelligence Agency, "Natural Gas-Exports"...

1997'den itibaren doğal gaz kaynaklarını, Rusya ve İran'dan farklı olarak, boru hatları yerine LNG olarak ihraç eden Katar, kısa sürede bu alanda dünya lideri konumuna yükselmiştir. Bu yükselişte, Katar hükümetinin sektöre yapmış olduğu yatırımlar kadar, hükümetin yabancı yatırımcıları teşvik etmesinin de önemli katkısı bulunmaktadır. Katar doğal gaz sektörü, dört büyük LNG teşebbüsünü yöneten Katar Doğal Gaz İşletim Limitet Şirketi (Qatargas) ve üç büyük LNG teşebbüsünü yöneten Ras Laffan Limitet Şirketi (RasGas) tarafından kontrol edilmektedir. Sektörün liderlerinden RasGas'ın %70'i Katar Petrol'e (QP) ait iken kalan %30'luk kısmı Exxon Mobil'e aittir. Öte yandan Qatargas, %65'i QP'ye ait olmakla beraber, Total, Exxon Mobil, Mitsui, Marubeni, Conoco Phillips ve Shell'in oluşturduğu bir şirketler birliğidir.

Japonya, Güney Kore ve Hindistan, Katar LNG'sinin toplamda %57'lik kısmının müşterisidir. AB ise Belçika, Birleşik Krallık ve İspanya'nın yapmış olduğu ithalat miktarlarıyla Katar LNG ticaretinde %33'lük paya sahiptir. Katar'ın mevcut tek boru hattı projesi yılda 56 milyon 630 bin doğal gaz taşıma kapasiteli Dolphin Projesi'dir. Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki artan doğal gaz ihtiyacını sağlamaya yönelik projenin günümüzdeki düşük hacminin yükseltilmesine yönelik bir adım taraflarca henüz atılmamıştır. Ancak doğal gaz ticaretini yeni pazarlara daha geniş hacimli projelerle iletmek isteyen Katar'ın şimdilik mesafeli durduğu boru hatlarıyla iletim stratejisinin, orta vadede değişim göstermesi beklenebilir.

2.2.4.3.2. Katar ve Nabucco Projesi

Mısır'ın mevcut doğal gaz rezervinin Nabucco Projesi'nin uzun vadedeki ihtiyacını karşılamada yetersiz kalacak olmasına ek olarak Türkiye'nin 2009 yılı başında, Mısır ile Türkiye'yi birbirine bağlayacak olası doğal gaz boru hattında stratejik bir öneme sahip olacak, İsrail ile yaşamış olduğu siyasi gerginlik, Türkiye'yi Orta Doğu Bölgesi'nde yeni bir alternatif kaynak ülke arayışına itmiştir. Bu noktadan hareketle dünya doğal gaz rezervinin %13,5'ine sahip ve hâlihazırda AB ile LNG ticareti başarılı bir şekilde devam eden Katar, Türk yetkililerin ilgisini çekmiştir.

Dünyanın lider LNG üreticisi Katar, doğal gaz kaynağını boru hatları ile iletilmesi düşüncesine ilk etapta sıcak bakmamıştır. Katar'ın bu temkinli duruşunun

ardında yatan sebepler ise iktisadi olmaktan ziyade siyasedir. Ancak Türkiye'nin Doha Büyükelçisi Mithar Rende, Katarlı yetkilileri boru hattı inşasına ikna edebilmek için, 'Türkiye'nin Ürdün ve Suriye ile, Katar'ın ise Suudi Arabistan ile olan siyasi ilişkilerinin düzeltilmesi sonucunda siyasi konjonktürün değiştiği'; Katar ekonomisinin, bu projenin gerçekleşmesi durumunda, 2012 yılında 150 milyar Amerikan Dolarlık bir ekonomi olacağı; projenin Katar'ın tüm doğal gaz ticaretinin Hürmüz Limanı'na olan bağımlılığının yarattığı risklerin ortadan kaldıracağı ve AB ile Türkiye'nin kaynak çeşitlendirmesine gittiği gibi Katar'ın da ihracat rotası çeşitlendirmesine gitmesi gerektiği' yönünde kullandığı argümanlar, Katar Emiri Şeyh Hamad bin Khalifa el Thani'nin Türkiye'ye düzenleyeceği resmi çalışma ziyarete ön ayak olmuştur.¹⁴³

17-18 Ağustos 2009 tarihleri arasında Katar Emiri Şeyh Hamad bin Khalifa el Thani'nin Türkiye'ye gerçekleştirdiği çalışma ziyareti sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile yapmış olduğu görüşmelerde, 'iki ülke arasında enerji alanında bir işbirliğinin başlatılması' gündemin ana maddelerinden birini teşkil etmiştir. 'Ziyarete Türkiye'nin kaynak çeşitliliğini sağlamak amacıyla Katar'dan LNG ithali ve uzun vadede iki ülke arasında bir doğal gaz boru hattı kurulması kararlaştırılmıştır'.¹⁴⁴

Ağustos 2009'da kararlaştırılan, Katar'dan Türkiye'ye, Türkiye'den ise AB üyesi ülkelere Nabucco Projesi kapsamında boru hatlarıyla doğal gaz ithal edilmesini öngören, projenin önünde iki güzergâh seçeneği bulunmaktadır. Görüşmeler sırasında gündeme gelen güzergâh seçeneklerinden ilki, Basra Körfezi ve Irak üzerinden Türkiye'dir. 1400 kilometre uzunluğunda bir boru hattını gerektiren bu güzergâhta, transit geçiş ülkesinin azlığı ve Basra Körfezi'nin derinliğinin fazla olmaması, projenin maliyeti düşüren faktörlerdir. Ancak gerek Irak'ın içerisindeki gerekse Türkiye-Kuzey Irak ilişkilerindeki istikrarsız siyasi yapı nedeniyle, bu güzergâhtan vazgeçilmiştir. Katar ve Türkiye'nin gündemindeki diğer güzergâh ise

¹⁴³Deniz Zeyrek, "10 Milyar Dolarlık Katar-Türkiye Boru Hattı Yolda," **Radikal Gazetesi**, 19 Eylül 2009.

¹⁴⁴T.C. Doha Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Türkiye-Katar Ticari ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Bilgi Notu, Şubat 2010, s. 5, (Çevrimiçi) <http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/QA/Bilgi%20Notlari/TR-KAT%20ikili%20iliskiler.pdf>, 19 Nisan 2012.

üç yeni transit geçiş ülkesinin projeye dahil edilmesini zorunlu kılmaktadır: Suudi Arabistan, Ürdün ve Suriye. Bu üç ülkenin iştirak etmesi durumunda proje, alternatiflerine nispeten oldukça az bir coğrafi engelle karşılaşarak yaklaşık 2000 kilometre uzunluğunda ve 10 milyar Amerikan Doları maliyetinde olacaktır.

Katar Emir'inin Türkiye'yi ziyaretinden yaklaşık iki ay sonra 06 Ekim 2009 tarihinde Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Doha'da Katar Başbakan Yardımcısı ve Enerji Bakanı Abdullah Bin Hamad Al Attiyah ile 'Türkiye ve Katar tarafından ortak enerji çalışma grubunun kurulmasını ve enerjiyle ilgili bütün konuların detaylandırılarak ele alınmasını' öngören mutabakat zaptını imzalamıştır. Mutabakat zaptının imzalanmasından sonra Yıldız, 'Türkiye ile Katar arasında zaten ticaret ve ekonomik alanda gelişen işbirliğini bundan sonra enerjiyle alakalı önemli işbirliği olarak geliştirmeyi' düşündüklerini, Attiyah ise, 'enerji tedarikinde çeşitlendirmenin çok önemli olduğunu' belirtmişlerdir.¹⁴⁵

Türkiye ve Katar arasındaki yakınlaşmanın bir benzeri, Katar ve Rusya arasında eş zamanlı olarak gelişmiştir. Rusya ve Katar'ı yaklaştıran ilk adım, Ekim 2008'de dünya doğal gaz üretiminin %60'ını gerçekleştiren, Rusya, İran ve Katar'ın Tahran'da bir araya gelerek, 'Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) benzeri bir örgütlenmenin, Gas Exporting Countries Forum (GECF) adı altında, doğal gaz ihraç eden ülkeler tarafından kurulması' yönünde alınan kararla atılmıştır. Yılda üç ya da dört kez bir araya gelmeyi hedefleyen bu üç doğal gaz üreticisi ülke, gerçekleştirecekleri zirvelerde 'ortak stratejik çıkarlarını ve üç taraflı projelerde olası işbirliklerini görüşme kararı' almışlardır.¹⁴⁶

Kuruluş fikri ilk olarak, 19-20 Mayıs 2001 tarihinde İran'da gerçekleştirilen ve aralarında Katar ve Rusya dahil olmak üzere dokuz doğal gaz ihracatçısı ülkenin enerji bakanlarının katılımıyla gerçekleşen ilk toplantıyla atılan GECF'nin, irtibat bürosu ise aynı ülkelerin 2007 yılında Doha'da gerçekleştirdiği altıncı toplantıda alınan kararla kurulmuştur. Daha sonra GECF'nin Sekreteryası'nın oluşturacak bu irtibat bürosuna ek olarak, ileride gerçekleştirilecek diğer hükümetler arası

¹⁴⁵“Katar’la, Enerji Mutabakat Zaptı İmzalandı,” **Dünya Gazetesi**, 06 Ekim 2009.

¹⁴⁶Terry Macallister, “Russia, Iran and Qatar Announce Cartel That Will Control %60 of World’s Gas Supplies,” **The Guardian**, 22 October 2008.

toplantıları düzenlemek için kurulan Yüksek Seviyeli Komite, Rusya, İran, Katar, Mısır ve Venezüella'da 2007 ve 2008 yılları içerisinde toplantılar organize etmiştir.

2008 Ekim'inde doğal gaz lideri ülkeler Rusya, İran ve Katar'ın yapmış olduğu temaslar sonucunda GECF'nin kurulması için adımlar hızlandırılmış ve nihayetinde 23 Aralık 2008'de Moskova'da toplanan doğal gaz ihracatçısı on bir ülke GECF'i bir uluslararası kamusal kuruluş olarak kuran anlaşmayı imzalamıştır. Kazakistan ve Norveç'ten sonra Hollanda'nın da gözlemci olarak katıldığı GECF'nin merkezinin Doha'da olması, kuruluşun Katar için ne denli önemli olduğunu gösteren bir veri olarak kabul edilebilir.

GECF'nin kuruluşuna müteakip iki yıl içerisinde devlet başkanları nezdinde bir zirvenin gerçekleştirilememiş olmasına ek olarak, OPEC benzeri bir işbirliğinin GECF bünyesinde gerçekleştirilememiş olması, kuruluşun lokomotif olarak nitelendirilebilecek Rusya ve Katar tarafından 02 Kasım 2010 tarihinde gerçekleştirilen bir ziyarette ele alınmıştır.¹⁴⁷ Bu ziyarette ele alınan diğer hususlar 'Katar'ın, Rusya'nın Kutupsal Bölgeleri'nde LNG projeleri gerçekleştiren Novatek Şirketi'ne olan ilgisi' ve 'Gazprom'un Körfez'deki petrol ve doğal gaz projelerine davet edilmesi' olmuştur.¹⁴⁸

Katar, Orta Doğu Bölgesi'nin siyasi ve iktisadi olarak en istikrarlı bölgesinde yer almaktadır. Bu istikrarlı yapıya ek olarak dünyanın en geniş üçüncü doğal gaz kaynaklarına sahip Katar, 1997'den beri yabancı yatırımcıların da desteğiyle, hızla geliştirdiği LNG sektörü sayesinde dünya doğal gaz ticaretinde söz sahibi birkaç ülkeden biri haline gelmiştir. Bir yandan doğal gaz sektöründeki mevcut konumunu üretim yöntemlerini ve ticaret yaptığı ülkelerin sayısını geliştirerek korumaya çalışan Katar, diğer yandan aktif olarak rol aldığı GECF bünyesinde doğal gaz sektörünün küresel enerji piyasasındaki dalgalanmalara karşı korunmasını amaçlamaktadır. LNG'ye dayalı ihracatın boru hatlarıyla yapılacak olana kıyasla daha düşük bir kapasitede kalması ve teknik pek çok riski taşımasına rağmen devam ettirilmesi ise

¹⁴⁷Melissa Akin, Darya Korsunskaya, "Qatar State Visit to Cover Energy Banking," , **Thomson Reuters**, 02 November 2010, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2010/11/02/russia-qatar-idUSLDE6A123J20101102>, 23 Nisan 2012. GECF Zirvesi ilk olarak ancak 15 Kasım 2011 tarihinde Doha'da gerçekleştirilebilmiştir.

¹⁴⁸A.e.

Katar'ın coğrafi konumu kadar komşularının siyasi ve iktisadi istikrarsızlık deyince dünyada akla gelen birkaç merkez arasında sayılmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye, Nabucco Projesi'ni Katar'dan almayı planladığı doğal gaz ile desteklemek istiyorsa, öncelikle Katar'ın doğal gaz sektöründe küresel bir güç olma yolunda Rusya ve İran'la birlikte attığı adımları dikkate almalıdır. GECF olarak karşımıza çıkan bu adımlar henüz OPEC tarzında stratejik bir bloğa dönüşmemiş olsa da İran ve Rusya'ya ABD ve AB tarafından takınılan siyasi tavırların değişmemesi durumunda Katar'ın Nabucco'dan uzaklaşacağı aşikârdır. Öte yandan Katar ile kurulacak bir boru hattında Irak'ın coğrafi konumu projede oldukça yüksek bir öneme sahip olacaktır. Günümüzde Irak'ta devam eden mevcut siyasi ve iktisadi istikrarsızlık ise, birbirlerini bağlayacak bir doğal gaz boru hattı projesi konusunda istekli ve siyasi/iktisadi olarak yeterli olan Türkiye ile Katar'ın arasında aşılamaz bir engel olarak durmaktadır.

Rusya Soğuk Savaş sonrası dönemde selefi SSCB'nin sahip olduğu küresel süper güç vasfını yitirmiştir. Kuruluşunu takip eden yıllarda iktisadi ve siyasi pek çok sorunla karşılaşan Rusya, Orta Asya ve Kafkas Bölgesi'ni stratejik arka bahçe ilan etmiş, Orta Doğu'daki güç dengesinin ABD lehine bozulacak şekilde değişmesini engelleyememiştir. Öte yandan Rusya, yaşamış olduğu iktisadi sıkıntıları, kendi sahip olduğu doğal gaz ve petrol kaynaklarının ihracatına ek olarak, stratejik bahçesinin enerji kaynaklarını AB pazarına tek elden iletme yoluyla aşmayı başarmıştır. Bu bağlamda, Rusya'ya bir 'büyük güç' olarak uluslararası alanda varlığını devam ettirmesinde yardımcı olan enerji stratejisi, Rusya için hayati önem taşımaktadır.

Nabucco Projesi, planlanan kapasitesi itibariyle Rusya'nın enerji alanında mevcut konumunu tehdit edebilecek durumda değildir. Ancak Rusya'nın Nabucco Projesi'ne katılması muhtemel Hazar Havzası ve Kafkasya Bölgesi ülkelerini bazen yumuşak güç (2007'de Kazakistan ve Türkmenistan ile yapılan anlaşmalar gibi) bazen de sert güç kullanımıyla (2008'de Gürcistan'da yaşanan savaş gibi) projeden uzaklaştırmaya yönelik gerçekleştirdiği siyaset, Nabucco'nun Rusya tarafından bir tehdit olarak algılandığını göstermektedir. Rusya'nın bu tutumunun arkasında yatan temel sebep, Rusya'nın uzun vadeli iktisadi gelişimini temel olarak uluslararası

alandanda uygulamış olduğu enerji siyasetinin başarısıyla doğru orantılı olarak görmesidir.

Nabucco Projesi, kapasitesi itibariyle Rusya'ya tehdit olmayan, ancak doğu-batı veya kuzey-güney hattında Rusya'nın doğal gaz tekeline uzun vadede alternatif yaratabilecek oluşumlardan birisidir. Diğer bir deyişle, Kazakistan'dan Mısır'a, Katar'dan Gürcistan'a uzanan bir coğrafyada Nabucco'ya katılması muhtemel ülkelerin bir yandan AB ve Türkiye bir yandan da Rusya ile yapmış olduğu doğal gaz temaslarından anlaşılmaktadır ki Nabucco, Rusya ve Türkiye arasında, hangi ülkenin nerede duracağı, ne ölçüde, ne kadar süreyle rol oynayacağı çetin bir satranç oyununa dönüşmüştür. Türkiye ve Rusya arasındaki bu bölgesel satranç oyununda, satranç taşları olarak nitelendirebileceğimiz enerji transit ve kaynak ülkelerinin hala konumlanmaya devam etmektedir. Mutabakat zabıtlarıyla gerçekleştirilen manevralar ötesinde boru hatlarının inşa edilmesiyle esas hamlelerin henüz yapılmamış olması, Nabucco Projesi'nin akıbeti hakkında öngörülerini zorlaştırmaktadır. Ancak çalışmamızın esas amacının 'mevcut haliyle Nabucco Projesi'nin Türk-Rus ilişkilerine etkisi' olması, son olarak Nabucco'nun günümüze değin Türk-Rus ilişkilerinde doğrudan ne gibi etkilerinin olduğunu incelemeyi zorunlu kılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNE NABUCCO DOĞAL GAZ ENERJİ BORU HATTI PROJESİNİN ETKİLERİ

Türk- Rus ilişkileri, kutuplaşmış bir sistem içerisindeki devletlerin davranış seçeneklerinin, müttefikler ya da düşmanlar arasında, sıkıştırıldığı Soğuk Savaş döneminde, siyasi açıdan mesafeli bir seyir izlemiştir. SSCB'nin Montreux Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilme talebi ve Mart 1945'te Türk-SSCB 1925 Dostluk Anlaşması'nı artık uzatmayacağını duyurarak Doğu Anadolu toprakları ile Boğazları Türk hükümetinden isteyecek kadar ileri gitmesi, Türkiye'nin Truman Doktrini'nin açıklamalarından yararlanarak ABD'nin yeni önderliğindeki Batı Bloğu'na yaklaşmasına neden olmuştur. 1947'den itibaren ABD'nin bölgesel ağırlığını arttırmaya başlamasıyla Sovyet liderlerinin saldırgan tavırlarının azalması, Türk-Amerikan yaklaşmasının sürecini hızlandırmış; Mayıs 1953'te SSCB'nin Türkiye'ye yönelik taleplerinden resmen vazgeçtiğini açıklayan nota bile 1960lar boyunca Türkiye'nin Moskova'ya karşı duyduğu genel güvensizliği engelleyememiştir.

1950ler'in devamında Soğuk Savaş'ta girilen 'yumuşama dönemi' etkisini Türk-Sovyet ilişkileri üzerinde de göstermiş, bu dönemde iktisadi alanda girişilen işbirlikleri, ilişkilerdeki mesafelerin bir nebze olsun kapanmasına vesile olmuştur. 1970ler'e gelindiğinde, 1950ler'de başlatılan bu olumlu havanın da etkisiyle, Türk liderler, Sovyet tehdidinin önemini azalmaya başladığı sonucuna vararak çok boyutlu bir dış siyaset söylemi üretme çabasına girişmişler ve SSCB'ye yönelik ılımlı girişimlerde bulunmuşlardır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Türk Hükümetinin Batılı ülkelerce kendisine uygulanan ambargoya karşı yeni alternatifler arayışında olunan bu yaklaşma dönemi ise Türkiye ile ABD arasında ambargo sonrasında imzalanan askeri yardıma ilişkin Savunma İşbirliği Anlaşması ve 1979 sonunda SSCB'nin Afganistan'ın işgali son vermiştir.¹

¹Erhan Büyükkakıncı, "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri," **Türk Dış Politikasının Analizi**, der. Faruk Sönmezoğlu, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Üçüncü Basım, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 692.

Türkiye’de 12 Eylül 1980’de yaşanan askeri müdahalenin ardından, göreve gelen askeri hükümet ülkenin dış politika seçeneklerini çeşitlendirmeyi amaçlayarak SSCB ve ABD arasında belirli bir denge siyaseti izlemeyi kararlaştırmıştır. Bu noktada 1984 yılında SSCB ile Türkiye arasında imzalanan Doğal Gaz Anlaşması’nın, ikili siyasi ilişkilerin geliştirilmesine ivme kazandırdığından bahsedebiliriz.

1984 tarihli Türkiye-SSCB Doğal Gaz Anlaşması, Türk-Rus ilişkilerinde o güne değin var olan mesafeli yaklaşımın, iktisadi işbirlikleriyle aşılabileceğini gösteren önemli örneklerden biridir. 1986 ve 1991 yılında iki ülke arasında gerçekleştirilen üst düzey ziyaretlerde ise, iktisadi alanda gerçekleştirilecek işbirliklerinin geliştirilerek ve çevresindeki ülkeleri bütünleştirecek bir sürece dönüşmesi fikri ortaya atılmıştır.²

Soğuk Savaş, uluslararası sistem içerisinde yer alan aktörlere oyunun belirli kurallarını, kriterlerini kolaylıkla benimsettirmekteydi. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise, devletlerarası ilişkilerin belirsizlikler yumağına dönüşmesiyle, sistem içerisindeki çatışmacı eğilimler iyice belirginleşmiştir. Aynı dönemde birçok açıdan Türkiye’nin Doğu-Batı ilişkileri bağlamında öneminin azaldığına dair varsayımların ön plana çıkması, Türk dış politika yapıcılarının daha esnek bir dış siyaset söylemiyle, ülkenin azalan jeostratejik önemini yeniden tanımlama çabasına girmelerine neden olmuştur. Türk dış siyasetinde ortaya çıkan bu yeni söylem, 1980’li yıllarda iktisatta görülen liberalleşme eğilimleri sonucunda hızlanan küreselleşme olgusuna uyum sağlama çabaları, iktisadi bütünleşme grupları içinde yer alma arzusu, Türkiye’nin yeni pazarlara açılması ve dış dünya ile bütünleşmesi gibi iktisadi araçlarla eş güdümlü olarak gelişmiştir.³

1991’de SSCB’nin dağılması, halefi Rusya için bir yapısal dönüşüm aşaması olmuş, ulusal çıkarların yeniden belirginleşmesi ve karar alma sürecindeki yeni değişkenlerin ön plana çıkmasına dair tartışmalar, eski siyasal kadrolar ile kendilerini demokrasinin temsilcileri olarak gören yeni oluşumlar arasında bir tür savaşıma

² Büyükakıncı, **a.g.e.** , s. 692.

³ **A.e.** , s. 695.

neden olmuştur.⁴ Avrasyacılık ve Atlantikçi bakış açısındaki rekabet olarak da nitelendirilebilecek bu savaşım, Rus dış politikası için kısa ve orta vadede etkin olabilecek seçeneklerin belirginleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda, önceden SSCB'nin içerisinde yer alan yeni bağımsız devletlerle olan ilişkileri farklı bir duyarlılık alanına oturtan Rusya, 1993'te kendini 'dünya politikasında ve yakın coğrafyasında çıkarlarını gözetmek durumunda olan bir büyük güç' olarak tanımlamıştır.⁵

1990lar'ın ortasında Rusya'da iktisadi yapının siyasi yapıdan önce düzene girmesi, önce Rus iç siyasetini daha sonra da devletin dış siyasetini doğrudan etkileyebilecek yeni iktisadi aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yeni aktörlerin çıkarları, Rusya'nın Batılı kurumlarla olan ilişkilerini ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi ülkelerle olan bağlarını yönlendirmeye başlamıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Rusya ve Türkiye'nin yakın çevresinde ortaya çıkan siyasi kargaşa ortamının, aynı dönemde iktisadi alanda yaşanan küresel ve toplumsal değişimlerle birleşmesiyle her iki ülkenin de dış siyaset söylemlerinde bir değişim sürecinin yaşandığından bahsedebiliriz. Bu değişim süreci, gerek uluslararası sistemdeki yeni pozisyonunu kuvvetlendirmeye çalışan Türkiye'de gerekse değişen sınırlarına rağmen 'yakın çevresiyle' olan yakın siyasi, iktisadi, askeri ve diğer toplumsal ilişkilerini korumak isteyen Rusya'da, iktisadi alanı önalana çıkaran aktörler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi gibi iktisadi amaçlarla hazırlanan bir enerji projesi, kısa sürede gerek Türk gerekse Rus kamuoyunda siyasi bir anlam kazanabilmiştir. Nabucco Projesi'nin gerçekleşmesi durumunda Türkiye'yi bir enerji terminali haline getirirken, uluslararası alanda da bölgesel bir güç haline getirmesi; projenin güzergâhında bulunması planlanan Kafkasya Bölgesi ve Hazar Havzası ülkelerinin Rusya'yı devre dışı bırakarak dünya pazarlarına doğrudan açılabilmesi gibi varsayımların hepsinde vurgu, uluslararası siyasi dengelerdeki değişme ihtimali üzerinde toplanmaktadır. Bu noktadan hareketle, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı

⁴Büyükakıncı, a.g.e. , s. 696.

⁵A.e. , s. 697.

Projesi'nin Türk-Rus ilişkileri üzerindeki iktisadi, siyasi ve hukuki etkilerini incelemek, Türk-Rus ilişkilerinin yeni bin yılı takip eden on yıl içerisindeki seyrini anlayabilmede önem arz etmektedir.

3.1. Türk-Rus İkili İlişkilerine Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesinin Siyasi Etkileri

1990 ve 1991 yıllarında, SSCB'nin dağılmasından hemen önce, Rusya ve Türkiye, çeşitli alanlarda dostluk, iyi komşuluk ve işbirliği anlaşmaları imzalamıştır.⁶ SSCB'nin dağılmasından sonra ise, Rusya'da ülkenin uluslararası siyasi sistem içerisindeki yeni konumunun ve dış siyaseti belirleyecek yeni dinamiklerin tartışıldığı savaşım ortamında, Türkiye ve Rusya arasında ilk resmi ilişki, 1992 yılı başında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Belgesi (KEİB) çerçevesindeki görüşmelerle kurulmuştur. Kurulan resmi ilişkilerin olumlu seyri, 25 Mayıs 1992'de Rusya'yı ziyaret eden Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in, 'Türkiye-Rusya Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkındaki Antlaşması'nı, 25 Haziran 1992'de ise İstanbul'u ziyaret eden Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in, KEİB'i imzalamasına zemin hazırlamıştır.⁷

1990lar'ın başı, Türk Hükümeti'nin Soğuk Savaş döneminin güvenlik sorunsalıyla girdileri sınırlandırılmış karar alma sürecinden kurtulma çabasıyla daha etkin bir dış politika arayışına giriştiği dönemdir.⁸ Bu dönemde 'model devlet' olma arzusuyla Orta Asya ve Kafkaslardaki nüfusun çoğunluğu Müslüman olan ve Türkiye ile ortak kültürel geçmişe sahip yeni bağımsız devletlere yönelik özel bir dış politika söyleminin gelişmesi, Türk-Rus siyasi ilişkilerinde yeni başlayan olumlu havayı değiştiren etmenlerden ilkidir. 1993 yılına gelindiğinde 'yakın çevre'

⁶Bu anlaşmalara örnek olarak bkz. Türkiye ve Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti arasında 25 Şubat 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan 'Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma', 'Tarım Reformu ve Kırsal Kalkınma Alanında İşbirliğine' ilişkin protokol (T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı:91/1720, Sayı:20887, 31 Mayıs 1991 Cuma) ile Türkiye ve S.S.C.B. arasında 13 Ağustos 1990 tarihinde 'Vize Verilme Usullerinin Kolaylaştırılması'yla ilgili anlaşma (T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı: 90/541, Sayı:20611, 20 Ağustos 1990 Pazartesi).

⁷Cenk Başlamış "Rus Ordusu Çekiliyor," **Milliyet Gazetesi**, 26 Mayıs 1992, s.7; Nur Batur, "Dargınlar Zirvesi," **Milliyet Gazetesi**, 25 Haziran 1992, s.7.

⁸Büyükakıncı, **a.g.e.**, s. 694.

söyleminin⁹ Rus dış politikasını şekillendirmeye başlamasıyla, Rusya'nın eski Sovyet alanı ile diplomatik ve iktisadi bağlarını güçlendirmek isteyen dış ülkelere karşı mesafeli yaklaşımı benimsemesi, Türk-Rus ilişkilerindeki iyimser havanın tekrar 'durağana' dönmesine neden olan ikinci etmen olmuştur. Ancak her iki ülkede 1990lar boyunca ikili ilişkileri belirleyen esas unsurların iktisadi karakterinin ağırlığı, aynı dönemde ikili ilişkilerin iktisadi boyutunun bozulmamasına ve ikili siyasi ilişkilerin 2000li yıllara kopmadan gelmesine vesile olmuştur.

1993'ten itibaren Türk-Rus siyasi ilişkilerinin seyrini belirleyen diğer bir husus, Kafkasya ve Hazar Havzası Bölgeleri'nin enerji kaynaklarının Batı'ya taşınması sorunudur. Rusya'nın 'yakın çevre' söyleminin kapsamına giren bu coğrafyanın enerji kaynaklarının 'ancak Rusya üzerinden Batı'ya ihraç edilmesi fikri', Rusya'nın coğrafi konumu ve bölgede Sovyet döneminde inşa edilen boru hatlarının ve rafinerilerin büyük bölümünün Rusya'da bulunması nedeniyle ortaya çıkmıştır. Rusya'nın Kafkasya ve Hazar Havzası Bölgesi'nin enerji kaynaklarını Batı'ya iletmekteki teknelci eğilimi, bölge devletlerinin liderleri tarafından enerji anlaşmalarında Rusya'ya verilen tavizlerle sınırlandırılmak istenmiştir.¹⁰ Öte yandan Kafkasya ve Orta Asya'da aynı dönem içerisinde Batılı enerji şirketleriyle girilen ilişkiler ise, Rusya'nın bu teknelci eğilimini dengelemek ve bu ülkelerin kendi egemenlik alanlarının uluslararası alanda tanıtma çabası olarak nitelendirilebilir.

Kafkasya ve Hazar Havzası enerji kaynaklarının Batı'ya taşınması meselesi, ya da kısaca enerji meselesi, Türk-Rus ilişkilerinin siyasi boyutu üzerinde doğrudan bir etkiye sahip değildir. Bu iddiamızın doğruluğunu, Türkiye ve Rusya arasında gerçekleştirilen kapsamlı iki enerji anlaşması sonrasında, daha önceden mevcut ikili siyasi ilişkilerde belirgin bir değişimin olmaması ile gösterebiliriz. İddiamızı destekleme noktasında kullanacağımız ilk enerji anlaşması, Rusya ve Türkiye

⁹Rusça 'Blijniy Zarubejniye' olarak isimlendirilen 'yakın çevre' siyaseti, eski Sovyet coğrafyasının Rusya Federasyonu tarafından, stratejik ve iktisadi nedenlerle, 'yaşamsal çıkar alanı' olarak ilan edilmesidir. 'Yakın çevre'nin kavramsal ifadesi Sergey Karaganov'un 15-30 Kasım 1992 tarihli Diplomaticheskij Vestnik'in 21 ve 22. Sayılarında yayınlanan makalesinde; pratik ifadesi ise 14 Aralık 1992'de Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev tarafından Stockholm'deki AGİT Zirvesi'nde görülebilir. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Rajan Menon, "After Empire: Russia and the Southern Near Abroad," **The New Russian Foreign Policy**, Ed. by Michael Mandelbaum, the Council on Foreign Relations, United States of America, 1998, s.100-103. (100-166)

¹⁰Büyükakıncı, **a.g.e.** , s. 703.

arasında imzalanan 1997 Mavi Akım Anlaşması'dır. Kafkasya'daki güvenlik konularına, Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması'na ya da her iki ülkenin kendi içerisinde yaşadığı etnik kökenli (Çeçen ve Kürt) sorunlara karşı birbirlerine göstermiş oldukları tavırlara dayanan anlaşmazlıkların yaşandığı bir ortamda imzalanan Mavi Akım Doğal Gaz Anlaşması sonrasında siyasi ilişkilerde bir ilerleme kaydedilmemiştir. Nitekim Mavi Akım'dan sonra Rusya, Öcalan'ın sığınma talebini kabul etmiş¹¹ ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne 'net askeri desteği öngören maddeler içeren genişletilmiş savunma işbirliği anlaşmasını' teklif etmiştir.¹² Türkiye'nin yoğun tepkisini çekeceği kolaylıkla tahmin edebilecek tüm bu siyasi olayların, Türkiye ve Rusya'yı birbirine doğrudan bağlayan ve Türkiye'yi doğal gaz alanında %60 oranında Rusya'ya bağlayacak olan anlaşmadan sonra gerçekleşmesi; öte yandan Türkiye'nin projeden vazgeçmeyerek 2001 yılından itibaren projenin işlerlik kazanması, enerjinin Türk-Rus siyasi ilişkilerinde doğrudan bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

İddiamızı doğrulayacak diğer örnek olan Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne geçmeden önce Türk-Rus ilişkilerinin, 1992'den günümüze, yıllar içerisindeki seyrini değiştiren temel bazı siyasi gelişmelere değinmekte fayda vardır. Türk-Rus siyasi ilişkilerinde 1992-1999 yıllar arası dönem, daha önceden de ana hatlarıyla bahsettiğimiz gibi, siyasi ilişkilerin yükselen iktisadi ilişkilere rağmen, enerji, etnik, bölgesel alanlarda öne çıkan rekabetle, 'durağan' geçtiği bir dönemdir.¹³ 1999 yılında Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit'in Rusya ziyaretinde, Çeçenistan konusunun Rusya'nın iç işi olduğunu açıkça ilan etmesiyle, 1990'larda Türk-Rus siyasi ilişkilerini etkileyen etnik sorunların artık ortadan kaldırılmasına yönelik açıklaması, siyasi ilişkilerdeki bu durağan durumun değişmesine neden olan ilk etmendir.¹⁴ Türk-Rus siyasi ilişkilerinde durağan dönemi sona erdiren diğer bir etmen, 2002 yılında Türkiye'de iktidara gelen AKP hükümetinin, seçim bildirgesinde

¹¹Cenk Başlamış, "Apo Rusya'ya Sığındı," **Milliyet Gazetesi**, 05 Kasım 1998, s. 14.

¹²Akay Cemal, "Moskova Yine Tahrikte," **Milliyet Gazetesi**, 01 Ekim 1998, s. 19.

¹³Fatih Özbay, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Üçüncü Dönem," **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi- Analizler**, 11 Mayıs 2010, (Çevrimiçi) http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1802:turkiye-rusya-iliskilerinde-ucuncu-donem&catid=176:analizler-rusya, 03 Mayıs 2012.

¹⁴A.e.

de belirttiği üzere, ‘Rusya Federasyonu ile Orta Asya ve Kafkasya’da rekabete değil işbirliğine dayanan dostça ilişkilerin sürdürülmesine’ dair yaklaşımıdır.¹⁵ Son olarak, iki ülke siyasi ilişkilerini doğrudan ilgilendirmese bile, 01 Mart 2003 tezkeresinin TBMM tarafından reddi, Türk-Rus siyasi ilişkilerinde olumlu adımların atılacağı yeni bir döneme girilmesine vesile olmuştur. Rusya tarafından, ‘Türkiye’nin kendi çıkarları söz konusu olduğunda, artık daha bağımsız politikalar izleyeceğine’ dair vermiş olduğu bir mesaj olarak algılanan bu vaka, on iki yıl sonra bir Rusya Başbakanı’nın, Vladimir Putin’in, Türkiye’ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmesine ön ayak olmuştur.¹⁶

Ağustos 2008’de yaşanan Rusya-Gürcistan savaşında Türkiye’nin Gürcistan’a yardım götürmeyi amaçlayan NATO ve ABD gemilerine karşı gösterdiği mesafeli tavır, Rusya’nın klasikleşmiş Türkiye algısında değişikliklere neden olan güncel gelişmelerden bir diğeridir. Rusya’nın çok hassas olduğu Karadeniz ve Boğazlar bölgesindeki dengelerin önemli ölçüde değişmesini önleyen bu vaka ile Rusya’da yaşanan bu algı değişimi, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Şubat 2009’da Rusya’ya gerçekleştirdiği ziyarette somut olarak görülmüştür. Nitekim 1990lar boyunca Türkiye’nin Orta Asya’ya ve Rusya’nın belirli bölgelerine nüfuz etmeye çalıştığından şüphelenen Rusya, ilk defa bu ziyarette Türkiye Cumhurbaşkanı’nın Tataristan’ı ziyaret etmesine izin vermiştir.¹⁷

13 Temmuz 2009’da Nabucco Projesi’nin Türkiye’de imzalanan hükümetlerarası bir anlaşmayla kabul edilmesi, kamuoyunda, Türk-Rus siyasi ilişkilerinde yeni bir durgunluk döneminin girilebileceğine dair bir algı yaratmıştır. Ancak iddiamız doğrultusunda, enerji alanında Rusya’nın aleyhine gibi gerçekleşen bu gelişme, Türk-Rus siyasi ilişkilerinde herhangi bir olumsuzluğa neden olmamakla beraber, bir ay sonra, Türkiye ve Rusya arasında çoğunluğu enerji alanında olmak üzere yirmi iş birliği protokolüne imza atılmıştır.¹⁸

¹⁵Adalet ve Kalkınma Partisi, **03 Kasım 2002 Milletvekili Erken Genel Seçimleri’ne ilişkin Seçim Beyannamesi**, 26 Eylül 2002, s. 37, (Çevrimiçi) <http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/SEÇİM%20beyanname-KISALTILMIŞ.doc>, 06 Mayıs 2012.

¹⁶Sami Rıfat, “Rusya ile İlişkilerde Türk Gambiti,” **Anlayış Dergisi**, Sayı: 76, Eylül 2009, s. 65.

¹⁷“Türk Cumhurbaşkanı İlk Kez Tataristan’da,” **Zaman Gazetesi**, 15 Şubat 2009, s. 14.

¹⁸Mahmut Gürer, “Putin, Mavi Akım’ı KKTC’den Geçiriyor,” **Akşam Gazetesi**, 7 Ağustos 2009, s.9.

Çalışmamızın başında enerjinin iktisadi güç üzerindeki, iktisadi gücün de uluslararası ilişkilerin değişen yapısıyla uluslararası siyaset üzerindeki etkisinin arttığından bahsetmiştik. Mavi Akım Anlaşması'ndan sonra, Nabucco Projesi Anlaşması üzerinden, kullanmış olduğumuz bu ikinci örnekle de enerji alanında yaşanan gelişmelerin, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin seyrini doğrudan etkilememesini, ancak Rus ve Türk dış siyasetinde bu iki ülkenin birbirlerine karşı geliştirdikleri yeni bakış açısı ile açıklayabiliriz.

2000li yıllara kadar Türk-Rus siyasi ilişkilerine hâkim olan tabloda, Rusya'nın ikili ilişkilere bölgesel politikalar çerçevesinde bakarak, ikincil seviyeden değerlendirmeye almasına karşın; Türkiye'nin, eskiden bir süper güç olan komşusunu sadece bölgesel değil küresel politikalar çerçevesinde birincil seviyeden değerlendirdiği görülmekteydi. Soğuk Savaş sonrasında Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan ilk iki dönem bu yöndeki siyasetlerin birer izdüşümüdür. Ancak son on yılda başlıklarının birkaçını sıraladığımız uluslararası siyasal gelişmeler, 1990lar'da Rusya'nın Türk dış siyasetine karşı olan bakış açısının değişmeye başladığına dair işaretleri taşımaktadır.

Türkiye'nin 'aktif, barışçıl ve yapıcı' olarak nitelendirdiği dış siyasette 'komşularla sıfır sorun' yaklaşımının Ortadoğu'da, İslam dünyasında, Balkanlar'da, Kafkaslarda, Afrika'da ve Güney Amerika'da yaratmış olduğu çeşitli seviyelerdeki etki, Türkiye'nin küresel siyasetteki ağırlığının artmasına, dolayısıyla da Rusya tarafından daha farklı bir şekilde değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu yeni değerlendirmede Rusya, Orta Asya'da ÇHC'nin, Karadeniz ve Kafkaslarda ise ABD'nin siyasetinden rahatsız olmakta, Türkiye'yi öncelikli rakip ve tehdit olarak görme anlayışını terk etmektedir. Aksine Rusya, ABD'nin, 11 Eylül 2001 sonrası saldırgan, hegemonik ve hasmane politikaları sebebiyle, İslam dünyasında kazandığı iticiliği kendisi açısından sempatiye çevirme siyasetinde, İslam dünyasının güçlü ve etkin ülkesi, Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaya önem vermektedir.¹⁹

Türk-Rus siyasi ilişkileri henüz stratejik bir ortaklığa varamamış olsa da her iki ülke açısından ilişkilerde strateji başat rol oynamaktadır. Bu durumun bir sonucu

¹⁹Özbay, a.g.e.

olarak, en başta ifade ettiğimiz iktisadi ilişkilerin ikili ilişkiler üzerindeki sürükleyici etkisini, hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin izlediği bölgesel ve küresel siyasete bırakmış olduğundan bahsedebiliriz.

Çalışmamızın bu bölümünde böyle bir çıkarsama yapmamızın nedeni, iktisadi söylemlerle ortaya çıkan Nabucco Projesi'nin, gelişim süreci içerisinde Rusya tarafından doğrudan siyasi olmakla itham edilmesi; Türkiye tarafından ise bölgesel siyasi güç olma yolunda bir araç olarak kullanılabilirliğinin görülmesidir. Nitekim Nabucco Projesi'nin, resmi olarak açıklanan teknik kapasite verilerine göre, bir doğal gaz boru hattı olarak, tek başına Türk-Rus ilişkilerine etki edebilecek bir proje değildir. Ancak projenin güzergâhında yer alması planlanan coğrafyanın, Rusya'nın Soğuk Savaş sonrasında dış siyasetinde benimsediği ve günümüzde de devam ettirmekte olduğu 'yakın çevre' anlayışında hayati önem atfettiği coğrafya ile kesişmesi, Nabucco'ya siyasi anlamların yüklenmesine neden olmuştur. Projeden iktisadi anlamda istifade etmeyi bekleyen AB'nin ötesinde, projeden görünür hiçbir beklentisi olmayan ABD'nin projeye vermiş olduğu yoğun siyasi destek, önceleri Rusya tarafından kabul edilen bu anlayışın daha sonra Türkiye tarafından da benimsendiğini göstermektedir. Sonuç olarak, son on yılda, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı özelinde ele alınabilecek enerjinin Türk-Rus siyasi ilişkileri üzerindeki etkisi, önceki yıllardan farklı olarak iktisadi değil, ancak uluslararası siyasi motifleri içerisinde barındıran bir unsur olarak anlaşılabilir.

3.2. Türk-Rus İkili İlişkilerine Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesinin Hukuki Etkileri

Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı'nın Türk-Rus ilişkilerinin hukuki boyutu üzerindeki etkisi, temel olarak, biri Türk-Rus ilişkilerinde Çarlık döneminden beri devam eden 'Boğazlar', diğeri SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan 'Hazar'ın Uluslararası Hukuki Statüsü' sorunları kapsamında ele alınabilir. Nitekim Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı'nın güzergâhının belirlenmesinde her iki meselenin gündeme gelmesi bu iddiamızı desteklemektedir.

3.2.1. Boğazlar Sorunu ve Nabucco Projesi

Doğal gaz boru hattı projelerinde karaya doğal gaz borusu döşemek, hattın inşa ve bakım maliyeti başta olmak üzere pek çok teknik detay nedeniyle, uluslararası enerji şirketlerinin tercih ettiği bir yöntemdir. Ancak Nabucco Projesi'nin Türkiye sınırları içerisinde kalan kısmında hattın, denizde daha kısa mesafe kat edeceği İstanbul Boğazı yerine, Çanakkale Boğazı'ndan geçmesi planlanmaktadır. Teknik ve iktisadi açıdan projeye ek maliyet getiren, siyasi açıdan ise bir manası olmayan bu tercihin nedeni daha çok Boğazların uluslararası hukuktan doğan özel durumuna dayanmaktadır. Boğazlar, Çarlık döneminden beri Türk-Rus ilişkilerinin, I. Dünya Savaşı sonrası dönemden itibaren ise uluslararası hukukun genel gündemini meşgul etmiştir. Avrupa ile Asya arasında sıkışmış, Batı Avrupa ile olan ilişkilerinde coğrafi engelleri aşmayı arzulayan Rusya'nın uluslararası taşıma yollarıyla bağlantılarını geliştirmek açısından tarih içerisinde Türk Boğazları'na olan ilgisi zamanla kemikleşen bir soruna dönüşmüştür.

Ağustos 1993'te hazırlanan, Türk Hükümeti, hem İstanbul kentinin güvenliğinin sağlanması, hem de İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndan gemi geçişlerinin düzenlenmesi amacıyla serbest geçiş hakkının yeniden tanımlanmasını öngören, Boğazlar ve Marmara Denizi Tüzüğü, Temmuz 1994'te yürürlüğe girmiştir. Rusya, tüzüğün Montreux Sözleşmesi'nde düzenlenmiş serbest geçiş hakkına ilişkin ihlaller olduğu gerekçesiyle, bu düzenlemeye itiraz etmiştir.²⁰ Türkiye ise, Boğazların kendi ulusal egemenlik alanı sınırları içerisinde bulunduğunu ileri sürerek, 1998 yılında kadar Rusya'nın bu itirazını reddetmiştir. 1997 yılında Rusya Başbakanı Viktor Çernomyrdin'in Türkiye'yi ziyareti konusunda Rusya'nın tüzük değişikliği talebi bir kez daha gündeme gelmiş ve nihayetinde 06 Kasım 1998 tarihinde ilgili tüzük, Rusya'nın talebi ile örtüşen, geçiş haklarının belirlenmesinde daha esnek ve daha pratik 'Türk Boğazları Deniz Trafiği Düzeni Tüzüğü' ile değiştirilmiştir. Söz konusu değişikliğin Mavi Akım Projesi görüşmelerinin etkisiyle değiştiğine dair görüşler, siyasetçiler, akademisyenler ve gazeteciler tarafından dile

²⁰Turan Yavuz, "Rusya Boğazları BM'ye Götürüyor," **Milliyet Gazetesi**, 16 Ağustos 1994, s.17.

getirilmiştir.²¹ Boğazlar meselesi gibi hukuki boyutları ağır basan bir meselenin Mavi Akım Projesi'nin etkisi ile farklı bir boyut kazanmasına benzer bir ilişki günümüzde, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ile Hazar'ın uluslararası hukuki statüsünün çözümü arasında mevcuttur.

Nabucco Projesi'nin uzun vadede ihtiyaç duyacağı miktarda doğal gazın, ancak doğal gaz kaynağı yönünden zengin ve siyasi açıdan diğer alternatif bölgelere nispeten iç istikrarı yakalamış Hazar Havzası ülkelerinden arz edileceği planlanmaktadır. Ancak Hazar Havzası'nda ister Türkmenistan, ister Kazakistan isterse Özbekistan olsun, doğal gaz kaynaklarını Kafkas Bölgesi üzerinden Batı'ya ulaştıracak ülke, AB'nin İran'ı projeden izole eden tutumu devam ettiği sürece, doğal gaz boru hattını Hazar'dan geçirmek zorunda kalacaktır. Bu durumda Hazar'ın statüsü, paylaşımı ve doğal kaynaklarının kullanımı ekseninde gelişen Hazar'ın henüz kıyıdaş ülkelere belirlenmemiş uluslararası hukuki statüsü, Nabucco Projesi'nin karşısında duran bir engeldir.

3.2.2. Hazar'ın Uluslararası Hukuki Statüsü Sorunu ve Nabucco Projesi

Hazar'ın SSCB öncesindeki statüsü, Çarlık Rusya'sı ve İran arasında yapılan 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli Türkmençayı Anlaşmalarıyla belirlenmiştir. İran'ın Hazar üzerindeki egemenlik haklarını kısıtlayan bu anlaşmalar, 1921 tarihinde İran ve SSCB tarafından imzalanan 'Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti ve İran Arasındaki Anlaşma' ile geçerliliğini yitirmiştir.²² Bu yeni anlaşma ile İran, Hazar'ın güvenliği konusunda SSCB ile eşit haklara sahip olurken, balıkçılık konusundaki kısıtlamalar hakkında bir kazanım sağlayamamıştır. Ancak 1935 ve 1940'ta yapılan yeni anlaşmalarla, İran'ın Hazar'daki seyrüsefer ve

²¹Söz konusu görüşlere örnekler için bkz. Dönemin İstanbul Bağımsız Milletvekili ve Dışişleri Eski Bakanı Prof. Dr. Emre Gönensay'ın Röportajı: Zehra Güngör, "Boğazlar Pahalımalı," **Milliyet Gazetesi**, 09 Kasım 1998, s. 9; Sibel Turan, "Montreux Sözleşmesi Çerçevesinde Türk-Rus İlişkileri ve Günümüze Etkileri," **Trakya Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler C Serisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Edirne, Haziran 2000, s. 55; Ferai Tınç, "Petrol Oyunları," **Hürriyet Gazetesi**, 09 Kasım 1998.

²²UN Documents, A/49/475, 5 October 1994, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/386/77/PDF/N9438677.pdf?OpenElement>, 06 Mayıs 2012

balıkçılık konusundaki kısıtlamaları da ortadan kalkmıştır. Çarlık Rusya'sından SSCB'nin dağılmasına değin geçen sürecin sonunda Hazar'ın statüsü hakkında iki genel ilke kabul edilmiştir: Hazar'dan yararlanmada İran ile SSCB arasındaki eşitlik ilkesi ve Hazar'a kıyıdaş olmayan tüm ülkelere kapalı olduğu ilkesi.²³ Her iki genel ilkenin taraf ülkelere bozulmaması, Hazar'ın iki ülke arasında seyrüsefer ve balıkçılık haricinde herhangi bir egemenlik anlaşması yapılmadan, kullanılmasına neden olmuştur.²⁴ Hazar'ın nihai statüsü hakkındaki bu belirsizlik, SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar'a kıyıdaş olarak ortaya çıkan yeni ülkeler, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ı da kapsayan, yeni bir uluslararası hukuk çıkmasını meydana getirmiştir.

SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan BDT üyelerinin bir kısmı arasında, sınırlar ve denizdeki ekonomik bölgeler konusunda ortaya çıkabilecek muhtemel sorunları çözmek amacı ile 20 Mart 1992 tarihinde Kiev'de 'BDT Üyesi Devletlerin Devlet Sınırlarının ve Deniz Ekonomik Bölgelerinin Korunması Konusundaki Anlaşması' imzalanmıştır. BDT üyesi olmayan ülkelerin de katılımına açık olan ve Hazar'a kıyıdaş devletlerden sadece Türkmenistan'ın dahil olmadığı bu anlaşma, Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü hakkında somut bir çözüm üretmek yerine, çözüm için bir mekanizma öngörmekte ve mevcut durumu devam ettirmektedir. Nitekim bu anlaşmadan sonra bile Azerbaycan ve Kazakistan'ın çokuluslu şirket birlikleriyle yapmış olduğu, Hazar'ın enerji yataklarının geliştirmesi ile ilgili, anlaşmalar Rusya ve İran tarafından; Rusya ve Azerbaycan arasında Çırağ (Kaveroçin), Kepez (Serdar), Azeri (Hazar) adalarında petrol çıkartma ile ilgili, yapılan anlaşmalar ise Türkmenistan tarafından protesto edilmiştir.²⁵

²³Kamyar Mehdiyoun, "International Law and the Dispute over Ownership of Oil and Gas Resources in the Caspian Sea," **the American Journal of International Law**, Vol. 94, No:1, Michigan, IPC Communication Services, January 2000, s.181-182. (179-189)

²⁴Robert Smith, Ashley Roach, "Caspian," **International Maritime Boundries**, Vol. 5, Ed. by David A. Colson, Robert W. Smith, the Netherlands, Brill Academic-Martinus Nijhoff Publishers, 2005, s. 3541. 3537-3545.

²⁵Türkmenistan'ın protestosu için bkz. UN Documents, A/52/259, 25 July 1997, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/203/96/PDF/N9720396.pdf?OpenElement>, 06 Mayıs 2012. İran ve Türkmenistan'ın ortak protestosu için bkz. UN Documents, A/53/453, 02 October 1998, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/290/03/PDF/N9829003.pdf?OpenElement>, 06 Mayıs 2012. Azerbaycan'ın protestosu için bkz. UN Documents, A/53/741, 14 December 1998, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/393/03/PDF/>

Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü hakkındaki çıkmaz, Hazar'a kıyısı bulunan ülkeler arasında birtakım ikili anlaşmalar yoluyla da çözülmeye çalışmıştır. İkili anlaşmalar yoluyla aranan çözümlere örnek olarak 1997 yılında Kazakistan'ın önce Azerbaycan sonra Türkmenistan'la; 1998 yılında ise Rusya ile yapmış olduğu ikili anlaşmalar ya da 2001 yılında Rusya ve Azerbaycan arasında konu ile ilgili imzalanan anlaşma verilebilir. Kuzey Hazar'ı ilgilendiren bu ikili anlaşmalar, genel olarak, Hazar'a kıyıdaş tüm ülkeler Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü hakkında nihai bir karar alıncaya değin, 'orta hat boyunca sektörlerin sınırlarına bağlı kalacaklarını' ve 'Kuzey Hazar'ın işletme ve yatırımlar için açık olacağını' ilan etmiştir. Ancak Türkmenistan ve İran, diğer üç devlet arasındaki anlaşmaların geçersiz olduğunu ve Hazar için beş taraflı bir anlaşma gerektiğini ileri sürmüştür.²⁶ Bu itirazlar üzerine Ocak 2002'de Rusya ve Türkmenistan, Mart 2002'de Azerbaycan ve İran, Nisan 2002'de Hazar'a kıyısı bulunan beş ülkenin tamamı arasında Hazar'la ilgili gerçekleşen görüşmeler ise sonuçsuz kalmıştır.

Nisan 2002'de Hazar'a kıyısı bulunan tüm ülkeler arasında gerçekleştirilen toplantı, Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü hakkında girilen çıkmazı teyit etmiştir. Bu toplantıda, Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan, yapmış oldukları ikili anlaşmalarda da vurguladıkları üzere, orta hat boyunca deniz yatağının bölüşülmesi ve deniz yüzeyinin ortak kullanımını savunurken; Türkmenistan, denizin paylaşılması ilkesini benimsemekle birlikte bunun yöntemi konusunda bu üç ülkeyle fikir ayrılığına düşmüştür. Öte yandan İran ise her iki paylaşım ilkesine de karşı olduğunu belirtmiş, İran'ın Hazar'ın en az %20' sine sahip olması gerektiği yönündeki uzun dönemli duruşunu yinelemiştir.²⁷

Nisan 2002'de gerçekleşen toplantıdan sonra Mayıs 2002'de Rusya ve Kazakistan, Eylül 2002'de Azerbaycan ve Rusya, Şubat 2003'te ise Kazakistan ve Azerbaycan ikili anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalarla Hazar'ın kuzeyinde Rusya,

N9839303.pdf?OpenElement, 06 Mayıs 2012. İran'ın Protestosu için bkz. UN Documents, A/53/890, 31 March 1999, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/092/57/PDF/N9909257.pdf?OpenElement>, 06 Mayıs 2012.

²⁶Gawdat Bahgat, "Prospects for Energy Cooperation in the Caspian Sea," **Communist and Post-Communist Studies**, Cilt: 40, Sayı: 2, Haziran 2007, s. 163.

²⁷Yusin Lee, "Toward a New International Regime for the Caspian Sea," **Problems of Post Communism**, Cilt: 52, Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2005, s. 43-44.

Kazakistan ve Azerbaycan'a ait sınırlar ve münhasır ekonomik bölgelerin genişliği, *orta hat ilkesi*²⁸ doğrultusunda, resmi olarak belirlenmiştir. Hazar'ın kuzeyinde resmi bir uzlaşmayı belirleyen bu anlaşmalarda aynı bölgedeki deniz yatağının taksiminde de orta hat yönteminin uygulanması öngörülmüştür.²⁹

Kuzey'de Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan'ın, Nisan 2002'deki toplantıda dile getirilen itirazlara rağmen, ikili anlaşmalar yoluyla Hazar'ın hukuki statüsünü belirleme yolunda atmış olduğu adımlar, güneyde İran ve Türkmenistan'ı birbirlerine yakınlaştırmıştır. Nitekim Mart 2003'te iki ülke Hazar'ın güneyinin taksimine ilişkin bir anlaşma imzalamıştır. Hazar'ın uluslararası hukuki statüsünün, uluslararası hukukun ilkelerine, normlarına ve BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne uygun olarak belirlenmesini öngören bu anlaşma somut bir taksim önerisi getirmezken, her iki ülkenin %20'lik pay talebini tekrarlamaktadır.³⁰ Sonuç olarak, Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü girmiş olduğu çıkmaz, kuzey ve güneydeki olmak üzere iki ittifakın arasındaki hukuki mücadeleye dönüşmüş; Nisan 2004'te, Ocak 2005'te, Ekim 2007'de beş ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen çeşitli düzeylerdeki toplantılarda ise bir çözüme ulaştırılamamıştır.

Hazar'ın uluslararası hukuki statüsünde mevcut olan belirsizlik, Hazar'ın doğusunda doğal gaz kaynağı zengin olup, bu kaynaklarını Rusya'yı devre dışı bırakarak AB'ye ulaştırma ihtimali bulunan Türkmenistan ve Kazakistan'ı Nabucco Projesi'nin dışına itmektir. Hazar'ın kuzeyindeki ülkeler arasında Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü hakkındaki çıkmazı nihayetlendirecek adımlar atılmış olsa da, bu ülkelerin çokuluslu şirket birliktelikleriyle yapmış olduğu anlaşmalarla Rusya'yı bölge doğal gaz hatlarında devre dışı bırakabilme ihtimali, Rusya'nın Hazar'a bakış açısında değişmelere neden olabilmektedir.

²⁸Uluslararası hukukta, devletlerin kıyı çizgilerine paralel ve eşit uzaklıkta olduğu varsayılan bir hatta dayanarak yapılan sınır çizme yöntemi.

²⁹Anar Ahmadov, "Dividing the Caspian: Conflicting Geopolitical Agendas Among Littoral States," **Prospects for Democracy in Central Asia**, Ed. by Birgit N. Schlyter, Sweden, Alfa Print AB, 2005, s. 155.

³⁰"Iran Report: March 10, 2003," **Radio Free Europe/Radio Liberty**, Vol. 6, No: 10, (Çevrimiçi) <http://www.rferl.org/content/article/1342723.html>, 06 Mayıs 2012.

3.2.2.1.Rusya'nın Hazar'ın Uluslararası Hukuki Statüsü Sorununa Bakışı

Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde tarihi, stratejik ve iktisadi sebeplerden ötürü en etkili olabilecek ülkenin Rusya olduğu anlaşılmaktadır. Rusya'nın tarihi açıdan SSCB'nin halefi olması; stratejik açıdan Hazar'ın 'arka bahçe' içerisine dahil etmesi ve iktisadi açıdan bağımlı olduğu enerji kaynaklarını ve olası boru hatlarının güzergâhlarını belirleyecek olması bu iddiamızın dayanak noktalarıdır.

Rusya'nın Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü hakkındaki temel görüşü Hazar'ın bir 'deniz' olmadığı yönündeydi.³¹ 1993'ten itibaren Rusya tarafından savunulan bu görüşün temelinde Hazar'ın bir 'deniz' olarak kabul edilmesiyle, Don ve Volga Kanalları'nın da uluslararası bir statü kazanacak olması yatmaktadır. Aynı şekilde Hazar'ın 'sınır gölü' statüsünü de kabul etmeyen Rusya, Hazar'ı 'kapalı su rezervi' olarak nitelendirmekte ve Hazar'a kıyısı olan ülkelere 'ortak yönetim (condominium)' esasında özel statü verilmesini önermektedir.³² Rusya'nın önermiş olduğu 'ortak yönetimin' kabul edilmesiyle, Hazar'da sektörel bir bölünmenin önüne geçilmesi; taraf ülkelerin Hazar'ın asgari kısmında tam egemenlik hakkında sahip olurken, kalan kısımlarında ortak hâkimiyetin tesis edilmesi ve doğal kaynakların ortak işletilmesi ile bu kaynaklardan elde edilecek gelirlerin ortak paylaşılması öngörülmektedir. Kıyıdaş ülkelerin tek taraflı işlemlerinin kabul edilemez olduğunu 05 Ekim 1994'te BM'de yayınladığı memorandum³³ ile ilan eden Rusya'nın bu tutumunun arkasındaki temel neden, Hazar'ın bir deniz olması durumunda uygulanacak uluslararası mevzuatı ile kendi payına düşen kısmın doğal gaz açısından verimsiz olması yatmaktadır.

Rusya'nın Hazar'ın bir deniz olmadığına dair görüşünün 1998'de Kazakistan'la yapmış olduğu Hazar'ın statüsüne ilişkin bir mutabakat zaptı ile değişime uğradığı görülmüştür. Nitekim bu anlaşmayla Hazar'ın deniz tabanının eşit

³¹Kamyar Mehdiyoun, "International Law and the Dispute over Ownership of Oil and Gas Resources in the Caspian Sea," **the American Journal of International Law**, Vol. 94, No:1, Michigan, IPC Communication Services, January 2000, s.181-182.

³²A.e.

³³Rusya'nın ilgili memorandumunun tam metni için bkz. UN Documents, A/49/475, 5 October 1994, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/386/77/PDF/N9438677.pdf?OpenElement>, 06 Mayıs 2012.

uzaklık ilkesine göre tamamen bölünmüştür. Ancak su kitlesi ve yüzeyinin ortak kullanıma tabi görülmesi ve kıyıdaş ülkelerin Hazar üzerinde sahip olacakları ulusal sektörler konusunda yeni bir açıklamanın yapılmamış olması, Rusya'nın 'ortak yönetimden' 'sınır gölü' görüşüne yaklaştığını göstermektedir.³⁴

Nabucco Projesi uzun vadede ihtiyaç duyacağı miktarda doğal gaz kaynağını, mevcut doğal gaz kaynağı verileri ve doğal gaz iletim altyapısı seviyelerine göre, ancak Hazar Havzası'ndaki ülkelerden sağlayabilir. Ancak Hazar Havzası'nda bulunan beş devletten Rusya'nın Nabucco'da yer almasının Nabucco'nun ortaya çıkış nedeniyle ters düşmesi; İran'ın AB ve ABD tarafından projeden kesin olarak dışlanması; Azerbaycan'ın ise uzun vadede projeyi destekleyecek doğal gaz kaynağına sahip olmaması nedeniyle, geriye kalan iki devletin, Türkmenistan ve Kazakistan'ın, Hazar'ın uluslararası hukuki statüsünü çözmeden Nabucco'ya dahil olması, mümkün görünmemektedir. Öte yandan Rusya ve İran'ın sorunun çözümüne dair yaklaşımları, diğer üç ülkenin Hazar'daki potansiyel kazanımlarını engellemeye yönelik olarak algılanmaktadır.

Türkiye'nin bu hukuki çıkmaz içerisinde Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın bulunduğu noktaya yakın olması, hukuki verilerden ziyade siyasi ve iktisadi bir anlam taşımaktadır. Nitekim Türkiye kendisini "...geniş Hazar Havzası hidrokarbon kaynaklarını doğrudan Batı pazarlarına ulaştıracak" ve "...21. Yüzyılın İpek Yolu olarak sunulan Doğu-Batı Enerji Koridorunun gerçekleştirilmesine ön ayak olacak bir ülke..."³⁵ olarak görürken bu yaklaşımını teyit etmektedir. Özetle, Türkiye ve Rusya arasında Hazar'ın uluslararası hukuki statüsünün nihai çözümüne dair doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak Nabucco başta olmak üzere Hazar'ın doğal gaz kaynaklarını, Rusya'yı devre dışı bırakarak, batıya iletmeyi planlayan projeler, bu sorunun dolaylı olarak Türk-Rus ilişkilerine sirayet etmesine neden olmaktadır.

³⁴Timothy L. Thomas, John Shull, "Russian National Interests and the Caspian Sea," *Perceptions*, Vol. IV, No:4, December 1999-February 2000, s. 77.

³⁵T.C. Dışişleri Bakanlığı Enerji, Su ve Çevre İşleri Genel Müdür Yardımcılığı, **Türkiye'nin Enerji Stratejisi...**, s. 1.

3.3.Nabucco Doğal Gaz Enerji Boru Hattı Projesinin Türk-Rus İkili İlişkilerine İktisadi Etkileri

Soğuk Savaş sırasında ve devamında cereyan eden çeşitli boyutlardaki siyasi ve hukuki anlaşmazlıklara rağmen Türk-Rus ilişkilerinin 2000li yıllara yeni umutlarla taşınabilmesinin temelinde, ilişkilerin iktisadi boyutu bulunmaktadır. 1960lar'da siyasi açıdan birbirlerine mesafeli bir yaklaşım sergileyen bu iki ülkenin, o dönemde bile iktisadi ilişkilerini sürdürmeleri; 1980ler'de Türk dış siyasetinde bağlaşıklık seçeneklerini arttırmaya yönelik çabalarda, ABD ile ilişkileri tekrar gerilen SSCB ile doğal gaz enerji anlaşması imzalanması veya 1990lar'da siyaseten birbirleriyle pek çok vakada zıtlaşan bu iki ülkenin aynı dönemde Mavi Akım Anlaşması'nı imzalayabilmesi iddiamızı destekler nitelikteki gelişmelerdir. Bu bağlamda Türk-Rus ilişkileri, işlevselci kuramcılarının, ikili ilişkilerde iktisadi işbirliği olanaklarının geliştirilmesiyle dış siyasetteki siyasal sorunların çözümünün kolaylaştığına dair iddialarını da destekler bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim Türkiye ve Rusya arasında yaşanan siyasi ve hukuki gerginlik dönemlerinde imzalanan üç temel anlaşma, 1984 Doğal Gaz Anlaşması, 1997 Mavi Akım Anlaşması ve 2009 yılında Nabucco Anlaşması'ndan hemen sonra Rusya ve Türkiye arasında imzalanan anlaşmalar, ülkeler arasında önce iktisadi daha sonra da siyasi ve hukuki meselelerin çözümünde katkıda bulunmuştur.

Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir yer tutan iktisadi boyutun bir nevi lokomotif görevi üstlenmesinde rol oynayan enerji anlaşmalarının ilki 1984 tarihli Doğal Gaz Anlaşması'dır. 1979 yılında OPEC tarafından petrole yapılan olağanüstü yüksek orandaki zam, Türkiye'de 12 Eylül 1980'de iktidara gelen askeri yönetimin uluslararası planda iktisadi işbirliklerine ağırlık veren yeni bakış açısıyla birleşince, Türkiye, petrole göre daha düşük ve istikrarlı bir fiyat endeksine sahip olan doğal gazı SSCB'den alma kararı almıştır. SSCB'nin aynı dönemde yaşamış olduğu iktisadi çıkmazın da etkisiyle, Türk- Rus iktisadi ilişkilerin hacmini genişletecek bir doğal gaz anlaşması 1984'te BOTAŞ ve VVO Soyuzgazeksport tarafından

imzalanmıştır.³⁶ Anlaşma çerçevesi sadece Türkiye'nin SSCB'den doğal gaz ithal etmesiyle sınırlı kalmamış, Türk yüklenicilerinin ve ihracatçılarının Sovyet pazarına girmesini kolaylaştıracak bazı hükümleri de beraberinde getirmiştir.³⁷ 1984 Doğal Gaz Anlaşması'nın bir uzantısı olarak ortaya çıkan bu hükümler doğrultusunda Türk yüklenici firmaları faaliyetlerini SSCB sınırları içerisindeki 215 projede sürdürme olanağı bulmuş, böylece 1986-1995 yılları arasında yaklaşık 5 milyar 7 yüz milyon Amerikan Dolarlık kazanç elde etmişlerdir.³⁸ Türk yüklenici firmaların, Sovyet yönetimi tarafından da desteklenen ve %74'ü bugünkü Rusya sınırları içerisinde gerçekleştirmiş olduğu başarılı projeler Türk-Sovyet ilişkilerinin dönem içerisinde gelişmesine katkıda bulunmuş; bu gelişmeler sonucunda da 1989 Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması imzalanmıştır.³⁹ Dönemin başlıca sınır kapısı Sarp'tan yapılan ticareti kolaylaştırmaktan öte Türkiye'ye gelecek Sovyet turistlere yönelik düzenlemeler içeren bu anlaşmadan sonra imzalanan 25 Şubat 1991 tarihli 'Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşması'; 31 Mayıs 1991 tarihli 'Tarım Reformu ve Kırsal Kalkınma Alanında İşbirliğine' ilişkin protokol ve 13 Ağustos 1990 tarihli 'Vize Verilme Usullerinin Kolaylaştırılması'yla ilgili anlaşma, 1984 yılında Doğal Gaz Anlaşmasıyla başlayan sürecin Türk-Rus ilişkilerini nasıl etkilediğini gösteren örneklerdir.

SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'nın Türkiye'yi 'yakın çevre' olarak nitelendirdiği bölgede bir nevi tehdit olarak görmesi ve 1990lar boyunca mücadele edeceği iktisadi sıkıntıları aşmak için Boğazların hukuki statüsünde yeniden düzenlemelere gitmek istemesi Türk-Rus ilişkilerinin yeniden gerilmesine neden olmuştur. Ancak siyasi ve hukuki anlaşmazlıkların gündemde olduğu bu dönem içerisinde iktisadi ilişkilerde olumsuz bir değişim gözlemlenmemiş, iki ülke

³⁶Anlaşmanın tam metni için bkz. **T.C. Resmi Gazete**, Karar Sayısı: 84/8806, Sayı:18598, 7 Aralık 1984 Cuma.

³⁷İlgili hükümler için bkz. **T.C. Resmi Gazete**, Karar Sayısı: 86/10460, Sayı:19078, 4 Nisan 1986 Pazartesi.

³⁸Atilla Şenol, "Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri ve Sorunları," **Yaklaşım Dergisi**, (Çevrimiçi) <http://www.yaklasim.com/mevzuat/dergi/makaleler/199607835.htm>, 08 Mayıs 2012.

³⁹Anlaşmanın tam metni için bkz. **T.C. Resmi Gazete**, Karar Sayısı: 89/14760, Sayı:20372, 14 Aralık 1989 Perşembe.

arasındaki ticaret hacmi, 1998’de Rusya’da yaşanan iktisadi krize değin, yıllık ortalama %37,6 oranında artmıştır.⁴⁰

1990ları kapsayan bu dönem içerisinde Türk-Rus ilişkilerinin seyrini önemli miktarda değiştirecek bir diğer durum, Türkiye’de doğal gazın petrole alternatif şekilde kullanımında görülen artıştır. Türkiye ve SSCB arasında ilk olarak 1986 yılında gerçekleştirilen 45 milyon Amerikan Dolarlık petrol ticareti, Türkiye’nin petrol tüketiminde nispeten düşük bir paya sahipken, ABD’nin I. Körfez Müdahalesi’nde bile Sovyet petrolü, Türkiye’nin toplam petrol ithalatının %10,4’ünü kapsamaktaydı. Türkiye’nin Sovyet petrolüne düşük bağımlılık oranı 1990lı yıllarda da bir atış göstermemiştir. Ancak doğal gazın Türkiye’de sanayiden sonra konutlarda da kullanımının artışı bu enerji kaynağına dünya üzerinde en fazla sahip ülke olan Rusya’ya olan bağımlılığın yıllar içerisinde artmasına neden olmuştur. 1994 yılı başında Türkiye’nin doğal gaz ithalatında Rusya’nın payı %12’yken bu oran geniş kapsamlı Mavi Akım Projesi öncesinde bile %28’e yükselmiştir.⁴¹ Türkiye’nin 1990lar boyunca artan doğal gaz talebini karşılamada ilk tercihinin yine Rusya olmasının nedeni, temel olarak, doğal gaz rezervine sahip diğer Hazar Havzası ülkelerinin henüz Türkiye’ye boru hatları ile doğal gaz taşıyabilecek alt ve üstyapı yeterliliklerine sahip olmaması gösterilebilir. Öte yandan Gazprom’un Rus dış politikası üzerinde artan etkinliği tüm bu faktörlerle birleşince, Aralık 1997’de Rusya Başbakanı Çernomırdin’in, Gazprom’un yönlendirmeleri doğrultusunda şartları 1984 Anlaşması’ndan farklı olarak hazırlanan, önerisiyle 15 Aralık 1997’de Türkiye ve Rusya arasında Enerji İşbirliği Genel Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır.⁴² Bu anlaşmayla Türkiye’nin Rus doğal gazına bağımlılığı %58 seviyesine kadar yükselmiş, böylece Türkiye Almanya’dan sonra Rusya’nın en önemli müşterisi olurken, Finlandiya’dan sonra Rus doğal gazına en çok bağımlı ikinci ülke olmuştur.

1997’de imzalanan ve Mavi Akım Projesi’nin gerçekleşmesine önyak olan Enerji İşbirliği Genel Çerçeve Anlaşması, tıpkı 1984 Doğal Gaz Anlaşması gibi

⁴⁰Maria Beat, “Türk-Rus İlişkileri,” **Stratejik Analiz**, Sayı: 19, Kasım 2001, s. 123,124.

⁴¹BOTAŞ, “Gaz Alım Anlaşmaları”, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, 08 Mayıs 2012.

⁴²Anlaşmanın tam metni için bkz. **T. C. Resmi Gazete**, İkili ve Çok Taraflı Anlaşmalar Genel Tebliği (Sıra No:1), Sayı:24447, 29 Haziran 2001 Cuma.

beraberinde Türk-Rus ilişkilerinde somut değişimler getirmiştir. Nitekim Çerçeve Anlaşma'yı takip eden süreçte önce Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması ile Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma daha sonra Rusya ile 1994'ten beri hukuki bir anlaşmazlık yaratan Boğazlar Tüzüğü'nün Türk Hükümeti tarafından revize edilmesi, enerji anlaşmalarının Türk-Rus ilişkileri üzerindeki etkinliğini gösteren ikinci örnek olarak karşımıza çıkmıştır.

Günümüzde Türk-Rus ilişkilerinin iktisadi boyutu üzerinde etkisi bulunan güncel enerji anlaşması örneği Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Anlaşması'dır. Diğer iki örnekten farklı olarak Türkiye ve Rusya arasında imzalanmayan bu anlaşmanın üzerinden bir ay geçmeden Rusya Başbakanı'nın enerji gündemiyle Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmesi, Nabucco Doğal Gaz Projesi'nin Türk-Rus ilişkileri üzerindeki etkisini göstermektedir. Nitekim Putin'in ziyareti sırasında Güney Akım Projesi'nin Türk karasularından geçmesi Türkiye tarafından kabul edilmiş, buna karşılık Rusya, Boğazlardan geçecek petrol tankeri sayısını azaltma yolunda, Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı'na enerji arz etmeyi kabul etmiştir. Putin'in ziyaretinde imzalanan bir diğer anlaşma Türkiye Atom Enerjisi Kurumu ile RUSATOM arasında nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımı, nükleer kazaların erken bildirim ve nükleer tesislerin inşası hakkında gerçekleşmiştir. Böylece Türkiye'de tüketilen enerji kaynağı çeşitlerine yeni eklenecek bu enerji kaynağı biçiminde Rusya ilk somut kazanımı elde eden ülke olmuştur.⁴³

Nabucco Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Türk-Rus ilişkilerinin iktisadi boyutunda yaşanan en önemli gelişme ise Rusya'nın 'gümrük krizine' neden olan gümrük genelgesinin⁴⁴ iptal edilmesidir. 06 Ağustos 2009'da Rusya Başbakanı Putin'in Türkiye ziyareti sırasında iki ülke gümrük idaresi başkanları tarafından imzalanan 'Türkiye Cumhuriyeti Gümrük Müsteşarlığı ile Rusya Federasyonu Federal Gümrük Servisi Arasında Gümrük İşlemlerine İlişkin Mutabakat Zaptı' ile

⁴³“Türkiye ile Rusya Arasında 20 Anlaşma,” **BBC News**, 6 Ağustos 2009, (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/08/090806_putin_update.shtml, 08 Mayıs 2012.

⁴⁴Rusya'nın 13 Ağustos 2008 tarihinde yayımladığı ve Türkiye'den Rusya'ya sevk olunan ve/veya Türk menşeli tüm ürünlere % 100 gümrük kontrolü uygulayarak Türk araçları ve ürünlerini Rus gümrüklerinde uzun süreli beklemele maruz bırakan genelge ve diğer idari tedbirler.

gümrük krizine neden olan genelgenin iptal edildiği, Rusya Federasyonu'nun 18 Ağustos 2009 tarihli yazısı ile Türkiye'ye bildirilmiştir.⁴⁵

2012 itibariyle Rusya, Türkiye'nin birinci, Türkiye ise Rusya'nın beşinci ticari ortağıdır. 2010 yılı rakamlarına göre ise Rusya Türkiye'nin ithalatında birinci sırada, ihracatında altıncı sırada yer almaktadır.⁴⁶ 2009 yılında yaşanan küresel krize rağmen, Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı 3 milyar 2 yüz milyon Amerikan Doları, Rusya'dan ithalatı 19 milyar 7 yüz milyon Amerikan Doları tutarında olup, dış ticaret hacmi 23 milyar Amerikan Doları civarında gerçekleşmiştir.⁴⁷ Diğer taraftan, iki ülke arasında 'çok boyutlu güçlendirilmiş ortaklık' ilişkisi çerçevesinde yapılan son düzenlemelerle, önümüzdeki ticaret hacminin önemli ölçüde artması beklenmektedir.

Türk Rus ilişkilerinin siyasi ve hukuki boyutlarında doğrudan etki kapasitesi kısıtlı olan enerji ilişkileri, Türk-Rus iktisadi ilişkilerinin gündemini daha belirgin bir şekilde etkilemektedir. Ancak Türkiye ve Rusya arasında imzalanan enerji anlaşmalarının iktisadi ilişkileri geliştirmesi, genişleyen iktisadi ilişkilerin hukuki ve siyasi anlaşmazlıkların çözümünde, işlevselci kuramcılarının iddialarına destek vericesine, olumlu katkıda bulunması, enerji anlaşmalarının Türk-Rus ilişkileri üzerindeki etkilerini göstermektedir. Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, tıpkı 1984 ve 1997 doğal gaz anlaşmaları gibi, Türk-Rus ilişkilerinin iktisadi boyutu üzerinde etkisini göstererek, enerji anlaşmaları ve Türk-Rus ilişkileri arasında kurmuş olduğumuz bağı kuvvetlendiren bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁵T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, "Rusya-Türkiye Gümrük Sorunları ve Basitleştirilmiş Gümrük Hattı," (Çevrimiçi) <http://eski.gumruk.gov.tr/tr-TR/abdisiliskiler/Sayfalar/RusyaBGH.aspx>, 08 Mayıs 2012.

⁴⁶A.e.

⁴⁷A.e.

SONUÇ

Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin, Türk-Rus ilişkilerine etkilerinin ortaya konulmasının amaçlandığı bu tezde, tezin amacına analitik bir yaklaşımla ulaşabilmek için, öncelikle tezin kavramsal temelini oluşturan 'güç' kavramının tanımı üzerinde uluslararası ilişkilerde var olan yaklaşımlar ele alınmıştır. Çalışmanın ilk kısmında ele alınan bu tartışmalar sonucunda güç kavramının, 'bir ülkenin sistem içerisinde yer alan çeşitli faktörleri kendi isteği doğrultusunda yönlendirebilmesi' şeklinde ele alınması uygun görülmüştür.

Güç kavramı üzerinden çalışmanın kavramsal çerçevesi belirlendikten sonra, Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte uluslararası ilişkilere sirayet etmeye başlayan 'küreselleşme' olgusunun, dolaylı ve evrimsel bir şekilde uluslararası ilişkilerde 'güç' kavramını oluşturan unsurların etkinlik oranlarını değiştirdiği üzerinde durulmuştur. Güç kavramının üç temel boyutu olarak kabul edilen askeri, siyasi ve iktisadi boyutlar içerisinde, iktisadi boyutun diğer iki boyut üzerinde gittikçe artan etkisi vurgulandıktan sonra, enerjinin bu denklem içerisindeki konumu tartışılmıştır.

Enerjinin uluslararası ilişkilerdeki yerini güç kavramı çerçevesinde anlamaya çalışırken, güç kavramının nicel boyutlarının ele alındığı ve uluslararası ilişkiler alanında ileriye dönük yansıtımların oluşturulmasına zemin hazırlayan 'Ulusal Kapasite Bileşik Dizini' veya 'Kapsamlı Ulusal Güç Dizini' gibi bazı bileşik dizinlerden de yararlanılmıştır. Gerek David Singer'ın geliştirdiği 'Ulusal Kapasite Bileşik Dizini' gerekse Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki uluslararası ilişkiler teorisyenleri tarafından 1990ların sonunda şekillendirilen 'Kapsamlı Ulusal Güç Dizini', enerjinin uluslararası ilişkilerde gücü belirleyen faktörler arasında nicel değerinin arttığına açıkça belirtilmesiyle, enerjinin uluslararası ilişkilerin güç kavramı üzerindeki etkisinin arttığı iddiası desteklenmiştir.

Joseph Nye Jr.'ın Harvard Üniversitesi'nde 1990'da yayınlamış olduğu, 'Bound to Lead: The Changing Nature of American Power' eseri ile ortaya atılmış olduğu, 2004'te yayınladığı, 'Soft Power: The Means to Success in World' başlıklı eserinde ise tanımını geliştirdiği 'yumuşak güç' kavramı ile uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan 'yumuşak güç/kaba kuvvet' tartışmaları, gücü belirleyen unsurlar arasında bir tartışma yaratmıştır. Enerjinin uluslararası ilişkilerde bir güç unsuru

olarak etkinliğinin artması iddiası sonrasında, enerjinin uluslararası ilişkilerde ne tür bir güç olduğu tartışması, çalışma içerisinde kavramsal alanda gerçekleştirilen son tartışma olmuştur.

Enerjinin uluslararası ilişkilerde ne tür bir güç olduğu tartışmasında, uluslararası ilişkilerinde enerjiyi aktif olarak kullanan iki ülkenin, Türkiye ve Rusya'nın, enerjiyi uluslararası ilişkilerinde ne türden bir güç olarak kullandığı, ülkelerin dış politikadaki tutumlarının örnekler üzerinden karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmesiyle gösterilmiştir. Bu değerlendirmelerin sonucunda temel olarak iki olgudan bahsedilebilir. Öncelikle görülmüştür ki bir ülkenin siyasi, iktisadi ve askeri kapasitesi doğrultusunda enerjiyi dış politikasında konumlandığı yere göre, enerjinin uluslararası ilişkilerde bir 'kaba kuvvet' ya da 'yumuşak güç' unsuru olarak kullanılabilir. Bu durum enerjiye uluslararası ilişkilerde, dış politika yapım süreci karşısında edilgen bir karakter kazandırmaktadır. Ancak çalışma esnasında görülmüştür ki bir ülkenin enerji kaynağına sahip olması veya enerji nakil hatları üzerinde bulunması da o ülkenin enerjiyi uluslararası ilişkilerde ne tür bir güç unsuru olarak kullandığını belirlemektedir. Bu bağlamda enerji kaynağına sahip olmak üzerinden ortaya çıkan diğer olgu, enerji kaynağına sahip ülkelerin enerjiyi bir kaba kuvvet unsuru, enerji nakil hatları üzerinde bulunan ülkelerin ise enerjiyi bir yumuşak güç unsuru olarak kullandığıdır.

Çalışmanın ilk bölümünde savunulan son iddia, enerjinin ne tür bir güç olduğuna dair gerçekleştirilen tartışma esnasında değinilen 'Türkiye'nin dış politikasında enerjiyi bir nevi 'yumuşak güç', Rusya'nın ise bir nevi 'kaba kuvvet' unsuru olarak kullandığıdır'. İki ülke arasında enerjinin dış politikada neden farklı bir algı yarattığı, her iki ülkenin mevcut enerji görünümü ve ileriye dönük enerji stratejilerini belirlerken geçirmiş oldukları sürecin incelenmesiyle anlaşılmıştır. Bu süreç incelenmesinde gözlemlenen, Türkiye ve Rusya'nın enerji üzerinden gerçekleştirmiş olduğu stratejilerinde çakışan noktaların bulunması olmuştur. Türkiye ve Rusya'nın enerji üzerinden gerçekleştirmiş olduğu stratejilerinde çakışan bu noktaların, her iki ülkenin gerek ikili düzeydeki gerekse diğer bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini etkilediği görülmüştür. Bu etkilerin hangi bölgelerde ne oranda gerçekleştiğini anlamada ise 'Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi' bir tür araç olarak kullanılmaya uygun görülmüştür.

Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türk-Rus ilişkileri üzerindeki etkileri, çalışma içerisinde öncelikle Türkiye ve Rusya'nın projeye katılması muhtemel ülkelerle olan ilişkileri üzerinden ele alınmıştır. Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türk Rus ilişkilerine dolaylı etkilerinin anlatıldığı bu bölümün, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türk-Rus ilişkileri üzerindeki doğrudan etkilerinin öncesinde yer almasının nedeni, projenin güzergâhının henüz belirlenmemiş, diğer bir deyişle hangi ülkenin doğal gaz enerji kaynağının hangi ülke ya da ülkelerin sınırlardan geçerek AB üyesi ülkelere ulaştırılacağı belirlenmemiş olmasıdır. Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin güzergâhının henüz belirsiz olduğu bu ortamda, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ni gerçekleştirme yönünde resmi olarak irade belirtmiş, Avusturya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Almanya ve Türkiye haricinde bölgede bulunan doğal gaz enerji kaynağı yönünden zengin ya da coğrafi olarak transit geçişe müsait hiçbir ülke henüz projede resmi yer olarak yer alma konusunda irade beyan etmemiştir. Bu belirsizlik ortamı bölgede Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin gündemi oluşturduğu diplomatik bir hareketlilik meydana getirmiştir. Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin meydana getirdiği ve esas olarak Kafkasya, Hazar Havzası, Avrupa Birliği ve Orta Doğu Bölgelerinde gözlemlenen bu diplomatik hareketlilik ise, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi gerçekleştirilinceye kadar, Türk-Rus ilişkilerinin dolaylı olarak ama daha net bir şekilde anlaşılmasına vesile olmaktadır.

Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türk-Rus ilişkileri üzerindeki dolaylı etkisi ilk olarak, projenin diplomatik bir hareketlilik yarattığı bölgelerden, Kafkasya Bölgesi üzerinden incelenmiştir. Kafkasya Bölgesi'nde yer alan ülkelerden, Gürcistan ve Ermenistan birer transit geçiş ülkesi, Azerbaycan ise kendi doğal gaz kaynakları bağlamında bir enerji kaynağı ülkesi, Hazar Havzası'nın doğal gaz kaynağı nispetinde daha zengin ülkelerin enerji kaynaklarını Batı'ya taşınması bağlamındaysa bir transit geçiş ülkesi olarak ele alınmıştır. Bu noktada, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin gerçekleştirilmiş olmasının Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi için olumlu bir örnek teşkil ettiği üzerinde durulmuş, Azerbaycan ve Gürcistan'ın Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne yer alma ihtimalinin güçlendiğinden bahsedilmiştir. Ancak günümüzde işlerliğini sürdüren Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne ve üç ülke arasındaki olumlu

siyasi ilişkilere rağmen Rusya'nın Azerbaycan ve Gürcistan'la kurmuş olduğu ilişkilerin bu ihtimali zorladığı da görülmüştür.

Azerbaycan ile Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı arasındaki en önemli engel, Rusya'nın Azerbaycan üzerinde SSCB'den kalma ikili ilişkiler vasıtasıyla kurmuş olduğu iktisadi ve siyasi güçtür. Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki iktisadi gücü, Rusya'nın Azerbaycan doğal gazının en önemli müşterisi olmasına dayanmaktadır. Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki siyasi gücü ise, Rusya'nın 'yakın çevre' anlayışı çerçevesinde SSCB coğrafyasında bulunan yeni devletleri stratejik bir sınır olarak görmesi ve bu bölgelerde herhangi bir yeni gücün varlığına tahammül edememesine dayanmaktadır. AB ve ABD tarafından açıkça desteklenmiş, Türkiye tarafından ise bizzat fizibilitesinin yürütüldüğü Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne bu bağlamda Rusya tarafından siyasi bir anlam yüklendiği de anlaşılmıştır.

Ağustos 2008'de Rusya ile Gürcistan arasında gerçekleştirilen savaş çalışmada dikkat çeken diğer bir başlık olmuştur. Gürcistan'da var olan enerji boru hatlarının ve enerji komplekslerinin bu savaş sırasında özel müdahelerle saldırıya uğraması, bölgede Rusya'yı devre dışı bırakacak tüm enerji boru hattı projelerine destek veren Gürcistan'a sert bir uyarı olarak görülmüştür. Ağustos 2008 Rus-Gürcü savaşıyla Rusya'nın gerçekleştirmiş olduğu eylemler, hem Gürcistan'ın Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne katılması önünde hem de Rusya'nın Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi gibi çıkarlarını tehdit ettiğine inandığı projelerde yer alma konusunda ısrar eden diğer 'yakın çevre' ülkelerinin Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne katılmaları önünde psikolojik bir engel olarak yer almıştır.

Kafkasya Bölgesi'nde yer alan diğer ülke Ermenistan, Rusya'nın bugüne değin Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne katılmasına itiraz etmediği tek ülkedir. Gerek Türkiye gerekse Azerbaycan ile çözülmesi oldukça zor siyasi ve hukuki sorunları bulunan projede Ermenistan'ın hiçbir şekilde yer alamayacağını öngörebilecek kadar bölge dinamiklerine hâkim Rusya'nın bu girişimi, samimiyetten uzak görünmektedir.

Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türk-Rus ilişkileri üzerindeki dolaylı etkisi ikinci olarak, Hazar Havzası üzerinden incelenmiştir. Hazar Havzası'nda doğal gaz kaynakları bakımından dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer alan İran, Türkmenistan ve Kazakistan bulunmaktadır. Bu ülkelerden ilk olarak

İran ele alınmıştır. Doğal gaz kaynağı konusunda dünyanın en zengin ikinci ülkesi olan İran'ın nükleer enerji programına ısrarlı olarak muhalefet eden ABD ve AB'nin, bu ülkeyi iktisadi ve siyasi olarak uluslararası alanda tecrit etme siyaseti doğrultusunda, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi dışında tutmak isteği net olarak ortaya konulmuştur. Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne katılması coğrafi ve iktisadi açıdan oldukça elverişli olan İran'ın, siyasi nedenlerle projeye dahil edilmeyecek olması, Rusya'nın Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne yüklemiş olduğu siyasi anlam ile örtüşmekte olup, çalışmada varılan diğer bir dikkat çekici sonuçtur.

İran'ın Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nde yer almayacağını anlaşıldığından sonra, Orta Asya doğal gaz kaynaklarının Batı'ya kara yolu ile değil, Hazar üzerinden taşınacağı öngörülmüştür. Bu bağlamda Türkmenistan ve Kazakistan'ın Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne katılma ihtimali incelenmiş fakat her iki ülkenin önünde Azerbaycan ve Gürcistan'ın karşısına çıkan aynı engeller görülmüştür: Rusya'nın yakın çevre yaklaşımı kapsamında gördüğü ülkeler üzerindeki iktisadi ve siyasi gücü. Kazakistan ve Türkmenistan'ın Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne katılma ihtimalini zorlayan diğer bir faktörün Hazar'ın uluslararası hukuki statüsü sorununda girilen çıkmaz olduğu da bu bölümde anlaşılan diğer bir husus olmuştur.

Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türk-Rus ilişkileri üzerindeki dolaylı etkisi üçüncü olarak, Rusya'nın yakın çevre söylemi içerisinde yer almayan Avrupa Birliği üzerinden incelenmiştir. Rusya'nın enerjiyi uluslararası ilişkilerde bir kaba kuvvet unsuru olarak en az kullanabildiği bölge olan Avrupa Birliği'nin uluslararası doğal gaz piyasasında, doğal gaz birim başına en yüksek ücreti ödemeyi yaparak, tüm doğal gaz üreticisi ülkelerin dikkatini cezp etmiştir. Bu duruma atıfla, Avrupa Birliği'nin Güney Koridoru Projesi'nin bölgede doğal gaz kaynağını ihraç etmek isteyen ülkeler nazarındaki önemi anlaşılmıştır. Güney Koridoru Projesi'nin tamamlanmasında Türkiye'nin desteklediği Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ile Rusya'nın desteklediği Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin bir nevi mücadele ortamı yarattığı üzerinde durulmuş ve sonuç olarak Avrupa Birliği'nin, Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin tüm artılarına rağmen, doğal gaz

ithalatında Rusya'nın doğal gaz hâkimiyetine bir alternatif oluşturabilmek için, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ni destekleyeceği fikrine yer verilmiştir.

Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türk-Rus ilişkileri üzerindeki dolaylı etkisi son olarak, Rusya'nın yakın çevre söylemi içerisinde yer almayan diğer bir bölge Orta Doğu Bölgesi üzerinden incelenmiştir. Rusya'nın siyasi, iktisadi ve hukuki etkinliğinin SSCB'nin son dönemlerinden itibaren oldukça azaldığı bu bölgede, Irak, Mısır ve Katar'ın, doğal gaz enerji kaynağı ülkeleri olarak, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne katılma ihtimalleri üzerinde durulmuştur. Katar'a nazaran doğal gaz kaynağı sınırlı olan Mısır ve Irak, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne katılma konusunda oldukça istekli davranmış, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ni kendi ülkelerinin iktisadi kalkınmalarında bir nevi kaldıraç etkisi göreceği öngörüsünde bulunmuşlardır. Ancak bu iki ülkeden doğal gaz altyapısı ve doğal gaz kaynağı açısından daha elverişli olan Mısır'ın karayoluyla projeye bağlanması ihtimali, önce Türkiye-İsrail, sonra da Türkiye/AB-Suriye siyasi ilişkilerinin bozulmasının ardından azaltmıştır. Irak'ta kuzeyde yer alan bölgesel yönetim ile merkezi hükümet arasındaki uyum sorunu, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Irak üzerinden Katar doğal gazına ulaşmayı da zorlaştırmıştır. Tek başına Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne kaynak ülke olabilecek kapasitedeki Katar ise, doğal gazı 1970ler'in sonunda değin uluslararası ilişkilerde petrolün sahip olduğu etkili konuma sokma yolunda, diğer doğal gaz ülkeleriyle birlikte Doğal Gaz İhraç Eden Ülkeler Forumu'nu kurarak bu alanda yalnız hareket etmeyeceğinin sinyallerini vermiştir. Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nde yer almayacağı aşikâr olan Rusya ve İran'ın da önemli bir parçası olduğu bu uluslararası örgütün işlevsel olması için girişimlerini yoğunlaştıran Katar'ın, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nde yer alma ihtimalinin zayıfladığı görülmektedir.

Türkiye ve Rusya'nın Nabucco Projesi'ne katılması muhtemel ülkelerle ilişkilerinin incelendiği bölümün sonunda, Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türk-Rus ilişkilerini dolaylı olarak en çok Avrupa Birliği ile olan ilişkilerde etkilediği görülmüştür. Güney Koridor Güzergâhı'nı oluşturmada birbirine iki rakip projenin sunulmasında ortaya çıkan rekabet ortamı iki ülke arasında iktisadi ve siyasi bir rekabetinde filizlenmesine neden olmuştur. Rusya'nın yakın çevre söylemi içerisinde bulunan Hazar Havzası ve Kafkasya Bölgeleri'nde de projenin,

Türkiye ve Rusya'nın bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini doğrudan etkilediği görülmüştür. Rusya'nın yakın çevre söylemi içerisinde yer almayan Orta Doğu Bölgesi ise Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türk-Rus ilişkileri üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır.

Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türk-Rus ilişkilerinin siyasi, hukuki ve iktisadi boyutları üzerindeki etkilerinin incelendiği üçüncü bölümde, enerjinin ikili ilişkilerin seyrinde oldukça etkili olduğu ortaya konulmuştur. Enerjinin ikili ilişkilerin siyasi ve hukuki boyutlarını doğrudan etkileme kapasitesinin sınırlı olduğuna dair görüş, ilk etapta Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi gibi projelerin Türk-Rus ilişkileri üzerindeki etkisinin sınırlı olabileceği izlenimi uyandırmıştır. Ancak 1984'ten itibaren imzalanan üç enerji anlaşmasının Türk-Rus ilişkilerinin önce iktisadi, daha sonra siyasi ve hukuki boyutlarını kademeli olarak etkilediği, her iki ülkenin olumlu yönde gerçekleştirdiği iktisadi, siyasi ve hukuki adımlar ve sayısal veriler eşliğinde anlaşmıştır.

2000li yılların başına kadar Türk dış politikasını, Soğuk Savaş'ın çift kutuplu sisteminin dar kalıpları doğrultusunda ele alan, bu doğrultuda Türkiye'yi 'yakın çevresinde' bir tehdit olarak gören Rusya'nın bu algısının değişmesinde Türkiye'nin 01 Mart 2003 tezkeresini reddetmesi ya da Ağustos 2008'de NATO ve ABD gemilerinin Gürcistan'a yardım için Boğazlardan geçmesine izin vermemesi kadar Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin de etkisi bulunmaktadır. Türkiye'nin dış politikasında kendi çıkarları söz konusu olduğunda, artık daha bağımsız politikalar izleyeceğine dair bırakmış olduğu izlenimi Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin gerçekleşmesinde göstermiş olduğu aktif rolle pekiştirmesi, Rusya tarafından dikkatle takip edilmektedir. Rusya görmektedir ki Türkiye'nin enerjiiyi bir yumuşak güç unsuru olarak kullanması, enerji kaynaklarını Batılı ülkelere ulaştırırken kendi siyasi ve iktisadi alanları üzerinde hâkim bir gücün ağırlığını hissetmek istemeyen ülkeler için Türkiye'yi cazip kılmaktadır. 13 Temmuz 2009 tarihinde imzalanan, ancak uzun vadede bile AB üyesi ülkelerin Rus doğal gazına olan bağımlılıklarını tek başına yok edemeyecek Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi işte tam da bu nedenle Türk Rus ilişkilerini önemli ölçüde etkilemektedir.

Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, tıpkı Türkiye ve Rusya arasında imzalanan diğer enerji anlaşmaları gibi iktisadi ve hukuki açıdan Türk Rus ilişkilerini

olumlu yönde etkilemiştir. Ancak projenin Türk-Rus ilişkileri üzerindeki en önemli etkisi, dolaylı olarak Rusya'nın Türk dış politikası algısını değiştirmesine vesile olmasıyla ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak bu tezde görülmüştür ki Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, gelecekte inşa edilsin ya da edilmesin, Türk dış politikasının, Rusya da dahil olmak üzere, tüm bölge ülkeleri nazarında Soğuk Savaş'ın dar kalıplarında şekillenmiş algısını değiştirmede bir vesile olmuştur.

KAYNAKÇA

Belgeler

2008 Yılına Girerken Dış Politikamız, 10 Aralık 2007, s. 53, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/2008ButceTasarisi.pdf>, 05 Nisan 2012.

Baku Energy Summit Declaration, 13 November 2008, (Çevrimiçi) <http://www.president.pl/download/gfx/prezydent/en/defaultaktualnosci/13/161/1/baku-energy-summit-declaration-eng.pdf>, 02 Nisan 2012.

Council Decision of 26 July 2010 Concerning Restrictive Measures Against Iran and Repealing Common Position 2007/140/CFSP,” **Official Journal of the European Union**, 27.7.2010, s. L 195/39-L 195/73, (Çevrimiçi) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:195:0039:0073:EN:PDF>, 05 Nisan 2012.

Declaration of Intent on the Euro Mashrek Cooperation in the Field of Natural Gas, Rome, 2 December 2003, (Çevrimiçi) http://www.syrleb.org/LINKS/MashrekGas_Intent_Declaration.pdf, 17 Nisan 2012.

Energy Policy: Measures to Safeguard Security of Gas Supply (2004/67/EC Talimatının Feshi), 12.11.2010, (Çevrimiçi) <http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?id=578823>, 05 Nisan 2012.

Memorandum of Understanding Between the Government of Iraq and the European Union on Strategic Partnership in Energy, 18 January 2010, (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/energy/international/bilateral_cooperation/doc/iraq/2010_01_18_iraq_mou_en.pdf, 15 Nisan 2012.

Memorandum of Understanding Relating to the Purchase and Transmission of Natural Gas Through Pipeline Between The Government of the State of Israel and The Government of The Arab Republic of Egypt, 30 June 2005,

(Çevrimiçi)

<http://www.mfa.gov.il/mfa/usercontrols/TreatFile.aspx?SAFA=2&AMANA=2308>, 16 Nisan 2012.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Zeki Çakan'ın T.B.M.M. Başkanlığı'nın 30.05.2002 tarih ve A.01.0.GNS.0.10.00.02-15613 Sayılı Yazısı İlgili Şanhurfa Milletvekili Niyazi Yanmaz'ın 7/7406-15688 Esas No'lu Yazılı Soru Önergeline Vermiş Olduğu B.15.0.APK.0.23.300-1187 Sayılı Cevap, (Çevrimiçi) <http://www2.tbmm.gov.tr/d21/7/7-7406c.pdf>, 01 Şubat 2011.

T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı: 84/8806, Sayı:18598, 7 Aralık 1984 Cuma.

T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı: 86/10460, Sayı:19078, 4 Nisan 1986 Pazartesi.

T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı: 89/14760, Sayı:20372, 14 Aralık 1989 Perşembe.

T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı: 90/541, Sayı:20611, 20 Ağustos 1990 Pazartesi

T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı:91/1720, Sayı:20887, 31 Mayıs 1991 Cuma.

T. C. Resmi Gazete, İkili ve Çok Taraflı Anlaşmalar Genel Tebliği (Sıra No:1), Sayı:24447, 29 Haziran 2001 Cuma.

United State-Georgia Charter on Strategic Partnership, U.S. Department of State Bureau of European and Eurasian Affairs, 09 January 2009, (Çevrimiçi) <http://www.state.gov/p/eur/rls/or/121029.htm> , 04 Nisan 2012.

Birleşmiş Milletler Genel Meclisi, Karar No: A/RES/50/80, 50. Oturum, Gündem 81, 11 =cak 1996, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/761/23/PDF/N9676123.pdf?OpenElement>, 04 Nisan 2012.

Birleşmiş Milletler Genel Meclisi, Karar No:

A/49/475, 49. Oturum, Gündem 35, 5 Ekim 1994, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/386/77/PDF/N9438677.pdf?OpenElement>, 06 Mayıs 2012.

Birleşmiş Milletler Genel Meclisi, Karar No: A/52/259, 52. Oturum, Geçici Gündem 38 ve 149, 25 Temmuz 1997, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/203/96/PDF/N9720396.pdf?OpenElement>, 06 Mayıs 2012.

Birleşmiş Milletler Genel Meclisi, Karar No: A/53/453, 53. Oturum, Gündem 38,93 ve 94, 02 Ekim 1998, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/290/03/PDF/N9829003.pdf?OpenElement>, 06 Mayıs 2012.

Birleşmiş Milletler Genel Meclisi, Karar No: A/53/741, 53. Oturum, Gündem 38, 14 Aralık 1998, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/393/03/PDF/N9839303.pdf?OpenElement>, 06 Mayıs 2012.

Birleşmiş Milletler Genel Meclisi, Karar No: A/53/890, 53. Oturum, Gündem 38, 31 Mart 1999, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/092/57/PDF/N9909257.pdf?OpenElement>, 06 Mayıs 2012.

Raporlar

Ahmadov, Ingilab:

“The Southern Corridor and Nabucco – A Promising Challenge for Caspian Countries,” **Beyond Turkey: The EU’s Energy Policy and the Southern Corridor**, Ed. by Kristin Linke, Marsel Viëtor, Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung, November 2010, s. 15-19.

Åslund, Anders:

The Russian Economy: More than Just Energy? Peterson Institute for International Economics Testimony for the Committee on Foreign Affairs of the European Parliament, April 2009.

Avrupa Toplulukları Komisyonu:

Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Gayri Resmi Tercüme, SEC (2004) 1201, Brüksel, 6.10.2004, (Çevrimiçi) http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf, 28.03.2011.

- Belova, Maria: “The Southern Corridor - Not Without Russia?,” **Beyond Turkey: The EU’s Energy Policy and the Southern Corridor**, Ed. by Kristin Linke, Marsel Viëtor, Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung, November 2010, s. 25-28.
- British Petroleum: **BP Energy Outlook 2030**, London, 2011, (Çevrimiçi) http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2010_downloads/2030_energy_outlook_booklet.pdf, 03 Nisan 2012.
- BP Statistical Review of World Energy June 2010**, London, June 2010, s.22-31, (Çevrimiçi) http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2010_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2010.pdf, 03 Nisan 2012.
- BP Statistical Review of World Energy June 2011**, London, June 2011, s. 20-29, (Çevrimiçi) http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf, 03 Nisan 2012.
- Capros, Pantelis, Leonidas Mantzos, Nikos Tasios, Alessia De Vita, Nikos Kouvaritakis: **EU Energy Trends to 2030**, Belgium, Publications Office of the European Union, 2010, s. 124, (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/energy/observatory/trends_2030/doc/trends_to_2030_update_2009.pdf, 04 Nisan 2012.
- Central Intelligence Agency: **The World Factbook**, (Çevrimiçi) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>, 10 Nisan 2012.
- Comission of the European Communities: **Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy**, {SEC(2006) 317}, Brussels, 8 March 2006, s. 3, (Çevrimiçi) http://europa.eu/legislation_summaries/energy/european_energy_policy/127062_en.htm, 04 Nisan 2012.
- Communication from the Commission to the European **Energy Infrastructure Priorities for 2020 and Beyond-A Blueprint for an Integrated European**

- Parliament, the Council, the European Economic And Social Committee and the Committee of the Regions: **Energy Network**, Com(2010) 677 Final, Brussels, 17.11.2010, (Çevrimiçi) [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SPLIT_COM:2010:0677\(01\):FIN:EN:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SPLIT_COM:2010:0677(01):FIN:EN:PDF), 05 Nisan 2012.
- On Security Of Energy Supply and International Cooperation - "The Eu Energy Policy: Engaging With Partners Beyond Our Borders"**, Com(2011) 539 Final, Brussels, 7.9.2011, (Çevrimiçi) <http://Eur-Lex.Europa.Eu/Lexuriserv/Lexuriserv.Do?Uri=Com:2011:0539:Fin:En:Pdf>, 04 Nisan 2012.
- Council of the European Union: Ministerial Declaration On The Euro-Mediterranean Energy Partnership Adopted Together with its Annexes by Ministers at the Conference in Limassol, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, 17 Aralık 2007, (Çevrimiçi) http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/misc/97749.pdf, 17 Nisan 2012.
- Devlin, Brendan, Katrin Heer: "The Southern Corridor – Strategic Aspects for the EU," **Beyond Turkey: The EU's Energy Policy and the Southern Corridor**, Ed. by Kristin Linke, Marsel Viëtor, Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung, November 2010, s. 5-9.
- Finon, Dominique, Catherine Locatelli: "Russian and European Gas Interdependence," **Cahier De Recherche Lepii**, Série EPE, No:41 bis, Grenoble, Janvier 2007.
- Gordon, Philip H. : **Georgia: One Year After the August War**, ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi Avrupa Alt Komitesi'nde, Washington DC, August 4, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2009/126884.htm>, 04 Nisan 2012.
- Honoré, Anouk: **Future Natural Gas Demand in Europe: The Importance Of The Power Sector**, Oxford Institute for Energy Studies Natural Gas Programme, January 2006.
- Keskin, M. Tülin, Halil Ünlü: **Türkiye'de Enerji Verimliliğinin Durumu ve Yerel Yönetimlerin Rolü**, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul, Sena Ofset, Ekim 2010.
- Mac Donald, Mott: **Supplying the EU Natural Gas Market: Final**

- Report**, United Kingdom, November 2010.
- Makine Mühendisleri Odası **Türkiye'nin Doğal Gaz Temin ve Tüketim Politikalarının Değerlendirilmesi Oda Raporu**, Yayın No: MMO/2008/469, Ankara, MMO, Mart 2008.
- Mastepanov, Alexey M. : **Energy Strategy of the Russian Federation to the Year 2020**, (Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/energy/russia/presentations/doc/energy-strategy2020_en.pdf, 30.03.2012.
- Nichol, Jim: **Russia-Georgia Conflict in August 2008: Context and Implications for U.S. Interests**, Congressional Research Service, RL34618, March 3, 2009.
- Organization For Economic Co-Operation and Development: **"Regulatory Reform in Russia," Enhancing Market Openness Through Regulatory Reform**, Reviews Of Regulatory Reform, 2005.
- Public Finance Monitoring Center: **Hydrocarbons of Turkmenistan: New Challenge For the Europe**, Baku, 2010, s. 4, (Çevrimiçi) http://www.pfmc.az/attachments/403_HYDROCARBONS%20OF%20TURKMENISTAN.pdf, 04 Nisan 2012.
- Ray, Maggie: **"Syria," Middle East Review 2003/2004**, Twenty-seventh edition, World of Information 2003, Essex, Walden Publishing Ltd. 2003, s. 199-207.
- Saudi Aramco: **Annual Review 2006: Taking the Initiative**, 2007.
- Sayan, Ömer Fatih: **"Turkey's Energy Policy Between East and West," Beyond Turkey: The EU's Energy Policy and the Southern Corridor**, Ed. by Kristin Linke, Marsel Viëtor, Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung, November 2010, s. 10-14.
- Socor, Vladimir: **The Frozen Conflicts: A Challenge to Euro-Atlantic Interests**, (Çevrimiçi) http://www.jamestown.org/fileadmin/Vlads_Corner/policypapers/KonstRon.doc, 04 Nisan 2012.
- T. C. Dışişleri Bakanlığı Su ve Çevre İşleri Genel Müdür Yardımcılığı: **Türkiye'nin Enerji Stratejisi**, Ocak 2011, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, 13 Şubat 2011.

Enerji, Su Kaynakları ve Çevre Haber Bülteni,
Sayı:6, Ekim-Aralık 2008.

Enerji, Su Kaynakları ve Çevre Haber Bülteni,
Sayı:8, Nisan-Haziran 2009.

T.C. Enerji ve Tabii
Kaynaklar Bakanlığı:

2010-2014 Stratejik Planı, 2010, (Çevrimiçi)
[http://www.enerji.gov.tr/
yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Pla
ni.pdf](http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Plan_i.pdf), 30 Mart 2012.

The International Bank for
Reconstruction and
Development/The World
Bank:

A Citizen's Guide to National Oil Companies,
Part B, Data Directory, The Center for Energy
Economics/Bureau of Economic Geology, Jackson
School of Geosciences The University of Texas,
October 2008.

TMMOB Makine
Mühendisleri Odası:

**Türkiye'de Doğal Gaz Uygulamalarının
Gelişimi ve Kurumlaşma**, TMMOB 1. Enerji
Sempozyumu, Ankara, 12-14 Kasım 1996.

Winrow, Gareth M. :

**Problems and Prospects for the "Fourth
Corridor": The Positions and Role of Turkey in
Gas Transit to Europe**, Oxford, the Oxford
Institute for Energy Studies, 2009.

Kitaplar

Ahmadov, Anar:

"Dividing the Caspian: Conflicting Geopolitical
Agendas Among Littoral States," **Prospects for
Democracy in Central Asia**, ed. by Birgit N.
Schlyter, Sweden, Alfa Print AB, 2005, s. 147-168.

Al Widyan, Mohamad,
Mu'taz A. Al Muhtaseb:

"Institutional Aspects of a Regional Energy
System," **Renewable Energy in the Middle East:
Enhancing Security through Regional
Cooperation**, Ed. by Michael Mason, Amit Mor,
NATO Science for Peace and Security Series – C:
Environmental Security, the Netherlands, Springer,
2009, s.177-193.

Ariweriokuma, Soala:

**The Political Economy of Oil and Gas in Africa:
The Case of Nigeria**, New York, Routledge, 2009.

Büyükkakıncı, Erhan:

"Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya
İlişkileri," **Türk Dış Politikasının Analizi**, der.
Faruk Sönmezoğlu, Gözden Geçirilmiş ve
Genişletilmiş Üçüncü Basım, İstanbul, Der
Yayınları, 2004, s. 685-716.

- Currier, CarrieLiu,
Manochehr Dorraj: **China's Energy Relations with the Developing World**, New York, The Continuum International Publishing Group, 2011, s.96.
- Denison, Michael: "Turkmenistan and the EU: Contexts and Possibilities for Greater Engagement," **Engaging Central Asia: The European Union's New Strategy in the Heart of Eurasia**, Ed. by Neil J. Melvin, Brussels, Centre for European Policy Studies, 2008, s. 81-104.
- Guéhenno, Jean-Marie: **The End of the Nation-State**, Çev. Victoria Elliot, Minneapolis, the University of Minnesota Press, 2000.
- Hancock, Geoffrey: "Egypt's Race for Gas Export Markets", **Emerging Threats to Energy Security and Stability**, NATO Security through Science Series Vol. 1/2006, Ed. By Hugo McPherson, W. Duncan Wood, Derek M. Robinson, Netherlands, Springer, 2005, s. 223-242.
- Lewis, David G. : "The Politics of Energy in the Caspian Region," **Regional Surveys of the World: Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States 1999**, Fourth Edition, London, Europe Publications Limited, 1999, s. 93-99.
- Liuhto, Kari: **Energy in Russia's Foreign Policy**, Turku, Turun Kauppakorkeakoulu Electronic Publications of Pan-European Institute, 10/2010.
- Menon, Rajan: "After Empire: Russia and the Southern Near Abroad," **The New Russian Foreign Policy**, ed. by Michael Mandelbaum, the Council on Foreign Relations, United States of America, 1998, s. 100-166.
- Morgenthau, Hans Joachim: **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, Rev. by Kenneth W. Thompson, California, McGraw-Hill, 1993.
- Moshes, Arkadiy: "Ukraine and Russia: A Chronic Crisis," **Between Russia and the West: Foreign and Security Policy of Independent Ukraine**, Vol. 2, Ed. by Kurt R. Spillmann, Andreas Wenger, Derek Müller, Bern, Peter Lang, 1999, s. 257-279.
- Panin, Victor, Henry Paniev: "Turkey and Russia", **Turkish Foreign Policy in**

Post-Cold War Era, Ed. by İdris Bal, Florida, Brown Walker Press, 2004, s. 253-268.

Papava, Vladimer: "The Baku-Tblisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Georgia," **The Baku-Tblisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West**, Ed. by S. Frederick Starr, Svante E. Cornell, Uppsala, Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2005, s. 85-102.

Roberts, John: "Energy Reserves, Pipeline Routes And The Legal Regime in the Caspian Sea," **The Security of the Caspian Region**, Ed. by Gennady Chufrin, New York, Oxford University Press Inc, 2001, s.33-68.

Shaffer, Brenda: **Energy Politics**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2009.

Singer, J. David: "Reconstructing the Correlates of War Data Set on Material Capabilites of States, 1816-1985," **Measuring the Correlates of War**, ed. by J. David Singer, Paul F. Diehl, The University of Michigan Press, USA, 1990, s. 53-73.

Smith, Robert, Ashley Roach: "Caspian," **International Maritime Boundries**, Vol. 5, ed. by David A. Colson, Robert W. Smith, the Netherlands, Brill Academic-Martinus Nijhoff Publishers, 2005, s. 3537-3545.

Sönmezoğlu, Faruk: "Dünya ve Türkiye," **Türk Dış Politikasının Analizi**, der. Faruk Sönmezoğlu, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Üçüncü Basım, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 985-1006.

Tüylüoğlu, Mazhar Yasin: "Gazprom: Rus Süvarisi," **Rusya Çalışmaları Stratejik Araştırmalar 2**, Ed. İhsan Çomak, TASAM Yayınları:42, Uluslararası İlişkiler Serisi:19, TASAM Yayınları, İstanbul, Eylül 2009, s. 103-122.

Yergin, Daniel: **The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power**, New York, Free Press, 1992.

Sürelî Yayınlar

"Azerbaijan to Nearly Double Gas Production by 2015," **The Economic Times**, (Çevrimiçi) http://articles.economictimes.indiatimes.com/2008-06-04/news/28469959_1_gas-production-oil-

production-oil-and-gas, 30 Mart 2012.

“Caspian Pair Look At Export Options,” **Upstream**, 28 November 2008, (Çevrimiçi) <http://www.upstreamonline.com/live/article167078>. ece, 02 Nisan 2012.

“Ermenistan Nabucco’da Yer Almayacak,” **Yeni Şafak Gazetesi**, 03 Ekim 2009.

“Эксперт: Возможность участия Армении в "Набукко" - кремлевский блеф,” **Biznes Gruznia**, 09 Сентябрь 2009.

“Grossman: ABD, El Maliki’nin Gaz Önerisini Somutlaştırmalı,” **Milliyet Gazetesi**, 21 Temmuz 2009.

“И опять о маршруте Набукко через Армению,” **Armenia Today**, 30 Сентябрь 2009.

“Katar’la, Enerji Mutabakat Zaptı İmzalandı,” **Dünya Gazetesi**, 06 Ekim 2009.

“Министр Иностранных Дел России Сергей Лавров: "Мы Стараемся Деидеологизировать Наши Действия", **Izvestia**, 31 Марта 2008, (Çevrimiçi) <http://www.izvestia.ru/news/334912>, 04 Nisan 2012.

“Nabucco’ya İhtiyacı Kadar Doğalgaz Vermeye Hazırız,” **Referans Gazetesi**, 20 Mayıs 2009.

“Russia’s Gazprom to Conquer British Energy Market”, **Pravda**, (Çevrimiçi) <http://english.pravda.ru/russia/economics/19-01-2006/9529-gazprom-0/>, 30 Temmuz 2011.

“Türk Cumhurbaşkanı İlk Kez Tataristan’da,” **Zaman Gazetesi**, 15 Şubat 2009.

“Türkiye Mısır’dan Doğalgaz Alacak,” **Hürriyet Gazetesi**, 16 Şubat 2006.

“Türkiye: Nabucco’da İran olsun ABD: Irak gazını görmek isteriz”, **Star Gazetesi**, 03 Aralık 2009.

“Türkiye ve Azerbaycan Tarihi bir Projeye Daha İmza Koydu,” **SOCAR Türkiye Dergisi**, Sayı: 03

Ocak 2012, (Çevrimiçi)
http://www.socar.com.tr/SOCAR-TR-ING-
OCAK2012-2.pdf, 22 Nisan 2012.

Keesing's Record of World Events, Volume 37,
ed. Roger East, 60 Years of Publication, Longman:
Cambridge, 1991.

- Akkan, Faruk: "Rus Gazetesi: Ermenistan'ı Nabucco Hattına İttiyorlar," **Zaman Gazetesi**, 08 Eylül 2009.
- Altunsoy, İsmail, Servet Yanatma: "Nabucco Rüya Değil Gerçek," **Zaman Gazetesi**, 14 Temmuz 2009.
- Anadolu Ajansı: "Trans Anadolu Hattı'nda İmzalar Atıldı," **Habertürk Gazetesi**, 26 Aralık 2011.
- Angang, Hu, Honghua, Men: "The Rising of Modern China: Comprehensive National Power and Grand Strategy," **IR China**, 08 September 2005, Nankai University Academy of International Studies and Department of International Relations, s. 1-36.
- Arquilla, John, David Ronfeldt: "Emergence of Noopolitik", **The Emergence of Noopolitik: Toward An American Information Strategy**, California, RAND Corporation, 1999, s. 27-53.
- Ashley, Richard K. : "The Poverty of Neorealism," **International Organization**, Vol. 38, No:2, Massachusetts Institute of Technology and World Peace Foundation, Spring 1984, s. 225-286.
- Bahgat, Gawdat: "Prospects for Energy Cooperation in the Caspian Sea," **Communist and Post-Communist Studies**, Cilt: 40, Sayı: 2, Haziran 2007, s. 157-168.
- Başlamış, Cenk: "Apo Rusya'ya Sığındı," **Milliyet Gazetesi**, 05 Kasım 1998.
- "Rus Ordusu Çekiliyor," **Milliyet Gazetesi**, 26 Mayıs 1992.
- Batur, Nur: "Dargınlar Zirvesi," **Milliyet Gazetesi**, 25 Haziran 1992.
- Beat, Maria: "Türk-Rus İlişkileri," **Stratejik Analiz**, Sayı: 19, Kasım 2001, s. 117-130.

- Bilefsky, Dan: “War Left Georgia Economy Bruised, but not Broken,” **The New York Times**, September 27,2008 (Çevrimiçi) <http://www.nytimes.com/2008/09/28/world/europe/28georgia.html?pagewanted=all>, 04 Nisan 2012.
- Bilgin, Mert: “Energy and Turkey’s Foreign Policy: State Strategy, Regional Cooperation and Private Sector Involvement,” **Turkish Policy Quarterly**, Volume 9, Number 2, s. 81-92.
- “The Emerging Caspian Energy Regime and Turkey’s New Role,” **Turkish Yearbook of International Relations**, Vol. 34, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003, s. 2-22.
- “Turkey’s Energy Strategy: What Difference Does It Make to Become An Energy Transit Corridor, Hub or Center?” **UNISCI Discussion Papers**, No:23, May 2010, s. 113-128.
- Bloomfield, K. Kit, Joseph N. Moore Egi, Robert M. Neilson Jr. : “Geothermal Energy Reduces Greenhouse Gases”, **Climate Change Research**, Vol. 30, March/April 2003, s. 77-79.
- Cemal, Akay: “Moskova Yine Tahrikte,” **Milliyet Gazetesi**, 01 Ekim 1998.
- Costanza, Robert: “Embodied Energy and Economic Valuation,” **Science Magazine**, Vol. 210, No: 4475, American Association for the Advancement of Science, 12 December 1980, s. 1219-1224.
- Dahl, Robert: “The Concept of Power,” **Behavioral Sciences**, Vol. 2, No:3, ProQuest Information and Learning Company, General System Science Foundation, July 1957, s.201-215.
- Demirelli, Fatma: “Iraqi Kurds Promise to Fill Nabucco Pipeline,” **Today’s Zaman**, 02 October 2010.
- Dempsey, Judy: “Russia Signs Deal for Gas Pipeline Along Caspian Sea,” **The New York Times**, 21 December 2007.
- Denizhan, Emrah: “Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2010, s.17-23.
- Eckert, Vera: “RWE Signs Nabucco Cooperation Deal with Iraq

- Kurds,” **Thomson Reuters**, August 27, 2010, (Çevrimiçi)
<http://www.reuters.com/article/2010/08/27/rwe-nabucco-iraq-idUSLDE67Q12H20100827>, 07 Nisan 2012.
- Ertan, Nazlan: “Baku-Ceyhan: Pipeline or Pipe Dream”, **Turkish Probe Haftalık Siyasi Gazetesi**, Ankara, 17 May 1996.
- German, Tracey C. : “Pipeline Politics: Georgia and Energy Security,” **Small Wars & Insurgencies**, Vol. 20 No:2, Taylor & Francis, June 2009, s. 344-362.
- Grib, Natalia, Tamila Djodjia, Nikolai Filchenko: “Армению подтягивают к Nabucco,” **Gazeta Kommersant**, No:164/P (4219), 07.09.2009.
- Güngör, Zehra: “Boğazlar Pahalanmalı,” **Milliyet Gazetesi**, 09 Kasım 1998.
- Gürer, Mahmut: “Putin, Mavi Akım’ı KKTC’den Geçiriyor,” **Akşam Gazetesi**, 7 Ağustos 2009.
- Hannon, Bruce M. : “An Energy Standard of Value,” **Annals of the American Academy of Political Science**, Vol. 410, No: 1, Sage Publications, 1973, s. 139-153.
- Holsti, K. J. : “The Concept of Power in the Study of International Relations,” **Background**, Vol. 7, No:4, Blackwell Publishing, February 1964, s.179-194.
- Izak, L. L. : “Yamal-Europe Gas Pipeline, Technical and Economic Substantiation,” **Chemical and Petroleum Engineering**, Vol. 31, Issue: 12, New York, 01.12.1995, s.732-734.
- Kaiser J. Mark, Allan G. Pulsipher: “A Review of the Oil and Gas Sector in Kazakhstan,” **Energy Policy**, Vol. 35, 2007, Elsevier Ltd, s. 1300-1314.
- Kaliyeva, Dinara: “The Geopolitical Situation in the Caspian Region,” **UNISCI Discussion Papers**, Núm. 4, Universidad Complutense de Madrid, enero-din mes, 2004, s. 1-10.
- Kantörün, Ufuk: “Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye”, **Bilge Strateji**, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2010, s. 75-97.

- Lee, Yusin: "Toward a New International Regime for the Caspian Sea," **Problems of Post Communism**, Cilt: 52, Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2005, s. 37-48.
- Macallister, Terry: "Russia, Iran and Qatar Announce Cartel That will Control %60 of World's Gas Supplies," **The Guardian**, 22 October 2008.
- Mehdiyoun, Kamyar "International Law and the Dispute over Ownership of Oil and Gas Resources in the Caspian Sea," **the American Journal of International Law**, Vol. 94, No:1, Michigan, IPC Communication Services, January 2000, s. 179-189.
- Nye Jr. , Joseph: "Soft Power," **Foreign Policy**, No:80, Carnegie Endowment for International Peace, Autumn 1990, s. 153-171.
- "The Changing Nature of World Power," **Political Science Quarterly**, Vol. 150, No:2, The Academy of Political Science, Summer 1990, s. 177-192.
- Özdemir, Atasay: "Doğal Gazın; Dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye Açısından Önemi Bağlamında Nabucco Projesi'nin Değerlendirilmesi", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Harp Akademileri Basım Evi, No: 10, Aralık 2009, s. 83-104.
- Özdemir, Haluk: "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme," **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt. 63, Sayı: 3, Ankara, 2008, s.113-144.
- Öztürk, Harun Kemal, Ahmet Yılcı, Öner Atalay: "Past, Present And Future Status Of Electricity in Turkey and the Share Of Energy Sources," **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, vol. 11, no. 2, Elsevier Ltd, February 2007, ss. 183-209.
- Rıfat, Sami: "Rusya ile İlişkilerde Türk Gambiti," **Anlayış Dergisi**, Sayı: 76, Eylül 2009, s. 64-65.
- Simonia, Nodari A. : "Russia in the Asia-Pacific: The Beginning of a New Era?" **Asia-Pacific Review**, Vol. 13, No:1, London, Routledge, 2006, s. 16-31.
- Skarbo, Svetlana, Petre, Jonathan: "The Pipeline War: Russian Bear Goes for West's Jugular," **the Daily Mail**, 10 August 2008.
- Solow, Robert M. : "A Contribution to The Theory of Economic

- Growth,” **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 70, No. 1, Oxford University Press, February 1956, s. 65-94.
- Steinbruner, John D. : “Revising the Practice of Deterrence,” **Post-Cold War Conflict Deterrence**, Appendix A, Washington D.C. , National Academy Press, s. 64-74.
- Stern, I. David,
Cutler J. Cleveland: “Energy and Economic Growth,” **Rensselaer Working Papers in Economics**, Number 0410, New York, Rensselaer Polytechnic Institute Department of Economics, March 2004, s. 1-42.
- Thomas, L. Timothy, John
Shull: “Russian National Interests and the Caspian Sea,” **Perceptions**, Vol. IV, No:4, December 1999-February 2000, s. 75-96.
- Toman, Michael,
Barbara Jemelkova: “Energy and Economic Development: An Assessment to the State of Knowledge,” **Resources for the Future Discussion Paper 03-13**, Washington D.C. , Research for the Future, April 2003, s. 1-23.
- Ustaoglu, Celal: “Kontrat Devirleri Devam Etmeli”, **GazBir Dergisi**, No: 8, İstanbul, Express Baskı A.Ş. , Mayıs 2010, s. 21-23.
- Tınc, Ferai: “Petrol Oyunları,” **Hürriyet Gazetesi**, 09 Kasım 1998.
- Turan, Sibel: “Montreux Sözleşmesi Çerçevesinde Türk-Rus İlişkileri ve Günümüze Etkileri,” **Trakya Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler C Serisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Edirne, Haziran 2000, s. 45-60.
- Ünal, Mustafa: “Babacan, Rusları Nabucco’ya Davet etti,” **Zaman Gazetesi**, 20 Şubat 2008.
- Üstün, Gülçin, Murat
Pazarbaşı: “Verdi Yerine Bende Can,” **Milliyet Gazetesi**, 14 Temmuz 2009.
- Vlad, Liviu Bogdan,
Gheorghe Vlăsceanu: “The EU-Russia in the Energy Race”, **Romanian Review on Political Geography**, 10th Year, No:1/Anul X Nr.1, 2008, s.67-74.
- Ward, Michael D. ,
Lewis L. House: “A Theory of the Behavioral Power of Nations,” **The Journal of Conflict Resolution**, Vol. 32, No:

1, Sage Publications, March 1988, s. 3-36.

Winrow, Gareth M. : “Turkey’s Relations with the Transcaucasus and the Central Asian Republics”, **Perceptions: Journal of International Affairs**, Ankara, March-May 1996, s. 128-145.

Yavuz, Turan: “Rusya Boğazları BM’ye Götürüyor,” **Milliyet Gazetesi**, 16 Ağustos 1994.

Zeyrek, Deniz: “10 Milyar Dolarlık Katar-Türkiye Boru Hattı Yolda,” **Radikal Gazetesi**, 19 Eylül 2009.

Elektronik Kaynaklar

“AB ve Türkiye’den Enerji İşbirliği için Ortak Açıklama,” **AB Haber**, 05 Mayıs 2008, (Çevrimiçi)
<http://www.abhaber.com/ozelhaber.php?id=772>, 17 Nisan 2012.

“Arish-Ashkelon Pipeline,” **Gulf Oil and Gas**, (Çevrimiçi)
<http://www.gulfoilandgas.com/webpro1/projects/3dreport.asp?id=100808>, 16 Nisan 2012.

“Azerbaijan to Host Turkmenistan’s Gas,” **United Press International**, November 25 2008, (Çevrimiçi)
http://www.upi.com/Business_News/Energy-Resources/2008/11/25/Azerbaijan-to-host-Turkmenistans-gas/UPI-60861227648317/, 02 Nisan 2012.

“BP Egypt Announces LNG Agreement,” **BP Press Releases**, 05 July 2004, (Çevrimiçi)
<http://www.bp.com/genericarticle.do?categoryId=2012968&contentId=2019245>, 16 Nisan 2012.

“BP Reopens Georgia Gas Pipeline”, **BBC News**, 14 August 2008, (Çevrimiçi) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7561466.stm>, 03 Nisan 2012.

“BP Shuts Down Georgia Pipelines”, **BBC News**, 12 August 2008, (Çevrimiçi) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7556215.stm>, 03 Nisan 2012.

“Chinese, Turkmen, Kazakh, Uzbek Presidents

Unveil Gas Pipeline,” **Xinhua**, 2009-12-14, (Çevrimiçi)
http://news.xinhuanet.com/english/2009-12/14/content_12645369.htm, 13 Nisan 2012.

“Egypt Joins Nabucco Pipeline to Deliver Natural Gas from Asia to Europe,” **Arab Finance**, (Çevrimiçi)
<https://www.arabfinance.com/news/newsdetails.aspx?id=129451>, 17 Nisan 2012.

ENI Başkanı Paolo Scaroni'nin Houston-Texas'ta düzenlenen CERA Week 2010'daki konuşması, March 9 2010, (Çevrimiçi)
http://www.eni.com/it_IT/attachments/media/news/speech_Scaroni%20.pdf, 05 Nisan 2012

Gürcistan Cumhurbaşkanı Mikhail Saakashvili'nin 30 Ocak 2009 tarihinde yapmış olduğu basın açıklaması, (Çevrimiçi) <http://www.president.gov.ge/en/PressOffice/News?2290>, 04 Nisan 2012.

“IMF Concludes 2001 Article IV Consultation with the Azerbaijan Republic,” **IMF Public Information Notice**, No. 02/24, 8 March 2002, (Çevrimiçi)
<http://www.imf.org/external/np/sec/pn/2002/pn0224.htm>, 06 Mayıs 2012.

“Iran, Armenia Open Gas Pipeline,” **BBC News**, 19 March 2007, (Çevrimiçi)
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6466869.stm>, 10 Nisan 2012.

“Iran Report: March 10, 2003,” **Radio Free Europe/Radio Liberty**, Vol. 6, No: 10, (Çevrimiçi)
<http://www.rferl.org/content/article/1342723.html>, 06 Mayıs 2012.

“Kazakh, Azeri Leaders Signed Agreement on Kazakh Oil's Delivery via BTC,” **Today.Az**, (Çevrimiçi),
<http://www.today.az/news/business/27333.html>, 03 Nisan 2012.

“Kazakhstan Ready to Join Nabucco Gas Project, Seeks More from EU,” **RIA Novosti**, 18/07/2010, (Çevrimiçi)

<http://en.rian.ru/exsoviet/20100718/159855741.html>, 13 Nisan 2012.

“Kazakhstan Seeks to Resume BTC Oil Exports”, **Azernews**, 25 Ocak 2011, (Çevrimiçi) http://www.azernews.az/en/Oil_and_Gas/29002-, 03 Nisan 2012.

“Nabucco Ermenistan’a Açılıyor,” **Bolsohays News**, 04.09.2009, (Çevrimiçi) <http://www.bolsohays.com/haberdetay-56063/ekler.asp?id=6>, 10 Nisan 2012.

“Natural Gas Energy Dependence (%)”, **Eurostat**, Code: tsdcc310, (Çevrimiçi) <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsdcc310&language=en>, 04 Nisan 2012.

“Russia, Turkmen, Kazakh Leaders Discuss Energy Ties,” **Thomson Reuters**, May 12, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2007/05/12/turkmenistan-russia-idUSL121855620070512>, 13 Nisan 2012.

Akin, Melissa, Darya Korsunskaya:

“Qatar State Visit to Cover Energy Banking,” , **Thomson Reuters**, 02 November 2010, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2010/11/02/russia-qatar-idUSLDE6A123J20101102>, 23 Nisan 2012.

Badalova, Aygun:

“BP Paves Way to Nabucco for Egyptian Gas,” **Trend**, 20 July 2010, (Çevrimiçi) <http://en.trend.az/capital/energy/1723469.html>, 17 Nisan 2012.

Bakr, Amena:

“Iraq Priority is Local Power Demand, Not Exports,” **Thomson Reuters**, October 31, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2010/10/31/us-iraq-oil-interview-idUSTRE69U10C20101031>, 09 Nisan 2012.

Bergin, Tom:

“OMV in Talks with Shell, BP on Nabucco Talks,” **Thomson Reuters**, November 14, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2008/11/14/omv->

- nabucco-idUSLE75182120081114, 07 Nisan 2012.
- Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi: “Doğal Gaz Alım Anlaşmaları,” (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, 03 Şubat 2011.
- “Gaz Alım Anlaşmaları”, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/icerikL.asp?id=tLmM05S02>, 03.08.2011.
- “İllere Göre Doğal Gaz Arzı”, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/images/main/arz2009T.jpg>, 31.01.2011.
- “Nabucco DGBH Projesi”, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeler/yurtdisi.asp#05>, 01.08.2011.
- “Uluslararası Projeler: Mısır-Türkiye DGBH Projesi”, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, 17 Nisan 2012.
- Callahan, Jonathan: “Egypt Natural Gas Trends and Potential Impacts”, **the Oil Drum**, (Çevrimiçi) <http://www.theoil drum.com/node/7477>, 15 Nisan 2012.
- Central Intelligence Agency: “Oil-Exports,” **The World Factbook**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2176rank.html>, 15 Nisan 2012.
- “Natural Gas-Exports,” **The World Factbook**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2183rank.html>, 15 Nisan 2012.
- Cohen, Michael: “Major Russian Oil and Natural Gas Pipeline Projects”, **Oil School Russian Pipelines. 49**, March 11, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.meglobaloil.com/PAPERS/Major%20Russian%20Oil%20and%20Natural%20Gas%20Pipeline%20Projects.pdf>, 30 Temmuz 2011.
- Dolezal, Christian, Louis Ballard: “Nabucco İkmal Hattı Konseptinde Değişiklik”, Ağustos 2010, (Çevrimiçi) <http://portal.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/tr/NewsEdit/8E7CAA46110B6010E040A8C00101094F>, 02 Şubat 2011.
- EarthTrends Country Profiles: “Energy and Resources-Russian Federation”, (Çevrimiçi) http://earthtrends.wri.org/pdf_library/

- country_profiles/ene_cou_643.pdf, 13 Şubat 2011.
- El Gamal, Ahmed Rasheed: “Iraq Auctions Off Three Major Gas Fields,” **Thomson Reuters**, October 20, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2010/10/20/iraq-gas-auction-idUSLDE69J0FQ20101020>, 09 Nisan 2012.
- Energy Information Administration: “Egypt,” **Country Analysis Briefs**, February 2011, (Çevrimiçi) <http://205.254.135.7/EMEU/cabs/Egypt/pdf.pdf>, 15 Nisan 2012.
- Engdahl, F. William: “US Strategy of Total Energy Control Over the European Union and Eurasia,” **Global Research Centre for Research on Globalization**, July 17, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=v&aid=14412>, 10 Nisan 2012.
- Gerlach, Marliyn: “RWE Says Not in Talks with Iran on Nabucco,” **Thomson Reuters**, November 1, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/11/01/us-rwe-iran-idUSTRE5A017Y20091101>, 09 Nisan 2012.
- “Türkiye: Nabucco’da İran olsun ABD: Irak gazını görmek isteriz”, Star Gazetesi, 03 Aralık 2009.
- Harrison, Pete: “EU’s Piebalgs Seeks Political Push for Nabucco Gas,” **Thomson Reuters**, September 4, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2008/09/04/energy-eu-nabucco-idUSL421207820080904>, 07 Nisan 2012.
- Komarek, Eva: “Nabucco confirms RMW is pipeline partner-Update 2,” **Thomson Reuters**, 05 February 2008, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2008/02/05/nabucco-rwe-idUSL0518499320080205>, 03.08.2011.
- Koranyi, Balazs: “Gas Dispute May Spur Plans for Balkan Pipeline,” **Thomson Reuters**, January 25, 2009,(Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/01/25/hungary-gas-nabucco-idUSLO45463120090125>, 10 Nisan 2012.
- Nabucco Gas Pipeline “Proje”, (Çevrimiçi) <http://www.nabucco->

- International GmbH: pipeline.com/portal/page/portal/tr/Home/the_project, 01.08.2011.
- “2011 Üçüncü Çeyrek Durum Raporu”, (Çevrimiçi) <http://portal.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/tr/press/Downloads/TR%20Status%20Presentation%20June%202011.pdf>, 31.07.2011.
- “Genel Bakış,” (Çevrimiçi) <http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/tr/Pipeline/Overview>, 01.08.2011.
- “Hukuken”, Boru Hattı, (Çevrimiçi) <http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/tr/Pipeline/Legal>, 03.08.2011.
- Northam, Joni: “Turkey Wants Egypt’s Gas to Bypass Israel,” **Bikyamasr**, 09 October 2011, (Çevrimiçi) <http://bikyamasr.com/45150/turkey-wants-egypt-gas-to-bypass-israel/>, 17 Nisan 2012.
- Özbay, Fatih: “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Üçüncü Dönem,” **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi-Analizler**, 11 Mayıs 2010, (Çevrimiçi) http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1802:turkiye-rusya-iliskilerinde-ucuncu-donem&catid=176:analizler-rusya, 03 Mayıs 2012.
- Penspen: “Penspen wins Owner’s Engineer Contract for Nabucco gas pipeline”, (Çevrimiçi) <http://www.penspen.com/News/Pages/Nabucco.aspx>, 03.08.2011.
- Pitt, Anthea: “Shah Deniz Taps Primed”, **Upstream**, 14 September 2006, (Çevrimiçi) <http://www.upstreamonline.com/live/article119108.ece>, 30 Mart 2012.
- Rasheed, Ahmed: “Iraq says Kurd Gas Deal with Germany’s RWE Illegal,” **Thomson Reuters**, Ed. by Rania El Gamal, August 29, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2010/08/29/iraq-gas-rwe-idUSLDE67S05H20100829>, 07 Nisan 2012.
- “Iraq Signs Gas Deal with Shell,” **Thomson Reuters**, September 22, 2008, (Çevrimiçi)

<http://www.reuters.com/article/2008/09/22/iraq-shell-idUSLM62084820080922>, 07 Nisan 2012

“Iraq Starts Oil Exports from Kurdistan,” **Thomson Reuters**, May 27, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/05/27/us-iraq-oil-idUSTRE54Q3YS20090527>, 09 Nisan 2012.

Rasheed, Ahmed, Simon Webb:

“Iraq’s Cash Needs May Drive Energy Deal with Kurds,” **Thomson Reuters**, May 19, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/05/19/us-iraq-kurdistan-analysis-idUSTRE54I4RD20090519>, 07 Nisan 2012.

Saadi, Dania:

“UAE’s Dana in Leap with Iraq Gas Deal,” **Thomson Reuters**, May 19, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/05/19/uae-danagas-stock-price-idUSLJ53388920090519>, 07 Nisan 2012.

Sharip, Farkhad:

“Astana Drifts Away from EU-Favored Energy Projects, Nazarbayev,” **Eurasia Daily Monitor**, Vol. 6, Issue: 99, 22 May 2009, (Çevrimiçi) http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=35026&tx_ttnews%5BbackPid%5D=485&no_cache=1, 13 Nisan 2012.

Sipila, Venla:

“Budget 2009: Azerbaijan Adopts Ambitious Fiscal Plan,” **Global Insight Daily News**, (Çevrimiçi) [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=32739](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=32739), 13 Ocak 2012.

Socor, Vladimir:

“Azerbaijan Quietly Lending Impetus to Nabucco Project,” **Eurasia Daily Monitor**, Vol. 5, Issue: 228, December 1 2008, (Çevrimiçi) http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=34195, 02 Nisan 2012.

Sweimeh, Jordan:

“Russian Official Shrugs Off Iraq Nabucco Gas Plan,” **Thomson Reuters**, May 17, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/05/17/us-iraq-nabucco-russia-idUSTRE54G15O20090517>, 09 Nisan 2012.

Şenol, Atilla:

“Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri ve Sorunları,”

- Yaklaşım Dergisi,** (Çevrimiçi)
<http://www.yaklasim.com/mevzuat/dergi/makaleler/199607835.htm>, 08 Mayıs 2012.
- T.C. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü: “13 Temmuz 2009,” **Ayın Tarihi,** (Çevrimiçi)
<http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>, 03.08.2011.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı: “Rusya-Türkiye Gümrük Sorunları ve Basitleştirilmiş Gümrük Hattı,” (Çevrimiçi)
<http://eski.gumruk.gov.tr/TR/abdisiliskiler/Sayfalar/RusyaBGH.aspx>, 08 Mayıs 2012.
- T.C. Doha Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği **Türkiye-Katar Ticari ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Bilgi Notu,** Şubat 2010, (Çevrimiçi)
<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/QA/Bilgi%20Notlari/TR-KAT%20ikili%20iliskiler.pdf>, 19 Nisan 2012.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı: “Ana Konular”, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?eddda31b-595f-4e2d-b1d7-78ef1d689583>, 31 Ocak 2011.
- “Türkiye-Orta Asya ülkeleri İlişkileri”, (Çevrimiçi)
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>, 01.02.2011.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: “Doğal Gaz”, (Çevrimiçi) <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=dogalgaz&bn=221&hn=&nm=384&id=40694>, 03.08.2011.
- “2009 Yılı Genel Enerji Dengesi (Bin Tep),” (Çevrimiçi) http://www.enerji.gov.tr/EKLENTI_VI_EW/index.php/raporlar/raporVeriGir/49100/2, 31 Ocak 2011.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation: “Interview of Russian Minister of Foreign Affairs Sergey Lavrov, Published in the Newspaper Izvestia on March 31, 2008”, (Çevrimiçi)
http://www.mid.ru/bdomp/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b4325699005bcb3/ccf870db947f109cc325741e004f3f47!OpenDocument, 04 Nisan 2012.
- The World Bank: “Data, Indicators, GDP (current US\$), Table” (Çevrimiçi) <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, 15 Şubat 2011.

“Data, Indicators, GNI, PPP (current international \$), Table” (Çevrimiçi) <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.MKTP.PP.CD>, 15 Şubat 2011.

“Russian Federation Data”, (Çevrimiçi) <http://data.worldbank.org/country/russian-federation>, 13 Şubat 2011.

Tynan, Deirdre: “Turkmenistan: Berdymukhamedov Makes Nabucco Pledge, Moscow Takes Energy Hits,” **Eurasianet.org**, July 12, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav071309b.shtml>, 05 Nisan 2012.

Waterman, Will: “Iraq Gas Plan Valuable for Nabucco Consortium,” **Thomson Reuters**, May 17, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/05/17/us-iraq-nabucco-consortium-idUSTRE54G1DO20090517>, 07 Nisan 2012.

Yevgrashina, Lada: “Iraq Gas Could Use Azeri-Turkish Route: US,” **Thomson Reuters**, Bakü, June 6, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2007/06/06/us-iraq-gas-turkey-idUSL0635826420070606>, 07 Nisan 2012.

Zhdannikov, Dmitry, Robin Paxton: “Gazprom Says Nabucco Still Lacking Gas,” **Thomson Reuters**, September 11, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/2009/09/11/us-reuters-summit-gazprom-nabucco-idUSTRE58A4OL20090911>, 10 Nisan 2012.

Diğer Kaynaklar

Adalet ve Kalkınma Partisi 03 Kasım 2002 Milletvekili Erken Genel Seçimleri’ne ilişkin ‘Seçim Beyannamesi’, 26 Eylül 2002, s.37. (Çevrimiçi) <http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/SEÇİM%20beyanname-KISALTILMIŞ.doc>, 06 Mayıs 2012.

Avrupa Birliği Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton’ın ‘BMGK’nın Suriye’de Görevlendirilmek Üzere Gözlemci Heyeti Çözümü’ Hakkındaki

Resmi Açıklaması, A 172/12, 14 April 2012,
(Çevrimiçi)

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/129534.pdf, 17 Nisan 2012.

“GDP, PPP (Current International \$),” **World Development Indicators and Global Development Finance**, The World Bank Group, (Çevrimiçi) <http://databank.worldbank.org/data/Databases.aspx>, 04 Nisan 2012.

Korhan, Hakan:

Enerji Güvenliği ve Türkiye, yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Langton, David, David A.
Roberts:

To FEED or Not to FEED? Petrofac Engineering - Construction & Roberts Contracts and Claims Consultants Ltd. , 8 April 2009, (Çevrimiçi) <http://www.constructioncontractsandclaims.com/petrofac-rccl-presentation.pdf>, 01 Eylül 2011.